

Indholdsfortegnelse

Redaktionell kommentar	98
Tor-Johan Ekeland: Psykoterapi – ein kulturkritikk	101
Morten Hansen: Ikke-viden som bærer af forandring	122
Sigmund Karterud: En kommentar til H.M. Enzenbergers essay "Skrekkens menn. Om den radikale taper"	139
Birgitte Grønvall: Co-terapi – solo eller duet, i terapi og ledelse	149
Hanne Hostrup: Feedback i gestaltterapi og i gestaltterapeutisk træning . . .	168
Bog anmeldelser:	
Ulrik Haahr: <i>Alain Topor: Fra patient til person. Hvad hjælper mennesker med alvorlige psykiske problemer?</i>	182
Francisco Alberdi: <i>Jean-Christian Delay & Elisabet Holst (red.): En fandens bestilling. Kan vi slippe for det ubevidste</i>	185

Table of Contents

Editorial	98
Tor-Johan Ekeland: Psychotherapy – a critique of culture	101
Morten Hansen: Not-knowing as bearer of change	122
Sigmund Karterud: A comment on Enzenberger's essay: "Men of horror. About the radical loser"	139
Birgitte Grønvall: Co-therapy – solo or duet, in therapy and leadership	149
Hanne Hostrup: Feedback in gestalttherapy	168
2 Book reviews	182

Redaksjonell kommentar

Idette nummer spenner vi vidt. Vi er også glade for at vi har fått Helge Holgersen med som ny redaktør. Han presenterer seg selv nedenfor.

Vi åpner med Thor Johan Ekeland sin tankevekkende og grundige artikkel om psykoterapi – en kulturkritikk. Han peker i artikkelen på det tilsynelatende paradoks i de vestlige samfunn, der vi har fått en tiltakende økning for flere og flere grupper av vesentlige goder som frihet og autonomi, at vi ser en sterk økning av psykiske lidelser. Han stiller spørsmål ved selve grunnlaget for denne forståelse, og viser at det er uttrykk for at samfunnsmessige eller kollektive problemer gjøres om til individuelle og behandles som uttrykk for privat lidelse. Dette blir en fremmedgjøring som tildekker fremfor å avdekke problemene vi står i.

Morten Hansen har skrevet en interessant artikkel om ikke-viten som bærer av forandring. Å sitte under sterkt press i terapi, ikke vite hva som skjer, kanskje føle på katastrofeangst, uten å lammes totalt, er temaet.. Erfaringer som ikke er blitt gjenstand for bearbeiding og mentalisering kan uttrykke seg på rå og iblant brutale måter, og kan være skremmende. Det kan også gjelde forhold som ikke kan bevisstgjøres. Hansen viser ved eksempel fra P. Casement og egen praksis hvordan "ikke viten" kan være avgjørende i å bringe terapiprosessen ut av traumatisk og destruktiv lammelse, og inn i ny utvikling. Artikkelen fokuserer de mer ukjente, virksomme variabler i behandling, som berører paradoksale forhold i kommunikasjon. Han vektlegger også betydningen av det spontane og intuitive som vesentlig. Noe i retning av å bringes på de 70 000 favners dyp!

Sigmund Karterud kommenterer Hans Magnus Enzensbergers sitt essay "Skrekkens menn. Om den radikale taper". Essayet er et forsøg på at indkredse væsentlige fænomener i forståelsen af islamske terrorister. Karterud påpeker at Enzensberger anvender en implisitt narsissismeteori i sin tilnærming, og supplerer analysen ved å bringe inn et gruppeanalytiske synspunkter på terrorfenomen og kulturell forankring.

Birgitte Grønvall skriver om co-terapi og sammenlikner opp mot soloterapi i forskjellige gruppeterapeutiske settinger. Hun ser på utvikling av terapeut parete og diskuterer faktorer som er viktig for at terapien skal fungere optimalt. Det er skrevet relativt lite om co-terapi selv om det i institusjonell sammenheng er den terapiformen som mest benyttes. Det gjør artikkelen desto mer betydningsfull.

Hanne Hostrup gir en opplysende oversikt over i feedbackbegrepets anvendelse og belyser dets sentrale rolle i gestaltterapi, samt i gestaltterapiuddannelsen. Hun forankrer begrepet i den eksistensialistiske fenomenologi fra Husserl, Sartre og Buber til Yontef og Stern.

Ulrik Haahr har anmeldt boken "Fra pasient til person" av Alain Topor, en bog om recovery. Dette begreb diskuteres meget for tiden. Især fremhæves det blandt brugerbevægelser, og kritiseres af den institutionelle akademiske psykiatri. Grundlæggende handler det om holdninger til psykisk sygdom og det at "komme sig", at tage mestring over eget liv. Om remisjon el recovery i bred betydning som å komme seg eller komme til seg selv og få grep om eget liv. Boken tar utgangspunkt i et forskingsprosjekt utgått fra Institutt for sosialt arbeid ved universitetet i Stockholm. Pasienters egenopplevelse er i fokus. Tross kritisk merknader anbefales boken varmt til alle som jobber med psykiatriske pasienter.

Francisco Alberdi anmelder "En fandens bestilling. Kan vi slippe for det ubeviste" redigert af Jean-Christian Delay og Elisabeth Holst. Boken er en antologi om psykoanalysen før og nå, sett fra en franske lacanianske vinkel. Alberdi understreker verdien av den franske dimensjon som har vært å holde en forbindelse mellom de forskjellige humanistiske vitenskaper og utvikle en kreativ kommunikasjon fremfor, som i den angloamerikanske språkkultur, en isole-ringstendens med innsnevring til det terapeutiske felt. Han fremhever anklagen mot den lacanianske psykoanalyse som går på at den omfatter på obskure måter alle ting! Alberdi snur på dette og stiller spørsmålet: "Hva nu hvis problemet ikke er den grenseløse tenkning, men omvendt det golde tankeforbud om den realitet vi står midt i? Han understreker således bokens verdi som motvekt mot den empiriske ensretting og totalitære tendens vi ser i dagens vitenskapsmytologi. Vi ønsker våre lesere fortsatt god lesning og en god sommer.

Anne Lindhardt & *Svein Tjelta*

Presentation av Helge Holgersen, ny norsk redaktør i Matrix:

Jeg ble overasket, glad og beæret over å bli forespurt om å tre inn i Matrix redaksjonen. Mitt første møte med Matrix var da jeg som universitetsstipendiat hadde skrevet et lengre norskspråklig manuskript om forholdet mellom språk og psyke som daværende redaktør Haldis Hjort lot publisere i sin helhet i tidsskriftet.

Jeg er av den formening at Matrix fyller en viktig funksjon ved at det gir muligheter for meritterende vitenskapelig publisering innenfor det Nordiske språkområdet. Sett fra min stilling som førsteamanuensis i klinisk psykologi, poliklinikk for barn, ser jeg også studentenes behov for å lese klinisk orienterte artikler som gir identitet og retning til deres senere arbeid som terapeuter.

Det har alltid vært det kliniske arbeidet og de tankebygninger og erfaringer som virker styrende for dette som har opptatt meg. Jeg har videreutdanning i psykoanalytisk psykoterapi med barn og publiserte mit første arbeid om klinisk observasjon av barn sett i relasjon til Winnicott sitt begrep "potensielt rom".

I mitt arbeid som klinisk veileder, som seminarleder, og som fagansvarlig for videreutdanning i psykoanalytisk psykoterapi med barn, har jeg prøvd å formidle en terapeutisk holdning hvor det terapeutiske arbeidet skal bestå i å skape en relasjon som gir pasienten trygghet og muligheter til å kunne endre seg. Jeg arbeider i dag innenfor en forskergruppe hvor relasjonelle betingelser for endring i psykoterapi og veiledning står i fokus. For tiden arbeider jeg sammen med kolleger på et kvalitativt intervju prosjekt omkring ungdom og terapeuters opplevelser knyttet til forhold vi forbinder med begrepet terapeutisk allianse i psykoterapi. En god terapeutisk allianse er et forhold som tåler utfordringer - brudd og reparasjon. Jeg håper jeg gjennom mitt arbeid i matrix kan være med på å videreføre et levende tidsskrift som i sitt forhold til leseren kan karakteriseres ved disse kjennetegn.

Psykoterapi – ein kulturkritikk

Matrix 2007; 2, 101-121

Tor-Johan Ekeland

Sidan åttitalet har det vore ein betydeleg vekst både i psykiske lidingar og i utbreiinga av psykoterapi som praksisform i den vestlege verda. Dette skjer i samfunn som samtidig aldri har vore nærare i å realisere det som i store delar av den psykoterapeutiske diskursen i etterkrigstida har vore idealisert som det gode liv: det frie autonome individet utan materiell nød. Er psykoteraapidiskursen ein del av problemet? Dette spørsmålet blir drøfta med utgangspunkt i ulike kritiske forskingsarbeid. Det blir konkludert med at psykoterapi ikkje berre må sjåast som ein del av sin eigen kultur, men også som ei kraft som formar denne. Slik er vestleg psykoterapi ikkje berre ein måte å hjelpe folk til å meistre liva sine på, men også ein diskurs som utøver makt og styring, og understøttar ein individ- og sjølvsentrert ideologi som kamuflerer kulturell uorden som individuell uorden.

Psykologi og terapi er vekstnæring. På det terapeutiske kontinentet, USA, blei talet på kliniske psykologar tredobla frå 1960-talet til åttitalet, og det siste tiåret har det vore fleire doktorandar i psykologi enn i alle dei andre samfunnsvitskapane til saman (Nolan, 1998). Tilsvarande utvikling finn vi i andre vestlege land. I Storbritannia har t.d. talet på medlemmar i British Association for Counselling blitt tredobla i perioden 1989 til 1999 (Furedi, 2004), og i Noreg har talet på medlemmer i Norsk psykologforening auka med 127 prosent berre frå 1987 til 2004 (Madsen, 2004). Talet på psykoterapeutiske metodar har vore jamt stigande, frå om lag 60 midt på sekstitalet til nærare 500 i dag (Garfield og Bergin, 1994; Herink, 1980; Kazdin, 1986; Omer og London, 1988). Og behovet

*Tor-Johan Ekeland, Professor i sosialpsykologi. Høgskulen i Volda, N-6101 Volda, Norge.
E-post: tje@hivolda.no.*

er tilsynelatande stort og veksande. Ifølge den amerikanske psykologforeninga (APA) hadde 46 prosent av den amerikanske befolkninga i 1995 vore i kontakt med ein psykoterapeut. I Noreg har lang ventetid og mangel på psykologar blitt eit hyppig medietema. Det har blitt estimert at omkring ti millionar amerikanarar i året mottar terapi (Nolan, 1998). Nyare prevalensstudiar hevdar også at rundt halvparten av befolkninga i den vestlege verda blir ramma av ei psykisk lidning minst ein gang i løpet av livet (sjå Jørgensen, 2002). Og talet på diagnosar ein kan ordne desse lidingane i blir også fleire – i DSM-systemet (Diagnostic and Statistical manual of Mental disorders) har auken frå 1952 (DSM I) til 1994 (DSM IV) vore på over 300 prosent (Ekeland, 2003). Frå ein profesjonspolitisk synsstad kan ein slik kvantitativ vekst både i etterspurnad og tilbod gjerast til ei suksesshistorie. Det er det liten grunn til. Derimot bør vi reflektere over følgjande: Denne eksplosive auken i psykisk betinga lidingar vi no opplever i dei vestlege landa, skjer samstundes som ein nettopp i desse landa aldri har vore så nær å realisere det som i vesentlege delar av den terapeutiske litteraturen i etterkrigstida har blitt idealisert: det frie, sjølvforsynte, autonome individet – fri frå materiell og åndeleg tvang, fri frå autoritær barneoppdraging, fri frå tyngjande samfunnsinstitusjonar, fri frå tunge band til slekt og tradisjonar, fri frå den klamme innelukkinga i det lokale. Eit menneske med større fridom og betre materielle føresetnader enn nokon sinne til å kunne realisere seg sjølv og sitt potensiale som menneske. Korleis heng dette saman?

Psykoterapi som diskurs inviterer i hovudsak til ei individualisert problemforståing. Likevel er dei fleste terapeuter skolerte nok til å forhalde seg til dette spørsmålet, sjå forbi diagnosane og den enkelte klienten, og stille kritiske spørsmål ved den kulturen og dei samfunnstilhøva som problema er ein del av. Færre er truleg opne for det langt meir provoserende spørsmålet om den kunnskapstradisjonen som psykoterapien er ein del av, også kan vere ein del av problemet.

I denne artikkelen skal vi drøfte dette med grunnlag i ein kritikk som har vore jamt veksande. Psykoterapien har blitt klaga for å ha overselt seg sjølv, for å ha pynta seg med eit vitskapleg grunnlag som ikkje held, for å skape sin eigen marknad, og for å utvikle ein individualiserande og emosjonaliserande diskurs som fungerer tilslørande og ideologisk (Dawes, 1994; Hillman & Ventura, 1994; Cushman, 1995; Specht & Courtney, 1994; Rieff, 1987, Gross, 1978, Polsky, 1993, Nolan, 1998, Furedi, 2004, Prilleltensky, 1989; Madsen, 2004; Ekeland, 1999, 2005). Suksessen blir av desse kritikarane i liten grad forstått som følge av vitskapleg og fagleg utvikling, men som uttrykk for psykoterapiens ideologiske funksjon: å gi legitimitet til den aksellererande individualismen i den vestlege kulturen. I eit slikt perspektiv er psykoterapien ikkje utvendig i forhold til kulturen, men ein deltakar i å forme den og vesentlege verdiar i han. I den vestlege

kulturen handlar det om ei sterk sentrering om det frie, autonome enkeltindividet, om sjølvvet og sjølvkjensle, om emosjonar og om korleis psykologi og terapi både kan bidra til individet si sjølvrealisering, og vere reparasjonsteknologi når individet mislukkast. I samfunn der psykologiserte tenkjemåtar er ein del av allmennkulturen, utøver psykoterapien som diskurs stor fortolkningsmakt overfor menneskelege veremåtar på eit vis som fortrengr moralske og normative vurderingar. Denne kritikken av psykologien og psykoterapien si samfunnsrolle strekker seg over fleire tiår, og har utover åttitalet blitt stor og omfattande. Trass i dette har den fått relativt lita merksemd i desse faga sjølve (Prilleltensky, 1989). Tvert om er det ein tendens til å omtale psykologisk kunnskap utelukkande som av det gode. I ei nyare norsk bok med tittelen *Hva er psykologi* (Grennes, 2005), hevdar forfattaren at psykologi er læra om det gode liv – og at psykologien som vitenskap har som mål å fremje nettopp det. Sett frå den terapeutiske sjeselongen, er det vel slik mange terapeutar også opplever rolla si. Det er neppe ei heilt gal oppfatning, men den er nærsynt og snever. Det er derfor tidvis nødvendig å opne døra frå det lukka romet og ut mot samfunnet.

Psykoterapiens kulissar – den historiske konteksten

Som praksisform er psykoterapi eit modernitetsprosjekt som vaks fram som følge av kunnskapsoptimismen og den generelle tilliten til at vitsskapeleg kunnskap ikkje berre skulle gjere oss til herre over naturen, men også forbetre menneske og samfunn. Ideen blei fødd i Europa, men fann vokstervilkår og samfunnsmessig gjennomslag først og fremst i USA, særleg i etterkrigstida. Institusjonalisering av psykoterapi som behandlingsvitenskap er knytt til psykoanalysens framvekst og kulturelle rolle under moderniteten. Det er denne læra som historisk sett skaper den første samlande teoribygginga om mennesket som konsekvent bryt med magisk-religiøse forklaringar til fordel for ein psykologisk rasjonalitet. Det skjer i ein kulturell kontekst som er moden for ei slik forteljing, og psykoanalysen blir ei formande kraft i denne kulturen. Psykoanalysen etablerer grunnmønsteret som gir den psykoterapeutiske verksemda legitimitet i helseomsorgssystemet. Historisk sett spelar psykoanalysen difor rolla som psykoterapien sine kulissar – det som er der og som formar opplevingane våre, men som vi tek for gitt og vanlegvis ikkje fokuserer merksemda vår på.

I etterperspektiv kan vi sjå psykoanalysen som eit historisk og kulturelt betinga meiningsssystem om den sekulariserte sjela. Psykoanalysen opnar individet opp så og seie, og blir eit språk om subjektet – individet sett innafrå og ikkje lenger berre ovanfrå med religionen sine briller, eller utanfrå som objekt for den observerande vitsskapeleg. Den leverer både ein kulturspesifikk versjon av men-

nesket som subjekt, og formar dette subjektet si sjølvforståing. Og perioden er den som Max Weber (1973) omtalte som prega av meiningstap og samanbrot av den religiøse einskapsdyllen. Moderniteten skapte nemleg ikkje berre overgang frå leiglending til arbeidstakar, frå ætt til familie, frå stavnsband til mobilitet, men òg ein konstruksjon av det «indre mennesket» på eit vis som er særskilt i vår mentalitetshistorie. Etter kvart som individueringa fører til svekking av den ytre sosiale reguleringa, flyttar den sosiale kontrollen inn i individet som sjølvkontroll. Individet blir ansvarleg, ikkje berre for eigne handlingar, men også for livsens meining. Dette trykket mot individet, der det å leve eit sosialt liv blir ei stendig øving i å besinne seg, må nødvendigvis ha skapt eit psykisk rom – ein sjølvsentrert subjektivitet. Dette er konteksten når Freud grip pen- nen – og han gjer det i Austerrike, hovudlandet i eit keisardøme med 900 år gamle tradisjonar som no er i sin vaklande historiske fase. Det er ein bykultur kring hundreårsskiftet som av mange er skildra som eit einaste stort skodespel der nostalgi- og ballkulturen sin fasade er eit frenetisk narrespel som tilslører keisardømet sin dødsprosess (Eriksen, 1991, Åmås og Larsen, 1994). I dette narrespelet er det kvinnene som blir narra mest. I borgarskapen skulle dei fungere som kunstferdige blomsteroppsatsar, som estetiske illusjonar og draumesyn for erotisk forføring utan sjølv å vere erotiske vesen, knapt nok ha eit eige sjeleliv. Ikkje rart dei knakk saman i hopetal, seier Berg Eriksen (Eriksen, 1991; s. 19). Og det var slike damer som for det meste låg på divanen til Freud. At dette kulturelle krysspreset og den hemma seksualiteten fann seg eit «språk» gjennom dei nevrotiske symptoma, er lite å undre seg over. Som andre modernistar frå dette miljøet blei Freud ein sanningsfantast og avsløringsberserk som ville rive sløret vekk og vise tinga sin eigentlege samanheng. Og wienerkulturen var som skapt for den som søkte eit avsløringsoppdrag. Psykoanalysen blei ei avsløringslære for ein kulturell tilstand der tilsløring og fortrenging (jf manifest vs latent) var kulturell norm. Denne fortrengingskulturen som Freud hadde virket sitt i, forma også den terapeutiske læra. I dag er det kognitiv terapi som ser ut til å ta over, ei lære betre tilpassa den kulturelle utfordringa under nyliberalismen om å utvikle effektive og rasjonelle konsumentar.

Den terapeutiske kulturen

Psykoanalysen var ved sitt kulturelle høgdepunkt då den amerikanske sosio- logen og kulturkritikaren Philip Rieff i 1965 skriv boka *“The triumph of the therapeutic”* (Rieff, 1987/1965). Rieff sin analyse, i hovudsak basert på den ame- rikanske kulturen, fører fram til konklusjonen om ei pågåande og djuptgripande kulturell endring – framveksten av ein terapeutisk kultur som han karakteriserer

slik: "In the culture of the therapeutic, inherited criteria of good and bad, right and wrong, are dissolved into the new criteria of well and ill, interesting and uninteresting; there is psychology where there used to be religion, morality, and custom." (Rief s. xii i Imber, 2004). Rieff spør ei kulturell utvikling som kjem til å materialisere ei gamal åtvaring frå Goethe. I ein passasje i "Italienische Reise" i 1787 kommenterer Goethe humanismens framtid med ei bekymring om at prisen kan bli at "at the same time the world will have turned into one huge hospital where everyone is everybody else's human nurse" (i Rieff, 1987, s. 24).

Rieff er ikkje heilt åleine som kritisk kommentator til framveksten av den psykoterapeutisk tenkinga. På femtitalet hadde aktørar frå Frankfurterskulen (Theodor Adorno, Jürgen Habermas og Herbert Marcuse) både implisitt og direkte problematisert psykoanalysen som sosialt valium, og som eit muleg terapeutokrati som set seg i staden for livsverda og moralen. Få er likevel så gjennomborande som Rieff. Kritikken er forankra i synet han har på kulturen si rolle. Den har to hovudfunksjonar, hevdar han: 1) å organisere dei moralske krava mennesket set til seg sjølv i eit symbolsk system som gjer mennesket meningsfullt og påliteleg, og 2) å organisere dei ekspressive funksjonane – dvs. regulere atferd i høve til sosiale kontekstar. Der vil alltid vere spenning mellom kontroll og utfalding (release), og ein kvar kultur må utøve ein symbolsk orden og integrering som dirigerer sjølvvet utover mot dei felles føremåla som gir meining og identitet, og lojalitet til dei institusjonane som bind samfunnet saman. Kultur formar karakter og modal personlegdom, og ettersom kulturen endrar seg, vil også denne endre seg.

Kritikken av "den terapeutiske kulturen" er både ein diagnose og ein spådom. Sjølv om det er psykoanalysen Rieff viser til, gir han likevel Freud ære for å ha vore merksam på sjølvkontrollen som kulturelt nødvendig. Skytset er hardare mot dei ulike postfreudianske terapeutiske retningane som einsidig formidlar ein frigjeringsepistemologi på sjølvvet (individet) sine premissar. Samfunnet blir noko som kjem i motsetnad til individet – noko individet må frigjere seg frå for å finne livslukka. Den terapeutiske kulturen erstattar gradvis den religiøse kulturen og dermed blir også karakterdanninga og den modale personlegdomen reorganisert og endra. I den religiøse kulturen var sjølvvet vendt utover og livsens meining var å bli frelst. I den terapeutiske kulturen er livsens meining ikkje lenger frelse, men å bli tilfredsstilt. Den dominerande karaktertypen i det tjuande hundreåret er "det psykologiske mennesket" (psychological man), og sjølvvet vendt innover, mot seg sjølv som alle tings mål. Rieff sin dystopiske spådom var at denne endra karakterdanninga vil føre kulturelt forfall med seg.

Den terapeutiske staten

I dag er ikkje Philip Rieff åleine om slike synsmåtar. Det er likevel oppsiktsvekkande at han i 1965 skriv om kulturelle endringar som empirisk sett materialiserer seg først i tiåret etter, og som framfor alt blir synleg på åttitalet gjennom nyliberalismen. Oppfølging av kritikken kjem på syttitalet med arbeid som hevdar at den terapeutiske psykologien bidreg til ei narsissistisk vending og rasering av offentlegheita (Jacoby, 1975; Sennet, 1977 og Lasch, 1979). I boka *The culture of narcissism* (1979) tar til dømes Christopher Lasch for seg dei politiske motrørslene i USA på seksti- og syttitalet og viser korleis dei gradvis vender seg mot seg sjølv, blir politisk impotente og oppsugne i psykologisk sjølvverkjenning. Å kome i kontakt med sitt indre, sitt kjensleliv, ete sunt, fordjupe seg i Austens visdom og ta del i sjølvhjelpsgrupper, er i følgje Lasch ei narsissistisk vending der ein trekkjer seg tilbake frå det offentlege som politisk arena, til ei sjølvsentrert terapeutisk livsform. I same tradisjon, og med impulsar frå Habermas, problematiserer Richard Sennet (1986) denne terapeutiseringa sine fylgjer for demokrati og kritisk offentlegheit. Gjennom omgrepet "intimitetstyranniet" aktualiserer han korleis politiske sakstilhøve utover syttitalet i aukande grad vert underlagt ein psykologisk målestokk.

Empiriske analysar har etter kvart gjort denne kritikken forankra i sosiale og politiske realitetar. James Nolan (1998) nyttar jamvel tittelen *The therapeutic state* om sin dokumentasjon av korleis ein i USA har utvikla ein terapeutisk legitimitet for den statlege politikken. Tiltak blir oftare og oftare grunngeve utifrå ein terapeutisk instrumentalitet: ein skal styrke folks sjølvkjensle. John Steadman Rice (2004) har levert analysar av utviklinga av det amerikanske utdanningsvesenet. Han hevdar at for store grupper av amerikanarar har det terapeutiske livssynet blitt etikk. I denne etikken er kulturell kontroll av sjølvvet unødvendig. Det som er nødvendig er å gi plass, rom og mulegheiter for utvikling av "det sanne sjølvvet". Sjølvaktualisering har difor etter kvart nedfelt seg som det sublimale målet for utdanningspolitikken. Skulen skal frigjere folk slik at dei kan "feel good" og bli seg sjølve. Skulearbeid har blitt gruppeterapi, og læraren meir terapeut enn autoritetsfigur. Baksida er svekking av lærarrolla, av autoritet og kunnskapskrav, med atferdsproblem og forfall i kunnskapsnivå som resultat. Frank Furedi (2004) har gjort tilsvarende analysar av det britiske samfunnet. I statlege utsegner blir lågt sjølvbilete halden fram som ein vesentleg faktor i alt frå barneprostitusjon, heimløyse, tenåringsgraviditet, stoffmisbruk og antisosial atferd (Furedi, 2004). Furedi dokumenterer den terapeutiske sjølvsentringa i den britiske kulturen ved m.a. å viste til at eit søk i britiske aviser på omgrepet "self-esteem" i 1980 gav null treff, 103 treff i 1990 og heile 3.328 treff i 2000.

"Sjølvet" er veksande, og den kulturelle sentreringa om sjølvet har også auka psykologiseringa av sosiale problem. Det atomiserte individet blir invitert til å tolke problem sine som manglar ved sitt eige sjølv. Sosiale problem blir i stadig sterkare grad oppfatta som psykologiske disposisjonar, som manglande strategiar for meistring, angst, nevrosar og forstyrningar i personlegdomen.

Når politikken blir terapi, blir også menneskeleg atferd og menneskeleg variasjon patologisert og medikalisert. Dei terapeutiske faga (psykologi og psykiatri) gir legitimitet for atferdsretta tiltak i alt frå barnehage til fengsel for å påverke og korrigere individet. I norsk samanheng er t.d. endringa i språkbruken ved at "fengselsvesenet" har blitt "kriminalomsorg" ein indikasjon på utbreiinga av den terapeutiske diskursen. Kriminalitet blir patologisert, og straff terapeutisert. I skulen har den norske utdanningsministeren nyleg gått inn for implementering av ein terapeutisk teknikk (PALS) for å styrke disiplinen. Opplegget byggjer på atferdspsykologi og prinsippet om at god oppførsel skal lønne seg. I eit magasin for kvinnelege gründerar fann eg nyleg følgjande oppslag: "Det er lønnsomt å være snill". Det er ein tydeleg instrumentell logikk i dette, og illustrerer to poeng ved Rieff sin dystopi. Det første er at terapeutiske ekspertssystem et oppregulering av moralsk atferd. Folkeskikk blir eit spørsmål om teknikk. Det andre er at moral og sosiale normer ikkje lenger er si eiga grunngeving, noko som er overordna individet. Det avgjerande er "what's in it for me".

Offerpsykologi

Den terapeutiske diskursen skaper ein kulturell tilstand der offerpsykologien florerer. Den kanadiske psykologen Tana Dineen hevdar i boka "Manufacturing victims" at hennar eige profesjon må ta ansvar for denne utviklinga (Dineen, 1999). Faget har ofra sitt kritisk potensiale og vitskaplege sanningsimperativ til fordel for profesjonell eigeninteresse, hevdar ho. Psykologi har blitt industri og fortel oss korleis vi skal leve, korleis vi skal arbeide, oppdra barn, elske og til og med leike. Når det går galt, er det ei psykologisk forklaring på det meste, og best sel dei som inviterer folk til å kjenne seg traumatisert av ulike grunnar. Konsekvensen er ein diskurs som underminerer både erkjenninga av livsens røyndom som problemfylt i seg sjølv, og folks eigen kompetanse til livsmeistring og ansvarskjensle.

Å sjå seg sjølv som offer kan ha sine fordelar på kort sikt, og i visse situasjonar. Problemet er at det fører med seg både stakkarsleggjering og underminering av ansvar, for så vidt kan offerforståinga bli ein sjølvoppfyllande profeti. Når slikt blir kulturelle mønster blir fokus meir kva rettar ein har, og kva oppreising ein kan krevje – enn sjølv å reise seg opp. For Digby Anderson (2004) er offer-

kulturen ein implisitt konsekvens av svekka sosial kontroll og underminering av karakterdanninga. Det er ikkje naturgitt at eit samfunn heng saman, seier han – og eit samfunn som underminerer dydane (mot, tolmod, uthaldenheit, ansvar, ærlegdom, flid mv) vil samstundes underminere seg sjølv. Denne undermineringa skjer i dag fordi vi ikkje er villige til å stille krav til kvarandre, eller påføre kvarandre dei sanksjonar og den smerte som moralsk atferd spring ut frå. Moralsk danning høyrer mikrososiologien til, det er den daglege repeteringa av normativ atferd og gode manerar – i botnen motivert av omsyn til kvarandre. Den terapeutiske diskursen fungerer som antimoral når den får oss til å tru at moral og manerar er trivielt, og i verste fall skadeleg. Når den i neste omgang stiller seg på moralen si side, er grunngevinga terapeutisk. Som det heiter i ein amerikansk pamflett retta mot fusk i skulen: "Cheating, in any form, is bad for your self-esteem" (Hunter, 2004, s. 225).

Liberal makt – styring av sjeler

Nikolas Rose (1998, 1999) har ei meir forsonande tilnærming til psy-faga¹ si rolla i den vestlege kulturen. I staden for kulturelt forfall, ser Rose psykologiseringa som utvikling av liberale former for maktutøving. Framveksten av dei liberale demokratia i den vestlege verda utover 1800-tallet fører med seg ei endring i statens måte å styre på. Der styringa tidlegare primært galdt råderett over territorium, gjeld den no befolkningar og etter kvart individ (Foucault, 2002). Historisk sett har moderniteten vore eit frigjeringsprosjekt – ei frisetjing av individet (ulike klasser av individ etter tur). Dette kunne berre skje gjennom ei nedbryting av maktstrukturar og ulike former for epistemologisk og sosial autoritet. Dermed skjer det også ei endring av den tradisjonelle måten å drive politikk på; maktutøvinga finn seg indirekte og meir subtile former. I staden for styring gjennom institusjonane, tek styringa form av påverknadsstrategiar. Ambisjonen er å påverke dei vala folk gjer som borgarar, konsumentar, foreldre, tilsette, arbeidsgjevarar, investorar osv. Dette er ei form for molekylær styring som set til sides tidlegare maktformer basert på ytre bydande tvang eller autoritetsformer.

Rose utviklar her Michel Foucaults omgrep "governmentality" til å gjelde styring av sjeler (Foucault, 2002). I frie liberale demokrati er dilemmaet ikkje å styre for mykje, og ikkje for lite. Utfordringa er å utøve makt gjennom å skjule den, og helst gjere den samanfallande med individ sine preferansar. Styringa må realiserast som individuell autonomi. Både dei liberale verdiane om individuell fridom, og den liberalistiske økonomien som føreset frie forbrukarar, er antagonistisk til makt som ein ytre bydande autoritet. Skilnaden er at overfor

ei ytre makt må ein besinne seg. Når makta er internalisert som autonomi blir den ikkje lenger berre sjølvkontroll, men sjølvrealisering – eit mål i seg sjølv. Og individa sine prosjekt for sjølvaktualisering, identitet og konsum av det gode liv bør helst falle saman med dei kulturelle og politiske verdiane som konsumentkulturen er tufta på (Rose, 1998). Slik blir politikken terapeutisk. Til dette trengst det eit språk, eit språk som transformerer subjektivitet til styringskategoriar slik at folks fridom kan styrast gjennom dei vala dei gjer. Psykologien skaper dette språket, rettleiande strategiar og praktiske taktikkar slik at det frie subjektet skal kunne skape fornuftige val som fremmer helse, velferd og lykke. Rolla psy kjem til å spele i arbeidslivet, skulen, retten, fengsla og etter kvart soveromet; er ikkje berre å halde folk i sjakk og utøve kontroll, disiplinere, normalisere og reformere; men også å gjere dei meir intelligente, tiltrekkande, lukkelege, virtuose, helsesame, produktive, kreative, nyskapande og sjølvrealiserte. Den tidlegare panoptiske overvaking frå eit ytre blick (jf Gud ser deg) fungerer ikkje når ein skal leve som frie individ. Den er demontert og erstatta av sjølvovervaking – ein refleksiv hermeneutikk der sjølvvet kontinuerleg evaluerer og overvakar seg sjølv under mistanken om ikkje å vere bra nok.

Frå fortreningskultur til merkevarekultur

At dominerande økonomiske system skaper meiningssystem og karakterdanning, er ikkje ein ny tanke. Eit pionerarbeid er Max Weber (1973) sin klassikar *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* frå 1920. Weber identifiserer eit samanfall mellom protestantismen og kapitalismen, i det arbeidsetikken og dei verdsette veremåtane i den første var som hand i hanske for framveksten av kapitalismen. Tesen til Weber er at måten vi realiserer oss sjølve på (jf motivasjonsstrukturar) og kravet om å handle økonomisk rasjonelt, i røynda er det same livsprosjektet. Men den mennesketypen som blei skapt under kapitalismens framvekst, er ganske annleis enn den karakteren som i dag vert verdsett. Der bibelens "I ditt ansikts sved skal du ete ditt brød" var nedfelt som norm, var idealet den faste karakteren der internalisering av dygder gav stø kurs og livsval med langsiktige mål. Psykologisk sett føresette denne karakteren verdsetting av mild askese og sjølvkontroll, og ein kultur som stødde opp om dette. Vi kan kalle dette ein fortreningskultur, og i ein slik kultur vil psykisk patologi, slik Freud gjorde synleg, forståeleg nok kome til å handle om fortreningsproblematikk – enten for mykje eller for lite fortrening.

Nyliberalismen

Philip Cushman (1995), terapeut og kulturforskar, gir ein analyse av utviklinga av den amerikanske kulturen i etterkrigstida som peikar fram mot dagens situasjon. Idealiseringa av det frie, sjølvforsynte og autonome sjølvet er samstundes idealiseringa av konsumenten, seier han. Han kallar dette sjølvet "det tome sjølvet" ("the empty self"). Han beskriv USA i etterkrigstida som ein prosess der nedbygging av sosiale fellesskap "tømer" sjølvet og legg det ope for påfyll av reklamebransjen, profesjonsgrupper og konsumentindustrien. Det "tome sjølvet" er eit sjølv som passar godt til den viktigaste samfunnsrolla under nyliberalismen: å vere konsument. Her er Cushman på linje med andre samtidsanalysar av den vestlege kulturen under nyliberalismen (Heelas, 1991; Kvale, 2003; Madsen, 2004). Å vere fornuftige forbrukarar er å oppfyller vår viktigaste samfunnsmessige rolle. "Go out and shop", sa president Bush til det amerikanske folket straks etter 11. september. Ikkje utan grunn, å svikte forbrukarrolla ville gi samanbrot i økonomien og såleis vere nok eit svik mot USA.

Nyliberalismen, omtalt som vår tids totalitære ideologi (Bourdieu, 1998; Hellesnes, 2004), set seg for alvor igjennom på åttitalet i dei vestlege landa. Den frie marknaden blir alle tings referansepunkt, det einaste ein ikkje kan vere liberal i høve til. Som økonomisk system er den kjenneteikna av at den frie marknaden blir opphøgd til avgjerande reguleringsystem. Som politisk system er den kjenneteikna av avpolitisering. Politikk blir bedriftsøkonomi. Føresetnaden for ei styring som dette er nedbryting av gamle strukturar som kan hindre marknaden sine logikk (Bourdieu, 1998). Dette gjeld både institusjonelle og kollektive strukturar, men også mentalitetsstrukturar knytt til tradisjon og sedvane. Fortida eignar seg for museum og romantisk nostalgi. I andre samanhengar er den bakstreversk og lite å lære av. Skal dei nye politiske styringsprinsippa (marknaden) fungere, må det autonome sjølvet styrast slik at vala ein gjer får marknaden til å fungere. Borgaren blir først og fremst kunde og forbrukar. I ei slik samfunnsrolle er ikkje impuls kontroll, som i fortreningskulturen ved førre hundreårskiftet, den viktigaste, men å stimulere og kanalisere begjæret til konsumpsjon.

Påstanden min er at dei kulturelle verdiane og den modale personlegdomen no er under endring. Den lett tvangsprega personlegdomen og den faste karakteren var funksjonell i industri og byråkrati, men vil i dagens postmoderne konsumentssamfunn framstå som litt bakstreversk og sta – tidvis kjedelig og latterleg. Den er avløyst av det postmoderne kravet om fleksibilitet og omstilling. Å vere fleksibel, omgjengeleg, konkurranseorientert, endringsvillig og nyskapande er karaktertrekk som, skal ein tru stillingsannonsane, er meir verdsett

enn lojalitet og stabilitet. Fortenestemedalje for lang og tru teneste kan i neste generasjon bli eit teikn på nederlag. Denne nye karakteren, med sin sans for å oppnå gode (resultat) og kortsiktig gevinst, må nødvendigvis ha sans for å agere strategisk. Psykopati light – kontinuerlig å kunne manipulere omgjevnaden til fordel for eiga iscenesetting er funksjonell kompetanse. I dette mennesket er kulturens instrumentelle logikk nedfelt som modalt karaktertrekk. I arbeidslivet vil mangelen på atferdsregulerande fellesskap også gi større spelerom for dei problematiske variantane av denne karakteren: den pseudoempatiske og manipulerande strategien som herjar med andre til eigen fordel.

Frå fellesskap til identitetskaping

Livssituasjonen under seinmoderniteten har også blitt slik at fleire menneske reelt sett har fleire val enn før – og fleire mulegheiter til å gjennomføre dei. Det har ikkje berre å gjere med materielle føresetnader, men også den sosiale frisettinga. Zygmunt Bauman (2004) peikar på at mens spørsmålet når det galdt identitet og sjølvrealisering i det tjuande hundreåret var "how to get there?", er spørsmålet i dag: "where should I go?" Dette er ei vesentleg endring og illustrerer den eksistensielle utfordringa som modernitetens frisetting fører med seg. Sosialpsykologisk sett er baksida identitetskrise. Erik H. Erikson (1968) gjorde i sin utviklingspsykologi identitetskrise tidstypisk for tenåra. I dag har den blitt permanent. Det er påfallande at svært mykje faglitteratur i vår tid handlar om identitet – i seg sjølv ein indikasjon på eit problem. Bakgrunnen er ikkje vanskeleg å skjønne. Baumann seier det presist: i det fellesskapet bryt saman, blir identiteten oppfunnen. Identitet er uløseleg knytt til det sosiale. Tidlegare problematiserte ein ikkje dette i særleg grad fordi ein tok den for gitt. Den var t.d. knytt til nasjonalitet, kultur, klasse, rase, religion, lokalsamfunn, slekt, familie og tradisjon. Nedsmelting av sjølvberande fellesskap innan matrisa av slike identitetsgivande kategoriar, har endra dette fundamentalt. Identiteten er ikkje lenger gitt, den har blitt ei oppgåve. Bauman seier: "To put it into a nutshell, 'individualization' consists in transforming human "identity" from a "given" into a "task" – and charging the actors with the responsibility for performing that task....." (Bauman, 2004 s. 144).

Ein konsekvens av dette er at identitetsproblematikken har blitt personleggjort og psykologisert. Livspolitikken handlar om sjølvrealisering og sjølvskaping. Det som før var ein opsjon for dei få, har no blitt eit påbod og ei plikt for dei mange. Du er fristilt til å skape deg sjølv, men mislukkast du har du deg sjølv å takke. Om du ikkje vert redda av offerpsykologien. I beste fall kan du starte på nytt, og helst bør identitetsprosjektet ikkje bli for fast. Då kan du

også bli "sitjande fast" når verdiane endrar seg og det du representerer er "ute". Identitet har blitt kostyme. Ein slik fleksibel beredskap må også gjelde tilhøvet til andre. At ein i ung alder sette bu, knytte seg til ein annan i eit langsiktig felles framtidsprosjekt, var i tidlegare tider teikn på at ein var moden og vaksen. I dag er det teikn på det motsette.

Den terapeutiske kulturen har også klart å oppretthalde den falske førestillinga om at vi kan kombinere autonomi, sjølvrealisering og personleg identitetsutvikling med stabile band til andre, til fellesskapen. Men prisen for fridom er tapt fellesskap, fordi fellesskap alltid inneber at ein må gi frå seg personleg fridom i eit visst mon. Når det høgrepopulistiske Framstegspartiet gjekk til val på parolen "Frihet og fellesskap", illustrerer det falsk lære. Vi kan ikkje få fullt opp av begge delar. Det er ein av illusjonane i vår tid. Ein populær gimmick som alltid får applaus og mediemerksemd er gravtalar over Jantelova. Jantelova illustrere baksida av sterke fellesskap – fellesskap som blir undertrykkande. Men ei avskaffing kan og bli ei avskaffing av samhald, samkjensle, solidaritet og sosial kontroll til fordel for ein pseudoliberal og anomisk sosialitet som skjuler beinhard konkurranse, spisse olbogar og angst for å mislukkast. Mangelen på slike støttande, regulerande og identitetsgjevande fellesskap i arbeidslivet – det Sverre Lysgaard (1961) i si tid kalla "arbeidarkollektivet" – har ikkje berre gjort den enkelte meir sårbar, men fører også til større grad av psykologisering og emosjonalisering av konflikhtar og motsetnader (Ekeland, 2004; Sørensen og Grimsmo, 2001).

At nedsmelting av fellesskap opnar enorme område for individuell sjølvhending og identitetskonstruksjonar er ikkje berre grunnlag for den terapeutiske industrien sine varer, men for massekulturen og den nye økonomien i det heile. Mykje av dette fungerer som surrogat for fellesskap. I overflodssamfunnet handlar folk ikkje berre varer, dei handlar teikn. Nike og Coca Cola sel framfor alt identitetsmarkørar. Demokratisering av begjæret har gjort produksjonen av artefakt, livsstilartar og identitetssymbol til masseindustri. Folk blir tilbodne langt fleire identitetar enn dei kan hanskast med. Og bodskapen er at ein ikkje treng ta noko for gitt – korkje sin personlegdom eller kropp. Dei kan formast, det handlar berre om eigen innsats og nok pengar til å skaffe seg den rette teknologien. I denne ikonøkonomien vil den som kontrollerar teikna også kontrollerer sjelene.

Sjølv et som vare

Nyliberalismen og konsumerismen er i ferd med å endre subjektas forhold til seg sjølv. Marknadens logikk et seg inn i sjela slik at sjølv et får varekarakter og blir omsetteleg på marknaden der eigenverdi skal vurderast. I dette spelet har

vi ikkje blitt mindre, men meir avhengig av kvarandre. I marknaden er der ingen seljar utan kjøpar. Tilsvarande er du avhengig av den andre sitt blikk for å fastsetje din verdi – og utan verdsetjing frå andre veit du ikkje lenger din eigen. Stø kurs og sikkert kompass hjelper ikkje lenger. Å gjere seg synleg – skaffe seg tilgang til den andre sitt blikk – blir ein langt viktigare kompetanse. Utan dette kan du heller ikkje realisere din eigen identitet, eller vite kven du er. Men blikka er flyktige og upålitelege. Sjølvets marknad blir som marknadar elles – ein arena med skiftande kundar og seljarar, stigande eller fallande kursar, og varer der teikna (merkevaren) blir viktigare enn substans. I merkevarekulturen blir utfordringa å prestere seg sjølv, sin eigen kropp, personlegdom og eigenart. "Personal branding" heiter det i sjølvhjelps litteraturen om dette.

Kulturelle patologiar under nyliberalismen

Det tome, delokaliserte og fristilte sjølv i eit opsjonssamfunn der identitet, livsstil og sjølvskaping har blitt prosjekt regulert av teiknøkonomien, er også eit einsamt og sårbart sjølv – og i sårbare sjølv blir patologiar utvikla. Fristillinga og fridomen byr også på paradoks: Fridomen blir tvang og slit for å realisere seg sjølv, og angst for å velje feil og mislukkast i ein marknad der ikona og teikna stadig blør og skifter meining. Sjølvkulturen og den terapeutiske vareindustrien veks på angsten og skuffelsane som er genererte av kulturen sine egne løfte (Cole, 2003). Motstykket til autonomien og dei mange opsjonane er det omskiftelege, flytande, ustabile og upålitelege i tilværet som skaper forvirring, einsemnd, ubehag, følelse av hjelpeløyse, stress og frykt. Det nye klasseskiljet blir mellom dei som tek dei rette vala, og som heile tida klarer å omstille seg og å velje på nytt, og dei som av ulike årsaker ikkje kan eller vil ta desse vala. Dei fell bakom som taparar, og vil gradvis drive mot einsemnd og marginale posisjonar utan sosial status.

Slik er nevrosar utløyst av konfliktar med autoritetsfigurar avløyst av depresjonar skapt av angsten for ikkje å strekke til. I arbeidslivet tilbyr ein vekst, sjølvutvikling og dyrking av den humane kapitalen ved hjelp av psykologien. Utvikling av den humane kapitalen inneber sjølvutlevering og sjølvgranskning grunngjeve som evaluering, kvalitetssikring og "human growth". Industriarbeidaren var undertrykt og framandgjort frå samfunnet gjennom karakteren av arbeidet sitt. Det gav lite rom for sjølvaktualisering. Men han eigde i det minste sine egne tankar, kjensler og haldningar – og kunne søkje fellesskap og identitet med sine kollegaer. I det postindustrielle samfunnet er det ikkje utvikling av maskiner og motoriske dugleikar som er fokus, men arbeidaren sjølv. Fordi det ikkje lenger er grenser for å "prestere" seg sjølv møter vi også "veggen", blir utbrende og

deprimerte, verkande i musklar og skjelett i aukande grad. Mens økonomisk vekst er lineær og let seg kvantifisere, er menneskeleg vekst av eit anna slag. Difor endar denne pseudoveksten ofte med utbytting og utbrenning av sjeler – ein blottar sitt indre og sine kapasitetar for ein vekst som først og fremst er tiltenkt botnlinja.

Spontanitetens paradoks

Vi har gradvis skapt ein konkurranse- og prestasjonskultur der subjektets største utfordring er å handtere ein fridom der ein ikkje kan ta seg sjølv for gitt, men må prestere seg sjølv. Skamma er ikkje lenger det fortrenge, eller det latente i Freud sine draumar. Den "våte draumen" har blitt manifest, ein opsjon. Skamma er at du mislukkast i å realisere den. Mens det i fortreningskulturen galdt "å skjule", gjeld det motsette i vår tid: "å vise" slik at ein blir sett. Iscenesetting av sjølvet føreset ein medviten marknadsaktør som både kan ta den andres perspektiv og gjere seg sjølv til ei omsetteleg vare. Du blir di eiga bedrift. Det inneber at subjektet må gjere seg til objekt for seg sjølv – eller instrumentalisering av sjølvet. Her er vi ved ein kjerneproblematikk i vår tid. Jürgen Habermas er kjent for sine analysar av korleis livsverda blir kolonisert av systemverda i det moderne. Det betyr m.a. at instrumentalismen (eller føremålsrasjonaliteten) trengjer seg inn i dagleglivet. Det eg har drøfta her kan tilsvarande kallast kolonialisering av sjela. Individet forsøker å styre og påverke sin eigen subjektivitet på instrumentelt vis, t.d. å lære å nytte sitt eige kroppsspråk slik at ein blir likt og elska. Resultatet blir framandgjering. Eit subjekt kan nemleg ikkje objektivere sin eigen subjektivitet. Det er like håplaut som å fange sin eigen skugge, eller lik spontanitetens paradoks: går ein inn for det (å vere spontan) blir det nettopp ikkje det. Men det er denne vonde sirkelen mange hamnar i, og gjerne etter invitasjon frå psykologien. I den instrumentelle jakta etter måtar eller metodar til å realisere seg sjølv på – eller "bli seg sjølv", "finne seg sjølv" som det terapeutiske etos tilseier, kjem ein lenger og lenger på avstand frå den ein er. For å vere seg sjølv inneber på sett og vis å kunne gløyme seg sjølv. Det er det lite hjelp til i den terapeutiske kulturen. Sjeldan ser ein mentalhygieniske råd i den retning – eller at det er betre å engasjerte seg i verda og i andre, enn i seg sjølv. Tvert om blir vi invitert til kontinuerlig å granske hjarter og nyrer – og å "kjenne etter" korleis vi egentlig har det. Å vere sjølvoppteken har blitt ei kulturell forplikting. Paradokset er at i ein kultur der dei fleste er opptekne av å bli å sett, er det færre igjen til å sjå. Menneske som ikkje blir sett på eit vis som avklarar deira verdi, kan utvikle dramatiske strategiar (t.d. som symptom) i jakta på noko i andres blick som kan gi tillit og tryggleik: du er bra nok som du er.

Identitetshavari

Identitetsproblematikk og slike vonde sirklar rammar sjølvstekt mest unge menneske, og særleg dei som ber på ein skjør eigenverdi frå barndom og oppvekst, og tek dei kulturelle budskapane om sjølvstekt på alvor. For dei som ikkje meistrar denne nye fridomen og sjølvskapinga sitt imperativ blir baksida angst og subjektiv maktesløyse om aldri å bli bra nok. Jakta etter måtar eller metodar til å løyse dette på kan bli prosjekt som endar med patologi. Eit døme er anorektikaren. Mens mykje av faglitteraturen har vore oppteken av å objektivere individualpsykologiske samanhengar som byggjer opp under førestellinga om ein "sjukdom" som rammar unge forsvarsause jenter, viser granskingar som tek desse jentene på alvor som subjekt, noko anna (t.d. Hoftun og Klovning, 2005). Det handlar ofte om ambisiøse unge som tek kulturens budskap om sjølvrealisering som verdi så altfor alvorleg, med subjektiv maktesløyse som resultat. I slike tilstandar kan elles normale slankeprosjekt få maktesløysa til å "fordampe". Ein opplever i det minste makt over eigen kropp – eit kick av meistring som utviklar ein viljens tyranni som øydelegg kroppens spontanitet eller sjølvregulering. Eller ein kan, som sjølvskadaren, erstatte den namnlose og kaotiske psykiske smerten ved maktesløysa med ein som er konkret og fysisk. Sjølv om den er blodig gir den i det minste meining, og andre kan sjå den. Presset på identitetskonstruksjonar og det manglande eksistensielle sikkerheitsnettet til den som ikkje lukkast har dessutan gjort sjukerolla meir attraktiv enn før. I motsetnad til ein avgrunn av sosial skam ved å vere ingenting, tilbyr vi gjennom det aukande talet på diagnosar ein rett til å lide på legitimt vis. Offerpsykologien blir kulturell reiskap til å handtere skam for individet, og sosial kontroll for samfunnet.

Atferdsproblem

Beck (2000) og Beck & Beck-Gernsheim (2003) understrekar at det ikkje er individualiseringa i seg sjølv som er problematisk, men at den skjer på ein atomiserande måte der individet, ved hjelp av ekspertane, blir ein slags dumplass for samfunnet sine uløyste problem. Som eit resultat blir det også svært attraktivt å søke biologiske løysingar på systemiske eller samfunnsmessige problem (Bauman, 2004). Dette gir perspektiv på atferdsproblema og diagnosen ADHD. Denne diagnose blir utløyst på bakgrunn av konsentrasjonsvanskar, hyperaktivitet og generelt uroleg og utfordrande sosial atferd – med andre ord ein diagnose av sosial patologi. I det siste har det blitt mainstream å sjå dette som ei genetisk betinga lidning med ein prevalens på mellom 3 og 7 prosent (Barkley et al 2002). Det som sjeldan blir problematisert er kvar desse barna

i så fall var før? Om genar var det vesentlege ville kohortmønstra til lidinga vore annleis. Genar opererer alltid i miljø, og difor er det relevant å spørje kva det er med livskrava og oppvekstvilkåra til barn i den vestlege verda som gjer at denne genetiske variasjonen (genotyp) blir sosialt problematisk (fenotyp) i vår tid. ADHD er ein diagnose av sosiale fenomen som deretter blir forklart biologisk. Slike forklaringar er i dag aukande (Ekeland, 2007). Problemet med denne retorikken (og ADHD) er at den er blind for at å definere noko som sosial patologi ikkje gjer den tilhøyrande biologien patologisk. Biologisk variasjon blir problematisk berre i forhold til kulturelle funksjonskrav. Det er såleis gode grunnar til å rekne med at auken både av ADHD-problematikken og atferdsproblem generelt, heng saman med svekka sosialisering gjennom nedsmelting av ulike former for korrigerande fellesskap. Ikkje berre har foreldreautoriteten blitt demontert, men også vaksenverda som ein tydeleg og solidarisk korrigerande vegg i sosialiseringa. Vaksne grip sjeldnare korrigerande inn overfor andre sine barn, knapt nok sine egne. Utan ytre veggar vil mange ha problem med å etablere indre veggar. Ytre disiplinering er ikkje normativt lenger: forventningane om sjølvkontroll har auka både i arbeidsliv og skule. Dei liberale styringsformene profitterer først og fremst middelklassen og dei sosialt kompetente på. Dei sekundære sosialiseringarenaane som barnehage og skule har blitt feminisert. Truleg har eit vedvarande fokus på problematiske maskuline veremåtar også svekka viktige positive maskuline verdiar i sosialiseringa. Vi har fått lenger skulegang – og ein skulegang som har blitt mindre motorisk og meir teoretisk. Dei pedagogiske strukturane har blitt lausare og føreset meir indre disiplinering. Ein skal kunne arbeide utan truslar om sanksjonar eller overvaking. Arenaene for fysisk utfolding og eksperimentering i dagleglivet har blitt mindre frie, meir vaksenstyrte, tilrettelagde og risikovurderte. Erfaring av grenser blir vanskelegare når ein sjeldnare får møte dei. Sosial kontroll føreset relasjonar, men desse er svekt gjennom auka sosial og geografisk mobilitet. Dei har blitt meir skiftande, kortvarige og ustabile – og ei kommersiell og hyperaktiv elektronisk tid skaper støy og krav om merksemd som kan forvirre dei fleste. Når alt dette gir seg utslag i atferdsproblem hos barn og unge, har den dominerande fortolkingdiskursen ført problema over til terapibransjen, inklusiv medikamentindustrien som no aukar sin marknad som teknologi for disiplinering.

Avslutning

Individualiseringa, eit sentralt kjenneteikn ved moderniteten og den vestlege kulturen, har fødd det innovervendte, isolerte individet som ikkje lenger søker sanning i det kollektive eller heilage, men i det personlege. Det er eit individ

som er fritt til å skape seg sjølv og dermed meir sårbart for marknaden logikk slik den under nyliberalismen har blitt alle tings mål. I innleiinga viste eg til auken av ulike former for psykiske lidningar og plager. Slike lidningar, saman med muskel og skjelettlidningar, er dei største kundegruppene i helsevesenet og viktigaste grunnane for sjukemelding og uføretrygding. Der er sjølsagt interessante biografiske og individuelle tilhøve ved alle psykiske lidningar, tilhøve som kan gi meining og forklaringar gode nok i det enkelte tilfellet. Problemet er at når slike lidningar blir mønster og fenomen i kulturen, må forklaringane vere på dette nivået. Kva er det med levekår og livsformer som former sjelene våre slik at liva blir vanskeleg å leve? Sjølv om symptomutforminga kan vere ulik på individnivå, handlar den kulturelle problematikken som ligg bak etter mitt syn mykje om det same: kulturell utarming av regulerande og meiningsberande fellesskap som gir svikt i sosialisering, trygg tilknytning og identitet. Idealisering av det frie, uavhengig og sjølvskapande subjektet har kome i konflikt med at vi djupast sett er vesen som er avhengige av kvarandre for å bere eksistensen oppe (Vetlesen, 2004).

Det eg har skissert i denne artikkelen er resonnement der psykologi og psykoterapi også er ein del av problemet. Det gjeld særleg dei variantar som, saman med den medisinske psykiatrien, einseitig konsentrerer sine faglege ressursar om diagnostikk, dokumenterte behandlingsmetodar, og forskning på biografiske, individualpsykologiske og i aukande grad biologiske forklaringar. Det gjeld også den frynsete populærpsykologien som inviterer folk inn i illusjonar om at der finst metodar og teknologiar til å fikse og forandre det meste, berre ein prøver hardt nok. Dette er faglege perspektiv som legg til grunn ein gamal positivistisk og scientistisk illusjon om at ein kan stille seg på utsida av dei fenomena ein studerer, som om dei ontologisk sett var gitte objekt ein kan utvikle eit teknologisk tilhøve til. Når det gjeld menneskelege veremåtar og psykiske lidningar er dette kunnskapsteoretisk sett ein uansvarleg posisjon. I vitenskapar om menneske og samfunn er der ingen slik posisjon på utsida (Skjervheim, 1974; Hacking, 1999). Å hevde dette er berre ein annan måte å vere deltakar på, og ein uansvarleg måte fordi den kamuflerer at psykoterapi handlar om moral og verdier og ein sosiale praksis i ein kulturhistorisk samanheng om måtar å leve som ansvarlege menneske på.

Den grove mangelen på kulturell kontekstualisering både av psykoterapi og av psykiske vanskar, er derimot funksjonelt ideologisk. Kulturell uorden blir kamuflert som individuell uorden, og sosiale patologiar som impliserer politiske og kulturelle løysingar blir overlate til individet i samspel med behandlingsapparatet.

Historisk har den terapeutiske psykologien ikledd seg ein etos om frigjering av det undertrykte subjektet (Bradley & Selby, 2001). Ei einseitig dyrking av ein individualiserande diskurs som isolerer menneskelege problem frå den samfunnsmessige og kulturelle konteksten dei er ein del av, vil spele ei tilslørande og ideologisk rolle. Frigjeringsprosjektet har blitt tilsløringsprosjekt. Skal ein ha tillit til kunnskap og vitskap får ein tru at i det lange løp vil den som tilslører, før eller seinare sjølv bli avslørt.

Etter denne budskapen bør eg, for å unngå mistydingar, legge til: Eg held psykoterapi for å vere ei anstendig verksemd, ei verksemd eg sjølv tidvis praktiserer. På sitt beste er det ein praksis djupt forankra og reflektert i humanitet. På sitt beste er det ein praksis som i dag kanskje er "det siste asyl" for skadeskutte sjeler i ei støyande samtid og i eit helsevesen som er så besatt av tanken om rasjonell og effektive produksjon at den menneskelige subjektiviteten (nok ein gang) vil lide overlast. Det er ingen motsetting i dette og samtidig hevde eit kritisk perspektiv på psykoterapi som diskurs og kulturfenomen. Tvert om.

Referansar

- Anderson, D. (2004). Spoiled for choice. I: J. B. Imber (Red.), *The therapeutic culture. Triumph and defeat*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Barkley, R.A. et al. (2002). International consensus statement on ADHD. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 5(2): 89-111.
- Bauman, Z. (2004). *The individualized society*. Cambridge: Polity.
- Beck, U. (2000). *Risk society. Towards a new modernity*. London: Sage.
- Beck, U. og E. Beck-Gernsheim (2003). *Individualization. Institutionalized individualism and its social and political consequences*. London: Sage.
- Bourdieu, P. (1998). The essence of neoliberalism. *Le Monde Diplomatique English Edition*. Hentet 25. september, 2004, fra <http://www.mondediplo.com>
- Bradley, B.S. og J.M. Selby (2001). To criticise the critic: Songs of experience. *Australian Psychologist* 36: 84-87.
- Cole, M. (2003). *Kulturpsykologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Cushman, P. (1995). *Constructing the self, constructing America*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley publishing.
- Dawes, R.M. (1994). *House of Cards. Psychology and Psychotherapy Built on Myth*. New York: The Free Press.
- Dineen, T. (1999). *Manufacturing victims*. London: Constable.
- Ekeland, T.-J. (1999). *Meining som medisin. Ein analyse av placebofenomenet og implikasjonar for terapi og terapeutiske teoriar*. Doktoravhandling. Psykologisk fakultet, Universitetet i Bergen.
- Ekeland, T.-J. (2003). Ein diagnose av psykiatridiagnosar. *Impuls. Tidsskrift for psykologi*, 57, 56-65.

- Ekeland, T.-J. (2005) Psykoterapi som kulturell praksis. *Impuls. Tidsskrift for psykologi*, 59, 11-23.
- Ekeland, T.-J. (2004). *Konflikt og konfliktforståelse*. Oslo: Gyldendal akademiske.
- Ekeland, T.-J. (2007). Biologi som ideologi? *Vardøger*, 30: 65-85.
- Eriksen, T.B. (1991). *Freuds retorikk. En kritikk av naturalismens naturlære*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Erikson, E.H. (1968). *Barndommen og samfunnet*. Oslo: Gyldendal.
- Foucault, M. (2002). *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Furedi, F. (2004). *Therapy Culture*. London: Routledge.
- Garfield, S.L. og A.E. Bergin (1994). Introduction and historical overview. I: A.E. Bergin og S.L. Garfield (red.), *Handbook of psychotherapy and behavior change (4 utg.)*. New York: John Wiley & Sons.
- Grenness, C.-E. (2004). *Hva er psykologi?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Gross, M.L. (1978). *The psychological society*. New York: Random House.
- Hacking, I. (1999). *The social construction of what?* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Heelas, P. (1991). Reforming the self. Enterprise and the characters of thatcherism. I: R. Keat og N. Abercrombie (Red.), *Enterprise culture..* London: Routledge. (72-92).
- Hellesnes, J. (2004). *Illusjon?* Oslo: Det Norske Samlaget.
- Herink, R. (1980). *The psychotherapy handbook: The A to Z guide to more than 250 different therapies in use today*. New York: Meridan Book, New American Library.
- Hillman, J. og M. Ventura (1994). *We've had a hundred years of psychotherapy – and the world's getting worse*. San Francisco: Harper San Francisco.
- Hoftun, S. og K. Klovning (2005). *Kultursykdom eller syk kultur? : en kulturpsykologisk studie av anoreksi og subjektiv meningsdannelse*. Hovedoppgave i psykologi. Bergen: Det psykologiske fakultet.
- Hunter, J.D. (2004). Virtue – on the cheap. I: J. B. Imber (Red.), *Therapeutic Culture. Triumph and defeat*. New Brunswick, Transaction (215-241.)
- Imber, J.B. (2004). *Therapeutic culture. Triumph and defeat*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Jacoby, R. (1977/1975). *Det sociale hukommelsestab*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jørgensen, C.R. (2002). *Psykologien i senmoderniteten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kazdin, A.E. (1986). Comparative outcome studies of psychotherapy: Methodological issues and strategies. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 54, 95-105.
- Kvale, S. (2003). The church, the factory and the market. Scenarios for psychology in a postmodern age. *Theory & Psychology*, 13, 579-603.
- Lasch, C. (1982/1979). *Den narsissistiske kultur*. Oslo: Pax.
- Lysgaard, S. (1967). *Arbeiderkollektivet. En studie i de underordnedes sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Madsen, O.J. (2004). *Den terapeutiske etos: en analyse av psykologien i senmoderniteten*. Hovedoppgave i psykologi. Bergen: Det psykologiske fakultet.
- Nolan, J.L. (1998). *The therapeutic state. Justifying government at century's end*. New York: New York University Press.

- Omer, H. og P. London (1988). Meta-morphosis in psychotherapy: End of the system era. *Psychology*, 25, 171-180.
- Polsky, A.J. (1993). *The rise of the therapeutic state*. Princeton, NJ: Princeton.
- Prilleltensky, I. (1989). Psychology and the status quo. *American Psychologist*, 44, 795-802.
- Rice, J.S. (2004). The therapeutic school: Its origins, nature and consequences. I: J. B. Imber (Red.) *The therapeutic culture. Triumph and defeat*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Rieff, P. (1987/1965). *The triumph of the therapeutic. Uses of faith after Freud*. Chicago: Univ of Chichago Press.
- Rose, N. (1999). *Governing the soul. The shaping of the private self*. London: Free Association Books
- Rose, N. (1998). *Inventing our selves*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sennet, R. (1986/1977). *The fall of public man*. London: Faber and Faber Limited.
- Skjervheim, H. (1974). *Objektivismen og studiet av mennesket*. Oslo, Gyldendal.
- Specht, H. og M.E. Courtney (1994). *Unfaithful Angels: How social work has abandond it's mission*. New York: The Free Press.
- Sørensen, B.A. og A. Grimsmo (2001). *Varme og kalde konflikter i det nye arbeidslivet*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Vetlesen, A.J. (2004). Det frie mennesket? Et sosialfilosofisk blikk på patologiene i opsjons-samfunnet. I: H. E. Nafstad (Red.), *Det omsorgsfulle mennesket – et psykologisk alternativ*. Oslo: Gyldendal akademiske.
- Weber, M. (1973). *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*. Oslo: Gyldendal.
- Åmås, K.O. og R. Larsen (1994). *Det stille Alvoret*. Oslo: Samlaget.

Note

- 1 Rose bruker "psy-" som en samlebetegnelse for psykologi, psykoterapi, pedagogikk, psykiatri og tilhørende subdisiplinar og populærvarianter.

Abstract

Tor-Johan Ekeland: Psychotherapy – a critique of culture. Matrix, 24, 101-121.

Since the eighties there has been a considerable increase both in mental problems and in the extensiveness of psychotherapy as professional practice in the western world. This happens in societies which, at the same time, never have been nearer to realize that which in most of the therapeutic literature after the war has been idealized as the good life: free and autonomous individuals without material suffering. Is psychotherapy part of the problem? This question is discussed with references to different critical scholar work. It is concluded that psychotherapy has to be seen not only as part of its own culture, but also as force forming that culture. In this way psychotherapy is not only a way of helping people managing their lives, but also a discourse of power and governing of souls, legitimizing an individualized- and self-centered ideology which camouflage cultural disorder as individual disorders.

Ikke-viden som bærer af forandring¹

Matrix 2007; 2, 122-138

Morten Hansen

Artiklen drøfter, hvordan det såkaldte 'intuitive' kan gøre sig gældende og kan inddrages i terapeutens arbejde. Forskellige teoretikere – især fra det objektrelationsteoretiske felt – inddrages, bl.a. Winnicott, P. Casement, J. Gammelgaard, Daniel Stern, Donnel Stern og T. Ogden. En væsentlig pointe er, at ikke blot tavs viden, men også ikke-viden – der aldrig kan gøres bevidst – dels spiller en central rolle både i terapeuten, i klienten og i deres samspil, dels kan indgå i terapeutens metodik på linje med overføring og modoverføring. Jeg forsøger i artiklen at vise, hvordan dette gøres. For at nå frem dertil analyserer jeg to cases, dels en af P. Casement, dels en fra eget regi, og jeg giver mit bud på, hvor og hvordan terapeuten kan finde ikke-viden. I afslutningen kommer jeg ind på, hvorfor jeg mener, at et øget fokus på terapeutens ikke-viden kan være med til at gøre terapi til processer, der nærmer sig kunst – eller måske er det.

"Jeg vinner den annen idet jeg taper meg selv
når jeg igjen får tak på meg selv har jeg forandret
meg og forholdet har fått en annen basis"
(Håland, 1999, s.84)

Indledning

Når jeg indleder med ovenstående lille citat, skyldes det, at jeg synes, at citatet udmærket udtrykker noget om, hvor vanskeligt det er dels at være i samspil med andre – herunder at kommunikere med hinanden – dels siger

Cand.psych. Morten Hansen, Gaabensevej 1, 1., DK-4800 Nykøbing F.
E-mail: nmhansen@mail.tele.dk.

noget om, hvor uberegnelig forandring er. Citatet indeholder dermed to områder, af hvilke jeg især vil studere det ene nærmere, nemlig den forandring, der kan ske i psykologen i den terapeutiske samtale. Mindre indgående kommer jeg ind på denne forandrings følger og virkninger for interaktionen mellem psykolog og klient.

Artiklen er et indlæg i den del af den kliniske psykologi, hvor teorier med fokus på nærvær, så som "the present moment of the past" (Ogden, 1994, s.3), Sterns bog "Det nuværende øjeblik" og "The present moment" – den maksimale tilstedeværelse (tværfagligt symposium 30/1-06 på Institut for psykologi, Københavns Universitet) synes at påkalde sig mere og mere interesse.

Jeg ønsker at argumentere for, at der i det terapeutiske samspil kan opstå genuin ny viden gennem intuitive processer, som kun kan udspille sig, hvis den enkelte – og ikke mindst terapeuten – åbner sig for ikke-viden. I artiklen stiller jeg ikke-viden op over for tavs viden og peger på, at ikke-viden kan øge vores forståelse for ikke-bevidste processer, der kan opleves intuitivt.

Hovedsigtet med artiklen er gennem en casestudieproces at udforske følgende hypotese: Forandringer i terapeuten i terapiprocessen kan ske ud fra ikke-viden; – med efterfølgende eventuelle forandringer i klienten.

At skabe det, man finder

En undersøgelse af forholdet mellem at skabe og at finde.

Winnicott (2003) skriver følgende: 1) "Brystet skabes med andre ord af spædbarnet igen og igen" (s.38), og 2) "Moderen placerer det virkelige bryst netop der, hvor spædbarnet er parat til at skabe det, og lige i det rette øjeblik" (s.39). Spørgsmålet er nu, hvad Winnicott mente med at skabe. Begge citater står i et afsnit med overskriften: Illusion og illusionens værdi. Winnicott giver indledningsvis udtryk for, at moderen giver spædbarnet mulighed for den illusion, "at hendes bryst er en del af barnet selv. Det er så at sige under barnets magiske kontrol". Illusionen er således, at brystet er barnets (– "et subjektivt fænomen, som vi kalder moderbrystet" (s.39) så at sige en del af barnet og under barnets herredømme. Skabelse består således her i at tillægge det fundne en subjektiv oplevelse af omnipotent karakter, en "ophævelse af forskellen mellem det subjektive og det objektive" (Gammelgaard, s.58). Gammelgaard understreger dog, at det centrale ikke er brystet som objekt, men barnets brug af moderens funktion og moderlighed, dvs. af hendes evne til at tilpasse sig barnet, hendes evne til at give barnet lov til at være omnipotent – for en tid. Herved pointeres "det psykiske livs bevægelser, som det kan iagttages i legens spontane udfoldelse" (ibid.). Det psykiske livs bevægelser sættes altså i gang i det tidlige

Ikke-viden som bærer af forandring

moder-barn-samspil. Det at skabe bliver en leg med spontan udfoldelse, som senere i livet kaldes kreativitet. "Kreativitet er at skabe det objekt, man finder" (Vitger s.74).

Altså: Gennem et vellykket omnipotent samspil med moderen skabes grundlaget for leg og kreativ udfoldelse – i sig selv en skabelsesproces. Skabelse synes således at ske ud fra en subjektiv oplevelse (af det fundne), hvor den kritiske sans er suspenderet ved at forskellen mellem det subjektive og det objektive er ophævet.

På vokseniveau – f.eks. i terapissammenhænge – kræver denne proces dels tillid til terapeuten, dels accept af forestillinger om usammenhængende tankeforløb (Winnicott, s.96-97), men også tillid hos terapeuten (også til sig selv) og accept af usammenhængende tankeforløb hos sig selv. Barnets skabelse ud fra illusionen kan i voksensammenhæng beskrives som usammenhængende tankeforløb. Usammenhængende tankeforløb er karakteriseret ved, at den kritiske sans er frakoblet, hvorfor forskellen mellem det subjektive og det objektive er ophævet.

Usammenhængende tankeforløb hos terapeuten – med frakobling af den kritiske sans – er altså udgangspunktet for at kunne skabe – i terapi – en forandrende intervention, der måske blot er en "refleksion" (Winnicott s.97) over det til tider uorganiserede "nonsens" (ibid.) i den uintegrerede tilstand. En sådan refleksion kan hjælpe klienten til at "samle sig og eksistere som en enhed" (ibid.).

Inden jeg nærmere uddyber 'usammenhængende tankeforløb' vil jeg referere et for min hypotese centralt sted i Patrick Casements case og efterfølgende nogle af hans kommentarer. Dette dels for at anskueliggøre den rejste problematik – at det undertiden er usammenhængende tankeforløb, der skaber forandringer først i terapeuten og efterfølgende i klienten – dels fordi casen og Casements kommentarer giver mig mulighed for at vise, hvordan Casement – og andre – har forstået hændelsen, og for at demonstrere mit bud på, hvordan den også kan forstås.

Casen fru B.

"It was as if I was being caught into a different state of consciousness" (Casement 2002, s. 83).

Det, jeg vil, er at tage udgangspunkt i Patrick Casements (1997) (s.151 ff.), (2002) (s.86-95, 129-139) case om fru B. Der er et centralt sted i denne case, hvor Casement oplever tingenes udvikling som værende nået til et punkt, hvor

det er knald eller fald for behandlingens fremtid. De forklaringer, som dels Casement selv giver på det, der efterfølgende skete, dels forklaringer som andre har givet, forekommer mig at være mangelfulde. Jeg synes, at de mangler et aspekt, som måske bedst på nuværende sted kan udtrykkes med en omskrivning af Winnicott: at skabe det, man finder (Winnicott: Leg og virkelighed 2002). Altså: Hvad var det, Casement fandt, hvor fandt han det henne og endelig, hvad var det, han skabte?

Fru B. var en kvinde i 30'erne, der som 11 måneder gammel blev alvorligt skoldet, og som 17 måneder gammel blev opereret for at få fjernet dødt arvæv. Moderen, som holdt datteren i hånden, var besvimet under operationen, og fru B havde oplevet det, som om kirurgen, der uanfægtet havde fortsat operationen, ville dræbe hende med operationskniven, hvorpå hun var blevet bevidstløs.

Fremtrædende i behandlingen hos Casement er på dette tidspunkt det følte svigt (fra moderen) og dermed behovet for at blive holdt i hånden af Casement under gennemarbejdning af den traumatiske hændelse. Casement har tidligere i forløbet sagt, at andre analytikere aldrig ville gå ind på at holde i hånd, "but I realized that she might need to have the possibility of holding my hand if it seemed to be the only way for her to get through this experience. She showed some relief upon my saying this" (Casement 2002 s.131).

Op til klimaks øger klienten bestandig sit pres på Casement for at få ham til at holde sig i hånden. Det kulminerer i trusler fra klientens side om at stoppe behandlingen og – fra Casements side i frygt for, at klienten skal blive psykotisk. Casement beskriver selv situationen som et dilemma: enten giver han efter for kravet om at holde i hånd, med risiko for at traumatet bliver indkapslet, eller også giver han ikke efter med risiko for at miste klienten og/eller med risiko for, at hun bliver psykotisk.

For helt at forstå det efterfølgende er det nødvendigt at leve sig ind i den pressede situation. En læsning af hele casen hjælper én på vej med en sådan dybere indlevelse. Symbolsk kan situationen beskrives med zenbuddhisternes billede på lignende situationer, nemlig: som at have slugt en glohed jernkugle og hverken kunne spytte den ud eller synke den. Med Casements ord: "Jeg følte mig i en umulig situation" (Lyt til... p.158)!

Efterfølgende sker to ting: a) Casement erkender, at han er udsat for en projektiv identifikation, nemlig at klienten har induceret en "følelse af fortvivlelse og det umulige i at fortsætte" (Lyt til... p.159), og b) og han sætter ord på det, som denne projektive identifikation gør ved ham. Hans svar falder i to dele:

- 1) "Du får mig til hos mig selv at opleve den samme følelse af fortvivlelse og det umulige i at fortsætte, som du føler... Jeg er opmærksom på, at jeg

Ikke-viden som bærer af forandring

befinder mig i noget, der føles som et totalt paradoks... I en vis forstand føler jeg, at det er umuligt at nå dig lige nu; og alligevel føler jeg i en anden forstand, at det, at jeg fortæller dig det, måske er den eneste måde, jeg kan nå dig" (Ibid.)

- 2) "På samme måde føler jeg det, som om det kunne være umuligt at fortsætte; og alligevel føler jeg, at den eneste måde, jeg kan hjælpe dig, er ved at være parat til at bære det, som du får mig til at føle, og alligevel fortsætte" (Ibid.).

Casements udsagn synes at have været hensigtsmæssige, idet klienten efterfølgende giver udtryk for sin oplevelse af, at Casement virkelig er i kontakt med det, som hun har følt – og en oplevelse af, at han kan bære det.

Påpegning af en ikke drøftet detalje i Casements kommentarer

Ovenfor har jeg allerede været inde på nogle af Casements egne betragtninger: den projektive identifikation, paradokset, containing og en given tilbage i bearbejdet (sproglig) form. Alt sammen forklaringer inden for den klassiske psykoanalytiske fagtermer. Men Casement peger selv på en anden udlægning af, hvad der skete, nemlig at han handlede pr. intuition (Casement 1987, s.161). Artiklen har ifølge Casement været meget diskuteret (Casement 2002, s.86) blandt fagfolk, og han nævner (ibid. ff.) to synspunkter, der er kommet frem. For det første, at hans klient ville have været i stand til selv at tale om traumat, mens Casement holdt hende i hånden, – og for det andet, at det var for personligt grænseoverskridende for ham at holde hende i hånden. Hos Aron citeres Fox (p.497) for at have udtrykt, at Casements handlinger var udtryk for en hensigtsmæssig balance mellem frustration og emotionel tilgængelighed. Aron selv giver udtryk for, at det netop var ved, at Casement gav udtryk for sin egen kamp og desperation – dvs. ved at dele sin psykiske realitet med fru B, – at denne fik mulighed for at indse sin psykotiske overføring.

Det, jeg mangler, er, at Casement selv – men også andre – tager det intuitive op til nærmere analyse. Mærkeligt, at Casement nævner dette uden at gå nærmere ind på det, når han i bogen: *Learning from Our Mistakes*, s.122 ff. citerer Bollas for følgende: "There is in each of us a fundamental split between what we think we know and what we know but may never be able to think". Også Casements kendskab til Winnicotts tanker, herunder barnets udvikling af leg, spontanitet og kreativitet kunne have været en indgangsvinkel til en anderledes forståelse af, hvad der – også – foregik.

Det er dette område, jeg efterfølgende vil interessere mig for.

Et bud på en forståelse af det intuitive

"... starting every session without memory, desire or understanding"
(Bion i: Casement 2002, s.10).

Udgangspunktet for det næste kan være Winnicotts allerede nævnte 'usammenhængende tankeforløb'. Hvilke usammenhængende tankeforløb kan Casement have haft?

Casement nævner i sin kommentar – 20 år senere – til den omtale, hans artikel havde fået (Casement 2002)

- sin angst for, hvad der lå forude (s.91). "I was much more afraid of what lay ahead...to overcome that fear – my own fear"
- en flugt til det, der havde været: ("At this moment, therefore, I was the one who was defensively taking flight to the past") s. 93
- fru B.'s opfattelse af, at Casement var en kollapsede analytiker (s.92), der ikke var i stand til at bære de lidelser, hun satte ham i kontakt med, og endelig
- frygten for at blive miskrediteret af "our Society", hvor han skulle fremlægge "a paper of this patient" (s.137).

Disse forhold kan meget vel have afstedkommet tanker – ikke blot på det bevidste plan – men også på et ikke-bevidst plan i form af mere usammenhængende tankeforløb.

For at få styr på nogle af disse tanker søger Casement supervision og får følgende kommentar: "The patient will lead you. She will show you the way". Kommentaren virker som en katalysator på Casement: "I felt fairly happy with this, as I had always believed in that approach".

Alle fire punkter kommer ind under det, jeg i mit kliniske arbejde omtaler som at være faldet i 'fortids- og/eller fremtidsfælden'. Betegnelserne er udviklet sammen med mine klienter og betegner forsvarsmanøvrer, der tjener til at glide ud af fokus. Forsvarsmanøvrer er ubevidste og styret af ubevidste processer. Mine iagttagelser går på, at der hos den enkelte kan ligge en tilbøjelighed til overvejende at 'falde' i én af 'fælderne' – og at denne tilbøjelighed kan ændres gennem påpegning. En påvisning af tilbøjelighed kan være et meget nyttigt 'værktøj' for den enkelte til at opnå indsigt i egne måske fastlåste forholdemåder. Det er processerne i det ubevidste, som jeg med Winnicotts ord kalder for usammenhængende tankeforløb.

Ikke-viden som bærer af forandring

Vender vi tilbage til Vitgers udsagn: "Kreativitet er at skabe det objekt, man finder", kan vi begynde at svare på de tre spørgsmål fra tidligere i artiklen. For det første: Hvad var det, Casement fandt? Jo, via supervisionen fandt han en ledetråd, nemlig supervisors: "The patient will lead you. She will show you the way". Svaret hjalp tilsyneladende også Casement til at give slip på sin frygt for, hvilken udvikling det fortsatte samtaleforløb ville tage; altså en afvikling af fremtidsfælden. Egentlig er der tale om, at han genfandt noget, idet han selv giver udtryk for, at han altid har arbejdet efter dette princip. På spørgsmålet om, hvor han fandt det, er mit svar, at han fandt det et andet sted end i sin bevidsthed, at supervisor italesatte hans usammenhængende tankeforløb, der kan være 'aftryk' af tidligere oplevelser i forbindelse med "The patient will lead you". Endelig førte denne genopdagelse med sig, at han på det kritiske tidspunkt i det fortsatte samtaleforløb var i stand til at 'skabe' udsagn, der forløste hans klients traume. Både indholdet (ordene) og den tøvende fremførelse (formen) kan opfattes som en refleksion, der hjalp analysanden "til at samle sig" (Casement 2002, s.97).

Barnet gennemgår en proces, hvor det med den gode nok mors indsats får mulighed for at bevæge sig fra illusionen om omnipotens frem til et sandt selv. Processen lærer barnet at skelne mellem fantasi og realitet. Den proces, leg, som de to har haft sammen, fører frem til legens spontane udfoldelse, men barnet tager også denne erfaring med sig videre ud i livet som evnen til at skabe det objekt og den proces, det (gen)finder – i sig selv og i samspil med andre. Problemet er blot, at mange af os 'glemmer' denne erfaring undervejs, og skal – ligesom Casement – mindes om den. Nogle skal genopdyrke den! Endelig forudsætter det, at "the good enough-mother" har været der, og at legen dermed er udviklet. Ellers må psykologen lære klienten at lege (Winnicott) som det første.

I legen skabes kontakten til usammenhængende tankeforløb og 'aftryk' af tidligere oplevelser – kaldet intuition.

Med 'aftryk' af tidligere oplevelser refererer jeg til den mønsterdannelse, der ifølge Winnicott (Winnicott 2003, s.90) finder sted, når barnet "indsamler objekter eller fænomener fra den ydre virkelighed til [sit] legeområde". Dette mønster "stammer fra den indre eller personlige virkelighed". Man kan forestille sig, at både terapeuten og klienten kan komme i kontakt med tidligere mønstre – eller aftryk af disse – igennem de usammenhængende tankeforløb. Winnicott refererer også (s.106) et samtaleforløb med en patient, hvor han siger: "Du fik den ide at stille det spørgsmål". Dette kan være et konkret eksempel på et mønster eller på et 'aftryk' af en tidligere oplevelse hos patienten.

Både de usammenhængende tankeforløb og 'aftrykket' af tidligere oplevelser hører altså med i den intuitive proces, hvor det første måske er forløberen for 'aftrykket'.

Ubevidste processer, tavs viden og ikke-viden

"Finally, if we really engage with something previously unknown to us we are changed by it. This is because we are challenged by it. We are challenged in how we view ourselves, in how we view the patient, in how we view our theory and our technique. If we resist that challenge we may miss the significance of whatever threatens our present thinking" (Casement 2002, s.125).

I ovenstående citat af Casement virker det, som om han tænker sig, at 'the unknown' bliver kendt, idet han skriver 'previously unknown'. Dette kan lede til den opfattelse, at der er tale om tavs viden. Daniel Stern og før ham mange andre (bl.a. Bollas), har været inde på nærmere at beskrive tavs viden. Stern forklarer tavs viden eller det implicite som "ikke-symbolsk, nonverbal, proceduremæssig og ubevidst i den forstand, at den ikke er reflektivt bevidst" (Stern 2004, s.126) og påpeger, at en stor del af forholdet mellem psykolog og klient er implicit, og at "Den vigtigste implicite opgave i psykoterapi består i at regulere det umiddelbare intersubjektive felt" (s.133). Den tavse viden bliver således de intuitive fornemmelser, der er mellem klient og terapeut. Jeg tror, at Stern også mener, at den tavse viden kommer den enkelte til gode i dennes forhold til sig selv; at det ikke kun drejer sig om fornemmelser for den anden og dermed om en korrigerende af samspillet.

Alligevel er jeg i tvivl om, hvorvidt tavs viden er forklaringen på, hvad det var, Casement fandt, altså hvad ledetråden bestod i. For det første gør Sterns (og andres) beskrivelser og indkredsning af tavs viden den tavse viden til noget. Ordene er med til at gøre det 'utænkt kendte' (Bollas, s.272) kendt og tænkt. Bollas taler om, at det er noget tidligere fortrængt, der vender tilbage ("the return of the repressed"). Men netop ved at sætte ord/'rammeord' på den tavse viden, rammes ikke det hele, men kun det, der kan gøres til noget – tænkt. Stern gør opmærksom på (Stern 2004, s.130), at det ubevidste bør "forbeholdes fortrængt materiale, som ikke efterfølgende kan gøres bevidst pga. forsvarsbarrieren, og at han vælger at bruge betegnelsen ikke-bevidst om et område, der rummer tavs viden. Tavs viden som fænomen kan efter min mening ikke forklare, hvad Casement fandt, idet Casement ikke refererer til tidligere erfaringer i forbindelse med sine afgørende udsagn. En pointe er også, at Casement selv refererer til sin

Ikke-viden som bærer af forandring

vanskelige situation som en paradoksal situation (Casement 2002, s.135), og det er kendt, at paradokser ikke kan løses ved diskursiv tænkning, og vel heller ikke under fremkomst af tavs viden, som indgår i tænkningen. Casement betegner et andet sted (Casement 1987, s.83) en lignende situation som: "At være fanget i en anderledes bevidsthedstilstand". Her tales ikke om at være kommet ud af tilstanden. Casement synes at tale ud fra tilstanden.

Casement fandt altså tilsyneladende noget, der satte ham i stand til at følge klienten, dvs. noget, der førte ham ind i en proces, der efterfølgende gav sig udslag i en 'forløsende' samspilsproces med klienten. Hypotesen kan være, at han fandt ingenting. En sådan hypotese går skridtet videre end den tavse viden, idet der arbejdes ud fra et intet. Altså: Casements ord til klienten – det, han skabte – var måske et udslag af det, han *ikke* fandt. Tanken er, at netop det, at han ikke fandt noget, satte ham i stand til at sige noget hensigtsmæssigt – af Bion udtrykt som: "Thinking without supposing a thinker" (1977, s.117). Måske satte han ord på klientens tavse viden? Måske berørte hans ord et mønster eller aftryk af et mønster i klienten. At Casement lykkedes sammen med klienten ud fra det, han ikke fandt, kan forklares ved, at han netop ved ikke at finde noget var i stand til at kaste de sidste blokeringer (fortids- og fremtidsfælderne) af sig – eller omvendt, at det lykkedes ham ikke at finde noget, fordi han havde kastet blokeringerne af sig. Hermed er der peget på, hvordan *ikke* tavs viden, men ikke-viden, kan være formidler af interventioner.

Donnel B. Stern, der er psykoanalytiker med interpersonelle referencer, har i bogen "Unformulated Experience. From dissociation To Imagination In Psychoanalysis" argumenteret for, at "... unconscious experience exist, but is does not exist in forms in which we can grasp it in words. It remains to be interpreted" (s.xi). I Donnel Sterns bog er der en række tanker og beskrivelser, der underbygger disse udsagn, bl.a. hans redegørelser for, at det er gennem dissocieringsprocesser, at materialet, kaldet 'unformulated experience', opstår – og altså også forbliver unformulated.

Ifølge Donnel Stern viser unformulated experience sig i samspil med verbale ytringer, i et figur-grund-forhold, hvor unformulated experience danner baggrunden, stilen eller formen (shape) (ibid. 15,39,98); that "marginal, shadowy, not-quite-complete byproduct of telling a story" (s.133).

En formulering som: "And as always, our not-knowing in this case may be either implicit to language or structured and nonlinguistic", viser, at Stern mener, at unformulated experience eller not-knowing kan forekomme både implicit i sproget og som 'baggrund' i figur-grund-forholdet. Herved tilgodeses

både teoretikere som Daniel Stern m.fl., der arbejder med implicit viden – og mine tanker om ikke-viden.

En definition af unformulated experience, nemlig "content without definite shape" er en anden måde at udtrykke det, jeg tidligere har kaldt 'mønstre' på, nemlig tilstedeværelsen af 'biprodukter', der øver indflydelse på vores såvel verbale- som nonverbale forholdemåder, men som aldrig kan se dagens lys. (En yderligere skærpelse af forskellen mellem tavs viden og ikke-viden kan måske ske ud fra et nærmere studie af begrebet dissociering, som Donnel Stern giver som forklaring på dannelsen af ikke-viden. Dette falder imidlertid uden for denne artikels rammer.)

Hvor og hvordan 'finder' man ikke-viden?

"Fremfor at forsøge at kaste et strålende, intelligent, kyndigt lys på dunkle problemer vil jeg foreslå, at vi kaster et svækket "lys" – en gennemtrængende stråle af mørke, søgelysets modsætning... Mørket ville blive så absolut, at det ville antage karakter af et lysende, absolut vakuum. Så hvis der eksisterede et eller andet objekt, uanset hvor svagt det var, ville det vise sig meget tydeligt. På denne måde ville et meget svagt lys blive synligt under mørkets maksimale betingelser" (Bion 1974, s.37 i Casement 1987, s.214).

Først må vi afklare, hvor man finder viden. Mit svar er, at det gør man i de to huller, nemlig i fremtids- og fortidshullet, dvs. enten arbejder man ud fra sine erfaringer og forsøger at tilføje nyt, eller også prøver man at hente erfaring ind i det projekt, man er i gang med, og dette gælder både den eksplicitte – og den implicitte viden. Hermed kan vi forsøge os med svar på spørgsmålet om, hvor man henter ikke-viden, og det skal så være andetsteds end i de to huller. For nærmere at bestemme hvor dette er, vil jeg inddrage Winnicotts (og Gammelgaards) tanker om det potentielle – eller illusoriske rum.

Gammelgaard skriver i Mellemværende (s.206). "Det, som Winnicott i artiklen fra 1941 har kaldt den tøvende fase, er den første antydning af det potentielle eller illusoriske rum, uden hvilket barnet ikke kan udfolde sit selv i et undersøgende forhold til tingene". Også vi voksne kan komme i kontakt med dette rum: "Det er den tøven, vi alle kender fra de kreative øjeblikke, hvor tilfældige ting i verden pludselig forbinder sig med oplevelser fra vores personlige liv" (Gammelgaard 2004, s.206). Den tøvende fase er en tilstand, hvor den enkelte har mulighed for at komme i kontakt med sit selv, sin indre kerne fyldt med oplevelser, og derudaf skabe dét, som situationen lægger op til skal skabes

af den pågældende. Skabelse er søgeproces i det potentielle rum. Søgeproces i det potentielle rum er skabelse. Kunsten (og kunst) er altså at hensætte sig i det potentielle rum gennem tøven.

Til det første spørgsmål om, hvordan man handler ud fra ikke-viden, peger Gammelgaard på, at den tøvende fase er første fase i et adfærdsmønster i forbindelse med at nærme sig fremmede genstande (de to andre kan karakteriseres ved 2) at tage genstanden i besiddelse og 3) efterspillet, som er at have færdiggjort besiddelsen og lægge den fra sig). I den første tøvende fase suspenderes oplevelsen, mens den foreligger, som Gammelgaard forklarer med at "bevæge sig fra det oplevede til det observerende". Dette tjener dels det formål at undersøge, hvad der foregår, dels at "lukke af for bevidstheden om oplevelsen for at genskabe den i sit eget indre på et senere tidspunkt". At suspendere oplevelsen og at bevæge sig fra det oplevede til det observerende er centrale træk i mange meditationsteknikker. Det er ud fra denne delfase, at det skabende pludseligt dvs. spontant, giver sig udslag i handling, herunder verbal handling.

Casements vaklen frem og tilbage især i den weekend, hvor han følte sig mest presset af klientens tilsyneladende behov for at blive holdt i hånden, kan ses som én lang tøven, hvor supervisionen om søndagen hjalp ham med at komme i kontakt med sit selv, herunder med hans oplevelser med at følge sin klient: "The patient will lead you. She will show you the way".

Ikke-viden findes altså i 'Winnicotts potentielle rum', som man kommer i kontakt med via tøven. I dette rum finder usammenhængende tankeforløb, som bygger på oplevelser, sted. Det er ud fra denne kontakt skabelse foregår.

Et eksempel fra egen praksis

"Både kunst og forskning handler om at flytte grænser. Det handler om at se svarene på de spørgsmål, man ikke kan finde" (Øvlisen 2005).

Ved at inddrage et eksempel fra min egen dagligdag får jeg mulighed for at undersøge, hvad der muligvis fik mig til i en bestemt samtale at gøre, som jeg gjorde – med det forbehold, at jeg naturligvis er 'blind' for visse aspekter. Jeg kan måske få fat i nogle af de bagvedliggende bevæggrunde, som jeg savner hos Casement, der ud over de traditionelle forklaringer med overføring, mod-overføring, osv. også nævner intuitionen, uden at komme nærmere ind på, hvori den bestod.

Thomas var henvist af en kommune i forbindelse med praktikordning. Han havde ved behandlingsforløbets start en række symptomer: tvangstanker, -handlinger, var depressiv, havde impuls gennembrud, hvor han ødelagde eget inventar, selvmordstanker, paranoia, aggressive tanker og fantasier, selvmutilerende adfærd og var konfliktsky.

Efter syv måneders samtaler skete der følgende i en time, hvor Thomas havde givet udtryk for, hvor dårligt han havde det pt: Jeg formulerede – til min egen stigende forundring – tre gange hen imod slutningen af samtalen, at Thomas til enhver tid og i enhver handling bestandig var sig selv. Thomas sagde efter tredje gentagelse – ganske kort før han gik – at hvis det var rigtigt, så ville han ikke leve længere. Det stod helt klart for både Thomas og mig, at der her var tale om en selvmordserklæring. Ved vores næste samtale kunne jeg næppe genkende Thomas. Han fortalte, at han på vej hjem i toget først var fyldt af oplevelsen, vi sammen havde haft i slutningen af timen, men at han dernæst havde indset, at der faktisk også var fordele ved at være, som han er. F.eks. bevirkede hans konfliktskyhed, at han var en god lytter. På lignende vis kunne han nu se, at en række af de øvrige træk i hans personlighed, som han indtil da havde opfattet som negative og uønskede, også havde en positiv side, som han gerne ville stå ved.

Fra dette tidspunkt ændrede Thomas' indstilling til livet sig, og det fortsatte samtaleforløb kom til at dreje sig om Thomas' konsolidering ud fra den nye indsigt.

I min supervision på hændelsen påpegede supervisor, at det at være så vedholdende og påståelig (de tre gentagelser) var noget helt uvant i supervisors kendskab til mig og til min måde at arbejde på.

Ved nedenfor at forsøge at indkredse mine holdninger over for en sådan intervention kan jeg måske tegne et billede af, hvor anderledes interventioner med baggrund i ikke-vidensprocesser er.

Analyse af mine bevæggrunde for den vedholdende gentagelse

1. Jeg kan straks genkende udsagnet indhold som et aspekt i min holdning til at være menneske, nemlig at enhver af os må finde ind til, affinde sig med og stå til ansvar for den person, han/hun er, og de handlinger, dette afstedkommer. Min – også personlige – oplevelse er, at dette kan være meget svært.
2. Det er imod mine principper at pådutte mine klienter egne eller andres holdninger eller synspunkter.
3. Jeg har ikke været i en lignende situation før.

Ikke-viden som bærer af forandring

4. Jeg ville – tidligere – til enhver tid fordømme en sådan intervention.
5. Jeg kan ikke finde rationelt belæg for at optræde på den måde.
6. Den gentagne handling hører ikke hjemme i min træning som terapeut inden for psykoanalytisk psykoterapi.

Jeg kan kort sagt kun forklare handlingen som impulsiv ud fra ikke-viden, måske baseret på beslægtede oplevelser fra helt andre sammenhænge.

Ved at medinddrage et eksempel fra eget regi blev det tydeligt, hvordan interventionen måske trak på tråde fra dybtliggende overbevisninger, holdninger og oplevelser i mig. Men samtidig havde jeg – mig bekendt – ingen oplevelser eller kendskab til, hvordan en sådan situation skulle tackles. Min søgeproces har måske rettet sig imod oplevelser af eksistentiel karakter, og situationens 'modenhed', nemlig at Thomas og jeg var nået til et afgørende punkt, har udvirket, at jeg kunne skabe et gentagende udsagn ud af ikke-viden.

Men: også af eksemplet fra min egen 'verden' fremgår det, at bevæggrundene ikke kan indfanges eksakt. Daniel Stern (Stern 1998) har beskrevet, hvordan den terapeutiske proces, der implicerer tavs viden kan tænkes at forløbe. Forløbets 3. fase – (1. fase kaldes Moving along, hvor parterne i fællesskab undersøger relationen og samspillet = Free Play, og 2. fase, hvor der opstår "a sort of moment of truth") – "A Moment of Meeting" beskriver, hvordan 2. fases "truth" kan udvikle sig igennem gensidige bidrag fra både terapeut og klient. Stern anfører, at "The response cannot be an application of technique nor an habitual move", men må – også hos terapeuten – komme fra et sted hinsides teknik og teori. I denne sammenhæng er det interessant, at Stern peger på det gensidige. Jeg tænker, at udvikling og forandring i klienten undertiden kan være/bliver fremkaldt af terapeutens acting out på baggrund af ikke-vidensprocesser.

Nedenstående vil jeg forsøge en uddybning og præcisering af den anderledes bevidsthedstilstand og af at arbejde ud fra ikke-viden.

At arbejde ud fra ikke-viden/oplevelsesviden

"And he is not likely to know what is to be done unless he lives in what is not merely the present, but the present moment of the past, unless he is conscious, not of what is dead, but of what is already living" (T.S. Eliot.: her: Ogden s.3).

Thomas Ogdens analytiske tredje:

Både Casements case og min egen case giver eksempler på, hvordan arbejde ud fra ikke-viden kan tage sig ud. T. Ogden giver i artiklen "The Analytic Third" mere detaljeret bud på, hvad man kan forestille sig, der foregår, når terapeuten arbejder ud fra ikke-viden. Dele af en analysetime gengives i artiklen. Gengivelserne drejer sig overvejende om Ogdens associationer og grublerier (reveries) med korte indslag af analysandens tale. Timen finder sted efter ca. 3 års samtaler.

Ogden giver udtryk for, at en række af hans associationer i samtaleforløbet ikke var udtryk for en tilbagevendende af noget fortrængt, "...not as a recollection of a memory that had been repressed..." (Ogden 1994, s.9), men at associationerne var en "...creation of an experience that had not previously existed in the form that it was now taking" (ibid.). Her er altså tale om noget nyt, men noget nyt, som hviler på noget tidligere eksisterende i en anden form, "a 'past' that is being created anew" (ibid.). Altså på én gang nyt og ikke nyt. Ogden bruger ordet det ubevidste meget bredt uden at definere det nærmere, men af artiklen fremgår, at det sættes op over for det bevidste. Dette ubevidste område bestemmer han nærmere ved "the unselfreflective area" og det, der finder sted som "unselfconscious" (s.12) med et indhold af spontanitet, fuld af liv og autenticitet. Samspelet mellem det bevidste og det ubevidste sammenligner han med et drømmestadie (ibid. s.,12). Vigtigt i denne sammenhæng er Ogdens brug af Bions 'reverie', som han udvider til – ud over at indeholde analytikerens aktive følsomhed over for klienten (Bions brug af begrebet) – også at rumme "psychological states that seem to reflect the analyst's narcissistic selfabsorption, obsessional rumination, daydreaming, sexual fantasising, and so on". Når begrebet og dets brug er vigtigt i denne sammenhæng, skyldes det, at Ogden siger, at det er oplevelserne i 'reverie', der bevirker forandring i ham: "I was changed by the experience of the reverie". Her gives der således et klart bud på, hvad det er, der bevirker forandring – i terapeuten – nemlig ikke-viden i form af noget jeg vil kalde 'oplevelsesviden', der forløber uden refleksion, og som iagttages fra en observerende position: "The analyst's use of his reverie experience requires tolerance of the experience of not knowing" (Ogden, htm. s.2) Følgerne af en sådan forholdemåde er skabelsen af det, Ogden kalder den analytisk tredje.

Det er således muligt at observere en oplevelse, uden at den gøres til genstand for refleksiv tænkning. Dette er en konkret forholdemåde i forhold til Winnicotts usammenhængende tankeforløb eller mønstre/aftryk af mønstre med mine ord. Samtidig er det et eksempel på konkret arbejde med det, jeg tidligere har citeret J. Gammelgaard for, nemlig "at bevæge sig fra det oplevede til det observerende".

Ikke-viden som bærer af forandring

De overbevisninger, holdninger og oplevelser i mig, som jeg tidligere nævnte i forbindelse med casen om Thomas, kan ud fra Ogden forstås som "unconscious experience".

Afslutning

"...the essential agent of change is the inner act of the analyst and that inner act is perceived by the patient and causes change" – "the analytic work need to take place predominantly in the analyst" (Aron s.488).

Gennem analyse af Casements bemærkning om det intuitive i et terapiforløb, hvor der tilsyneladende ikke var nogen vej frem ad kendte stier, er jeg nået frem til, at der med udgangspunkt i Winnicotts 'usammenhængende tankeforløb' indfinder sig et afsæt i ikke-viden, der efterfølgende kan danne grobund for skabelse af hensigtsmæssige udsagn eller forholdemåder i den terapeutiske samtale. Det, der findes i ikke-viden, har jeg kaldt oplevelsesviden, men er egentlig mønstre af overbevisninger, holdninger og oplevelser, der nu engang er i den enkelte terapeut og klient, men som ikke omsættes til viden via refleksiv tænkning, sådan som det er beskrevet af forskellige forfattere i det begreb, disse kalder tavs viden.

Når jeg har valgt at lægge så stor vægt på forandringer i terapeuten, skyldes det, at min tanke er, at psykologen i forhold til klienten bør være den, der 'går foran' i forandringsprocessen. Herved kommer klientens udbytte af terapien til ikke først og fremmest at handle om det, der sker i klienten – som i klassisk psykoanalyse, hvor terapeuten skal være så neutral som mulig, eller om det, der sker i relationen mellem klient og terapeut (som i relationsterapierne) – men i lige så høj grad om ikke-videns-processer, der bliver bærer, af forandringsprocesser i såvel terapeuten som i klienten. Både i klassisk psykoanalyse og i relationsorienterede terapier lægger man også stor vægt på terapeutens person, f.eks. at denne kan etablere rammen, er bevidst om overføring, modstand, modoverføring, osv. Jeg har i artiklen ønsket at pege på terapeutens kontakt med og arbejde med områder og forhold, der ligger uden for tænkningens – og dermed uden for styringens domæne. Områder, som kendes af kunstnere, andre legende folk og af mennesker, der mediterer. Inger Christensen (Christensen s.73) har formuleret det således: ".. forfatterens trang til at trænge frem til og forbinde sig med tilfældighedernes ordnende virkning".

Referencer

- Aron, L. (1992). Interpretation as Expression of the Analyst's Subjectivity. *Psychoanalytic Dialogues*, 2 (4). 475-507.
- Bion, W.R. (1977). *Attention And Interpretation. I: Seven Servants*. Jason Aronson, Inc. New York.
- Bollas, C.: (1987). *The Shadow of the object*. Columbia University Press.
- Casement, P. (2002). *Learning from Our Mistakes. Beyond Dogma in Psychoanalysis and Psychotherapy*. The Guilford Press.
- Casement, P. (1987). *Lyt til patienten*. Hans Reitzels Forlag.
- Christensen, I. (2000). *Hemmelighedstilstanden*. København. Gyldendal.
- Gammelgaard, J. (2004). *Mellemværende. En diskussion af begrebet borderline*. Akademisk Forlag.
- Håland, W. (1999). *Udvikling gennem dialog – som livsprojekt og som terapeutisk projekt. I: Axelsen og Hartmann (red.). Veier til forandring. Virksomme faktorer i psykoterapi*. Cappelen Akademisk Forlag A/S.
- Ogden, T.H. ((1994). *The Analytic Third: Working with Intersubjective Clinical Facts*. *Int. J. Psycho-Anal.* 75, 3.
- Ogden, T.H.: *The Analytic Third: An Overview*. <http://www.psychomatters.com/papers/ogden.htm>.
- Stern, D.N. (2004). *Det nuværende øjeblik. I psykoterapi og hverdagsliv*. Hans Reitzels Forlag.
- Stern, D.B. (1997). *Unformulated Experience. From Dissociation To Imagination In Psychoanalysis*. The Analytic Press. London.
- Vitger, J. (1997). *Winnicotts paradokser. Perspektiver på dialektikken i den terapeutiske proces. Om psykoanalytisk kultur – et rum for refleksion*. (1997). Dansk psykologisk Forlag.
- Winnicott, D.W. (2003). *Leg og virkelighed*. Hans Reitzels Forlag.
- Øvlisen, M. (2005). *Politiken* 30/12.

Note

- 1 Tak til lektor Stig Poulsen og lektor Susanne Harder, Københavns Universitet, for supervision og vejledning.

Abstract

Hansen, M.: Not-knowing as bearer of change. *Matrix*, 24, 122-138

The article discusses how the so-called 'intuitive aspect' can manifest itself and be used as a conscious aspect in the work of the therapist. Especially theorists with object relation background among them: Winnicott, P. Casement, J. Gammelgaard, Daniel Stern, Donnel Stern and T. Ogden are applied. A central point is that not only tacit knowledge but also not-knowing, which never can be conscious – partly is of great importance both in the therapist, in the client, and in their relation – and partly forms the ways the therapist comes to know and use his interventions. In the article I try to show how this is done. To arrive at that point I analyse 2 cases, partly one by P. Casement, partly one of my own and I suggest where and how the therapist can find not-knowing. In the conclusion I get on to why I think more focus on the therapist's not-knowing can be used to make therapy to processes which is near art – maybe is art.

KEYWORDS: intuitive aspects, tacit knowledge, not-knowing, the traps of past and future.

En kommentar til H.M. Enzensbergers essay "Skrekkens menn. Om den radikale taper"

Matrix 2007; 2, 139-148

Sigmund Karterud

Artikkelen kommenterer H.M. Enzensbergers essay "Skrekkens menn. Om den radikale taper", som i hovedsak fikk en negativ omtale i norsk presse høsten 2006. Det påpekes at Enzensberger anvender en implisitt narsissisme-teori i forståelsen av islamske terrorister, og det trekkes forbindelser til tidligere arbeider av M. Klein, W. Bion, H. Kohut og O. Kernberg. Forfatteren supplerer analysen med gruppeanalytiske synspunkter på forholdet mellom islamsk kultur, islamittiske subgrupper og agerende terrorister.

KEYWORDS: Islam, radikal islamisme, narsissisme, gruppeanalyse.

Den norske oversettelsen av Hans Magnus Enzensbergers essay "Skrekkens menn. Om den radikale taper", utkom sommeren 2006. Anmeldelsene i toneangivende aviser og tidsskrifter var stort sett negative. Stikkord: "Aldrende-stjerneintellektuelle-demoniserer-islam-og-alt-dens-vesen", "en hodeløs hane som bruser med fjærene", "varig svekkede analyseevner". I et intervju med Aftenposten (13.08.06) understreker Enzensberger at det dreier seg om et essay i betydningen forsøk. "Jeg har villet utprøve tanker som få har tenkt. ... Jeg har gransket psykologiske faktorer som skaper den radikale taper". Få har tatt dette på alvor. Det er som om selve utgangspunktet er suspekt. Det å granske

Sigmund Karterud. Professor og avdelingsoverlege.

Adresse: Avdeling for personlighetspsykiatri, Ullevål universitetssykehus, N-0704 Oslo.

E-mail: sigmund.karterud@medisin.uio.no

En kommentar til Enzensbergers essay "Skrekkens menn"

psykologiske faktorer knyttet til politiske og kulturelle konflikter. Derfor har ingen drøftet i hvilken grad denne granskingen er holdbar. Enzensberger er jo ingen psykolog. Har han bedrevet forkastelig amatørpsykologi? I det følgende vil jeg kort gjengi og fortløpende kommentere Enzensbergers hovedpoenger, og dernest supplere med noen gruppeanalytiske betraktninger.

Utgangspunktet er fenomenet taperen. Fenomenet er innledningsvis løst beskrevet. Det er den som kommer til kort, offeret, den beseirede. "Det er så godt som alltid snakk om en mann". Fordi mannen, historisk sett, har en større "fallhøyde". Radikal taper blir han først når han tar inn over seg de andres syn på ham, "vinnerens syn, og gjør det til sitt eget". Allerede her skimter vi narsissismens plass i analysen. Det er skammen som er drivkraften. Skammen over egen tilkortkommenhet. Videre: Den radikale taperen "kan når som helst eksplodere". Han er "nemlig ekstremt nærtakende. Et blick eller en vits er nok til å krenke ham". "Hver uke står det om ham i avisen, familiefaren som først dreper sin kone og så de to små barna og til slutt seg selv". Eller som går amok i skolegården. Det er ikke snakk om irritasjon eller ergrelser, men om "morderisk raseri". Den radikale taperen er tvangsmessig opptatt av "en sammenligning som til enhver tid faller ut i hans disfavør". Hans ønske om anerkjennelse kjenner ingen grenser, men det han høster er krenkelser, ydmykkelser og fornedring.

La oss stoppe litt her. Vi kjenner allerede igjen bildet: Krenkbarhet, skam, misunnelse, speilingsbehov, raseri, hevnttrang. Det er ikke taperen i sin alminnelighet Enzensberger beskriver. Ikke alle som kommer til kort, som er offere eller beseirede, reagerer slik. Det som beskrives er narsissismens dynamikk slik den ble utlagt av Heinz Kohut (1966, 1971) og Otto Kernberg (1975) på slutten av 1960-tallet og 1970-tallet og som overbeviste amerikanske psykiatere om å inkludere en narsissistisk personlighetsforstyrrelse i DSM-III i 1980. At europeerne og WHO ikke lot seg overbevise på samme måte skal vi la ligge her. Som vi vet var det betydningsfulle forskjeller i Kohuts og Kernbergs analyser av narsissismen. Kohut plasserte den nærmere normalpsykologien. Narsissismen hadde sin egen utviklingslinje. Fra arkaisk til moden narsissisme. Kernberg var mer opptatt av patologisk narsissisme, av forbindelsen til paranoid og antisosial personlighetsforstyrrelse. Av det han kalte malign narsissisme. Enzensberger nyttiggjør seg begge synspunkter.

Etter en allmenn Kohutiansk beskrivelsen av den narsissistiske taper, plasserer Enzenberger taperen i en kontekst. "Spørsmålet om hvorfor det forholder seg slik, bidrar til hans kvaler. Det kan jo umulig skyldes ham selv. Det er utenkelig. Derfor må han finne den skyldige, den som er ansvarlig for hans bedrøvelige skjebne". I det følgende er det som vi hører den Klein- og Bion-inspirerte Otto

Kernberg. Enzensberger skriver nå eksplisitt om projeksjon. Men det er vel så mye projektiv identifikasjon i Kleiniansk forstand (Klein 1946). Det handler om taperen som søker et ytre mål for sin aggresjon, for ikke å gå til grunne i selvhat. Det er tanker og følelser som søker en container, for å bruke Bion's ord (Bion 1970). Og her har moderne samfunn mye å by på av organiserte ideologier som taperen slipper å finne opp selv. Det tilbys medlemskap i kampgrupper mot psykiatrien, mot samfunnet generelt, mot innvandrere, kommunister, imperialister, de vantro, og jødene selvsagt. Det tragiske ved projektiv identifikasjon er at aktøren bidrar til å skape det undertrykkende scenario han/hun protesterer mot og som han/hun blir offer for. Mest dramatisk utspilles dette i Midt-Østen der israelere og palestinere er infiltrert i et destruktivt samspill der begge parter er offer og bødler. Vi kjenner den destruktive spiralen: Offeret, eller taperen, som tar hevn, som selv blir overgriper, og som fremprovoserer nye angrep på seg selv, som igjen rettfærdiggjør nye hevnaksjoner, etc. I en litt mer komisk form kjenner vi det igjen på den hjemlige arena da AKP i 1970-årene oppførte seg som en fordekt revolusjonær organisasjon med hemmelig lederskap, dekknavn og kodeord, samtidig som de i sterke ordelag fordømte oppsikt fra overvåkningspolitiet!

Enzensberger forklarer det kanskje ikke så elegant, men det er grundig utlagt hos Melanie Klein og Wilfred Bion, hvordan projiserte og foraktede deler av selvet, som Peter Fonagy og medarbeidere (2002) kaller det fremmede selvet, fordi det bokstavelig talt er fremmed, det er som den flygende Hollender, flakkende omkring uten å finne en trygg havn, hvordan dette fremmede selvet krever en konstant aktivitet for å bero hos containeren, men uopphørlig truer med å vende seg mot selvet og rette tilsvarende knusende anklager mot seg selv. Vi vil si at i en slik modus hersker det dårlige grenser mellom selv og andre. Enzensberger uttrykker det slik: "Den eneste utveien fra dilemmaet er en sammensmelting mellom ødeleggelse og selvødeleggelse, aggresjon og autoaggresjon". Og i eksplosjonsøyeblikket opplever taperen "en unik overveldende makt", når han triumferer over andre, idet han tilintetgjør dem, samtidig som han triumferer over sin egen svakhet ved å tilintetgjøre den i samme stund. Kohut uttrykker dette slik: "Det er noe dødt i selvet. Det må stimuleres, bringes til liv, om så var ved å gå til krig. Ingenting av slik selvdestruktiv adferd vitner om internalisert skyld. Det er bare et spørsmål om å føle seg levende, endog bare for det ene øyeblikket man erklærer krig. Det levende øyeblikket visker ut all fragmentering, den fraværende fortiden og den meningsløse fremtiden. Det er den type patologi jeg tror jeg har lært å forstå" (Kohut 1985, s. 142).

Ovennevnte Kohut-sitat er fra boken "Self psychology and the humanities", en samling av artikler og essay som ble skrevet på 1970-tallet og utgitt posthumt

En kommentar til Enzenbergers essay "Skrekkens menn"

i 1985. Gruppedynamikk, lederskap, vilkår for primitivisering, og lignende, diskuteres med stadig referanse til mellomkrigstiden og nazismen. Kohut betraktet nederlaget i 1918 og Versailles-traktaten som en narsissistisk krenkelse for det tyske folket. Enzensberger bruker nøyaktig samme ord. Brede lag av den tyske befolkningen oppfattet seg som tapere, og denne subjektiviteten gjorde dem mottakelig for Hitlers vanvittige og selvdestruktive hevnprosjekt. Enzensberger: "Det danner seg et amalgam av dødsønske og storhetsvanvidd, og en katastrofal allmaktsfølelse vil befri ham fra hans avmakt".

Så langt har Enzensberger diskutert mer allmenne betingelser for terrorhandlinger. Hadde han stoppet her, hadde knapt noen reagert. Men dette er bare bakteppet for hans anliggende om å forstå samtidens mest betente politiske konflikter. Etter Sovjetunionens sammenbrudd har de fleste politiske grupperinger, som LRA, FNL, IRA, PLPF, RAF, og mange flere, som kan tilby taperen en meningsfylt rolle i et større hevnprosjekt, bare lokal appell. Den eneste bevegelsen, ifølge Enzensberger, som er villig til å ta i bruk vold, og som i dag er i stand til å handle globalt, er islamismen. Og det er i utlegningen av dette han pådrar seg norske, og spesielt venstresidens intellektuelles vrede.

Ethvert land vil ha en minoritet, spesielt av menn, som kan karakteriseres som narsissistiske tapere i Enzensbergers forstand. I Norge rekrutteres mange av disse sannsynligvis til antisosiale grupperinger som Hells Angels og organisert kriminalitet, mens andre foretrekker en mer privat vendetta. Enzensberger anslår antallet radikale islamister til ca. 7 millioner, som er anslagsvis 0,5% av verdens muslimske befolkning. Hva er det som gjør at Norge ikke er hjem søkt av ideologisk terror av malignt narsissistiske etniske nordmenn, men i stedet plaget av lokale bander og deres innbyrdes oppgjør og deres grep om en voksende kriminell industri? Forskjellen er kanskje at Norge, qua nasjon ikke har noe prosjekt å tilby som appellerer til vold og selvdestruksjon. Tvert imot, Norges ideologiske prosjekt har i lengre tid vært fredsmegling og demokratibygging.

Annerledes med den muslimske verden, ifølge Enzensberger. Radikal islamisme fanger der opp latente religiøse, politiske og sosiale beveggrunner. Moderate muslimer kan ta avstand fra deres ekstreme virkemidler, men de har ingen vanskeligheter med å innforlive seg med retorikken. Viktigste årsak til dette, er, ifølge Enzensberger, den islamske kulturens generelle mislykkelighet. Målt med alle vanlige parametere kommer den til kort. Det være seg forventet levealder, utdanning, pro capita inntekt, forskning, innovasjon, demokratiske institusjoner, rettsvesen, likestilling mellom kjønn, menneskerettigheter, m.m. Dette sivilisasjonsmessige forfallet kan spores tilbake til senmiddelalderen. "Siden har det gått kontinuerlig nedover med arabernes makt, prestisje, kulturelle og økonomiske tyngde". Dette forfallet kan dokumenteres til overmål i statistiske

tabeller. Viktig nok for samfunnsvitere. Men viktigere for befolkningen er at de opplever forskjellen og dermed forfallet daglig. TV spiller her selvsagt en enorm rolle. Men også alle industriproduktene som har sitt utspring i Vesten: "Alt det som dagliglivet i Maghreb og Midtøsten bygger på, hvert kjøleskap, hver telefon, hver stikkontakt, hver skrutrekker, for ikke å snakke om høyteknologiske produkter, fremstår for enhver araber som er i stand til å tenke en tanke, som en stum ydmykelse". Denne penible virkeligheten står i skarp kontrast til den grandiositeten som er nedfelt i Koranen. Her lover Allah de arabiske muslimene overherredømme over alle andre samfunn. "Dere er det beste folk som noensinne er sendt ut til menneskene" (Koranen, sure 3, 106) og "bekjemp dem som ikke bekjenner seg til sannhetens religion". Man trenger ikke være bærer av malign narsissisme for å oppleve denne motsetningen som ydmykende. Heller ikke for å føle seg forstått av religiøse talsmenn som produserer konspirasjonsteorier om at tingenes tilstand skyldes amerikansk og jødisk imperialisme. Slik sett gir radikale islamister verbalt uttrykk for et følelseskompleks som svært mange muslimer kan gjenkjenne seg i. Islamistene setter det rett nok på spissen, men det gir resonans i manges sinn. Dette til forskjell fra hjemlige MC-bander som mangler universell appell.

En slik resonans er ikke bare tragisk. Den er livsfarlig. Og i dag mest for den muslimske verden. Islamismen, med sin blanding av storhetsfantasier og selvhat, er ikke interessert i noen løsninger på den arabiske verdens dilemma. "Den har mer enn nok med ren negasjon. Det er snakk om en strengt tatt upolitisk bevegelse, ettersom ingen av dens krav er gjenstand for forhandlinger. Den ønsker rent ut sagt at flertallet av klodens beboere, som består av vantro og frafalne, skal kapitulere eller drepes." Det er en kollektiv selvmordspakt som først og fremst rammer muslimene selv.

Ser Enzensberger noen vei ut av uføret? Nei. "Det lovpriste universalmidlet – "dialog" –, har han ingen tro på. Resignert karakteriserer han islamistenes anslag som en "permanent bakgrunnsrisiko" som man må venne seg til å leve med. Akkurat som trafikkulykker på veiene.

Så langt Enzensberger. La meg nå vende tilbake til mitt prosjekt som er en faglig vurdering av hans argumentasjon. Som nevnt gir hans tankemodell mening innenfor den narsissisme-forståelsen som etablerte seg i den vestlige verden på 1970-tallet, først og fremst gjennom arbeidene til Heinz Kohut og Otto Kernberg. Jevnfør Kohut's tanker om politisk lederskap og resonans: "Hitlers genialitet lå ikke i hans psykologiske kunnskap eller i hans politiske budskap eller hans retoriske talegaver, men i hans totale resonans med sykdomsprosessen i det tyske gruppeselvet" (Kohut 1985, s.91). Og om narsissistisk raseri: "Behovet for hevn, for å rette opp en urett, for å omgjøre en krenkelse med hvilke midler

det enn skulle være og en dypt forankret stahet i måten dette følges opp på, som tillater ingen hvile for den som har lidd en alvorlig narsissistisk krenkelse – dette er karakteristiske trekk ved alle former for narsissistisk raseri, og dette skiller dem fra andre former for aggresjon” (sitert i Karterud 1995, s.91). Og videre: ”Menneskelig aggresjon er på sitt farligste når den er knyttet til de to store absoluttiske psykologiske konstellasjonene: det grandiose selvet og det arkaiske, omnipotente objektet. Den mest grusomme destruktivitet støter vi ikke på som vill, regressiv og primitiv adferd, men som velorganiserte tiltak der gjerningsmannens destruktivitet er iblandet en absolutt overbevisning om egen storhet og hengivenhet til arkaiske, omnipotente skikkelser” (sitert i Karterud 1995, s.90).

Sett i lys av dette plasserer Enzensberger seg godt innenfor en tradisjon av anvendt psykoanalyse. Han kan kanskje kritiseres for ikke å referere til denne tradisjonen. For den historisk uopplyste leser kan ordene og begrepene bli hengende i luften. Man kan spekulere i hvorfor Enzensberger ikke refererer til tradisjonen. Er det fordi han er ukjent med begrepenes idéhistoriske forbindelse? Det kan tenkes. At de nå har inngått i en mer allmenn intellektuell forståelseshorisont. Eller er det fordi han kvier seg for å stå løpet helt ut? Fordi det fortsatt hefter et visst ubehag ved å anvende i utgangspunktet kliniske termer og forståelsesmodeller om sosialpsykologiske fenomener. At et slikt ubehag gjør seg gjeldende, er hevet over enhver tvil. Diskursen i norske politiske og kulturelle kommentaraviser som Morgenbladet, Ny Tid, med flere, er så å si fri for dybdepsykologiske referanser. Og når de opptrer, får de ofte nedsettende kommentarer om ”psykologisering” heftet ved seg. Dette får konsekvenser for tenkningen om subjektivitet og identitetsdannelse hos traumatiserte og undertrykte individer og grupper. Slik oppstår det en splittelse mellom det kliniske og det politisk-kulturelle fagfeltet. I offentligheten tenderer offeret (eller taperen) å bli fremstilt som helhetlig lidende og uskyldig i forhold til sine omstendigheter. I den kliniske litteraturen er bildet mer sammensatt. Riktignok finnes det tallrike ”uskyldige” offer, men det finnes også tallrike personer som er med på å iscenesette sin egen tragedie.

Noe av det provoserende ved Enzensbergers essay er at han bryter med denne splittelsen. Han stopper ikke ved såkalte sosiale årsaksfaktorer som imperia- listisk utbytting, fattigdom, analfabetisme, krig, traumer, omsorgssvikt, m.m. Enzensberger utforsker subjektiviteten, hvordan dette nedfeller seg i individet og spesielt dets konsekvenser for selvaktelsen. Og han beskriver for oss traumatiserte personer som er fulle av selvdestruktivitet og som ønsker å rive med andre i sitt eget dødsprosjekt.

Man kan imidlertid kritisere ham for manglende empiri med hensyn til den "radikale taper". Er det slik i virkeligheten at ytterliggående islamister er bærere av den personlighetsdynamikken som Enzensberger beskriver? I avsnittet om muslimsk/arabisk kultur forsøker han å dokumentere sine påstander om islamsk tilbakeståenhet med diverse referanser, først og fremst til FN-rapporten Arab Development Report (2002-2004). Men det er ingen referanser til empiriske psykologiske studier av terrorister. Gjør man et PsychInfo-søk, finner man en god del faglitteratur, spesielt i International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology (se eksempelvis Miller 2006). Et hovedtema er nettopp hvorvidt det finnes en spesiell personlighetsprofil hos terrorister. Det synes ikke å foreligge entydige funn og mange vektlegger sterkere gruppedynamiske faktorer. Eksemplifisert ved den psykologisk sett upåfallende unge mann eller kvinne som i Midtøsten påtar seg kravet fra familien, nabolaget og kulturen og gjennomfører den selvmordsaksjonen som alle venter på.

Enzensberger diskuterer ikke gruppedynamikk eksplisitt. Det er mer et implisitt bakteppe. Tankefiguren hans er jo følgende: En hel sivilisasjon er preget, i sitt kollektive tankemønster og handlingstendenser, av et smertefullt sprik mellom egne religiøst funderte storhetsforestillinger og en de facto sosioøkonomisk fattigdom. Dette spriket er det kjettersk å snakke om. Dessuten er straffene grusomme. Og dette forplanter seg selvsagt til tankeplanet. Det hindrer tenkning. I tillegg hersker det begrensninger for symbolske kulturelle uttrykk hvorved kulturen og samfunnet frarøves essensielle utviklingsmuligheter. Med andre ord: et nettverk av forskjellige krefter motarbeider en mentalisering av dette spriket. Dette er fundamentale aspekter ved den islamske gruppematrix som gjør at konflikten mellom tradisjonelle islamske verdier og kapitalens og globaliseringens "krav" om modernisering blir akutt og vanskelig å håndtere.

Det islamske gruppeselvet, forstått som det prosjekt som skal realiseres gjennom islam, er, i Bion's forstand, figurert som en klassisk "fight-flight-gruppe" (Bion 1961, Karterud 1999). Dets kontakt med virkeligheten er spinkel og dette "arbeids-gruppe-aspektet" må stadig vekk vike for fight-flight-gruppens behov for å bekjempe ytre fiender. Dette er en konsekvens av kulturens hat mot tenkning. Innenfor en slik gruppematrix vil det nedfelle seg ytterliggående subgrupper som uttrykker kulturens mest desperate aspekter. Og disse subgruppene tilbyr igjen medlemskap til rotløse og skadeskutte sjeler. Man skal ikke undervurdere omsorgsaspektet til slike organisasjoner. Hamas blir stadig berømmet for sitt humanitære arbeid. Men det er først og fremst et meningsfelleskap som tilbys, som kan organisere og kanalisere forvirrede individuelle tanker, – som tilbyr identitet.

Slik kan man snakke om en tretrinnsrakett. Det er kulturens grunnmatrix, som så å si kaller på militante subgrupper, som igjen kaller på enkeltindivider som kan foreta de handlinger gruppen krever. Denne gruppeanalytiske tanke-modellen setter Enzensberger på hodet, men det representerer ingen motsetning. Enzensberger starter med den radikale taperen, som søker et militant meningsfellesskap, som igjen søker en universell begrunnelse og tilhørighet for seg selv. Det handler om prosesser som er innvevd i hverandre. Hva som utgjør figur og hva som utgjør grunn er langt på vei et pragmatisk spørsmål, avhengig av hva som til enhver tid søkes forklart. Et gruppeanalytisk perspektiv vil riktignok nedtone betydningen av individuell patologi og således gi kreditt til forklaringsmodeller som vektlegger interaksjonen mellom gruppe og individ. Det vil si at den individuelle terrorist ikke med nødvendighet må være bærer av Enzensbergers radikale taperpsykologi. Men, som Bion uttrykker det, han/hun må ha valens for det. Vedkommendes fight-flight-valens aktiveres av gruppen og det individuelle grandiose selvet formes av det kollektive grandiose selvet som bruker det for sitt formål.

Enzensbergers essay begrenser seg til det han selv sier er en gransking av "de psykologiske faktorer som skaper den radikale taper". Vi må forstå hans summariske avvisning av det han kaller dialog, på denne bakgrunn. I og for seg er det ingen grunn til å opprøre seg over dette ettersom den dialogen han eksplisitt avviser er dialogen med militante grupper som bedriver "brannstiftelse, gisseltaking og drap", og som først og fremst er politiets og domstolenes anliggende. Han omgår således spørsmålet om sivilisasjonskonflikten, eller kanskje bedre konflikten om moderniteten som Lars Gule beskriver i sin utmerkede bok "Islam og det moderne" (2006). Det dreier seg bla om hvilken dialog Vesten skal føre med islam med sikte på å påvirke den grunnmatrix som radikal islamisme springer ut fra. Dette enorme spørsmålet kan ikke drøftes fyllestgjørende her. Men likevel et par momenter. Vår overordnede interesse er av sikkerhetspolitisk art. Religiøst funderte stater er historiske anakronismer og de representerer i vår tid sikkerhetspolitiske trusler. All påvirkning som kan bidra til å svekke religiøse ledes politiske makt og befolkningens behov for religiøse surrogater må være av det gode, med det langsiktige mål at religion finner sin plass innenfor sekulære statsdannelser og begrenser seg til arenaer for trosspørsmål, etikk og kollektiv idealiserende narsissisme. Dette innebærer selvsagt massiv støtte til sekulære, demokratiske og humanistiske alternativer. Men viktigst, og uttrykt i faglig sjargong, er det at Vesten fungerer som container i positiv forstand for den islamske smerten. Det var nettopp det som *ikke* skjedde da USA etter 11 september 2001 reagerte ut fra en kollektiv narsissistisk krenkelse, og ikke klarte å gjennomføre noen kollektiv sorgprosess, og i kjølvannet av dette gikk til den

fatale invasjonen av Irak som bare har styrket radikal islamisme. Dette viser hvor livsfarlig også annen religiøs fundamentalisme kan være, i dette tilfelle Amerikansk kristendom, når den går i allianse med økonomiske imperialistiske interesser. Disse forhold peker mot Europa, dvs. EU, som kanskje den potensielt viktigste container for islamsk smerte. Med dette mener jeg et sted der det kan tenkes tanker og strategier som forholder seg konstruktivt til det vi med en parafase over Freud kan kalle ubehaget i den islamske kulturen. Jeg skal ikke tale på vegne av Enzensberger, i hvilken grad han støtter slike bestrebelser. Ikke desto mindre har han, etter min mening, levert et viktig bidrag gjennom å lede oppmerksomheten mot sentrale dybdepsykologiske mekanismer som ikke kan ignoreres om man søker forståelse og utviklingsmuligheter for vår tids viktigste politiske og kulturelle konflikter.

Litteratur

- Bion, W. (1961). *Experiences in groups*. London: Tavistock Publications.
- Bion, W. (1970). *Attention and Interpretation*. London: Tavistock Publications.
- Enzensberger, H.M. (2006). *Skrekkens menn. Om den radikale taper*. Rakkestad: Valdisholm forlag.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. & Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization, and the development of the self*. New York: Other Press.
- Gule, L. (2006). *Islam og det moderne*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Karterud, S. (1995). *Fra narsissisme til selvpsykologi*. Oslo: Pax forlag.
- Karterud, S. (1999). *Gruppeanalyse og psykodynamisk gruppepsykoterapi*. Oslo: Pax forlag.
- Kernberg, O. (1977). *Borderline conditions and pathological narcissism*. New York: Jason Aronson.
- Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. *International Journal of Psychoanalysis*, 27:
- Kohut, H. (1966). Forms and transformations of narcissism. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 14: 243-272.
- Kohut, H. (1971). *The Analysis of the Self*. New York: International Universities Press.
- Kohut, H. (1985). *Self psychology and the humanities*. New York: W.W. Norton & Company.
- Miller, L. (2006). The terrorist mind. 1. A psychological and political analysis. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 50(2): 121-138.

Abstract

Sigmund Karterud: A comment on Enzenberger's essay: "Men of horror. About the radical loser". *Matrix*, 24, 139-148.

The paper is a comment on the essay "Men of horror. About the radical loser", by the german intellectual Hans Magnus Enzensberger (2006). The reception in the Norwegian media of this essay was largely negative. The author highlightes Enzensberger's implicit use of theories of narcissism in his analysis of islamistic terrorists, and refers to previous work by M. Klein, W. Bion, H. Kohut and O. Kernberg. The author adds some group analytic perspectives on the relation between islamic culture, islamistic subgroups and individual terrorists.

KEYWORDS: Islam, radical islamism, narsissism, group analysis.

Co-terapi – solo eller duet, i terapi og ledelse

Matrix 2007; 2, 149-167

Birgitte Grønvall

Artiklen omhandler co-terapeutfunktion versus solo-terapeutfunktion i forskellige terapeutiske settings i en analytisk gruppeterapeutisk referenceramme, herunder analytisk orienteret gruppeterapi med skizofrene patienter, samt co-funktion i ledelsessammenhænge. Der tages udgangspunkt dels i litteraturen, dels i forfatterens egne erfaringer og paralleliseres til musikudøvelse som solo eller duet.

Fordele og ulemper ved co-terapi versus solo-terapi søges belyst og sat i forbindelse med co-terapeutrelationens udviklingsstadiet herunder nødvendigheden af et tilstrækkeligt tidsspan for at sikre sufficient udvikling af co-terapeutrelationen. Co-terapeutrelationens udvikling ses som en kontinuert spiralfunktion, hvor forskellige udviklingsmæssige aspekter gennemløbes på et stadigt højere udviklingsstadiet.

Der perspektiveres til gruppeprocesser i medarbejdergrupper i forbindelse med etablering af delt fælles ledelse i organisationer samt til paralleliteter mellem co-terapi og "co-ledelse" (delt fælles ledelse).

Hvad er co-terapi?

I forbindelse med gruppeanalytisk psykoterapi har der været relativt beskedent fokus på gevinster og tab i forbindelse med co-terapi. Ligesom en musikalsk solopræstation kan opfattes som "det eneste rigtige", synes også tendensen i forbindelse med gruppeanalytisk terapi at have været, at soloterapi er "den rene vare" og dermed det "rigtige" – omend flere og flere har sat spørgsmålstejn

Birgitte Grønvall, overlæge, speciallæge i psykiatri, Lokalpsykiatri Vest. Hermodsvej 5 B, 3., DK-8230 Åbyhøj. E-mail: bgr@psykiatri.aaa.dk

Co-terapi – solo eller duet, i terapi og ledelse

ved dette (Dick et al., 1980, Roller og Nelson, 1991, 1999, Maagensen, 1993, Grønvall, 1995). Måske derfor er litteraturen om emnet overraskende sparsom, især de senere år.

Der findes i litteraturen mange – og yderst forskelligartede – definitioner på co-terapi strækkende sig fra separate terapiforløb på samme tid (Kastner og Neumann, 1986) over samtidig terapi med to terapeuter, en erfaren og en "elev", som det praktiseres i nogle uddannelsesprogrammer (Alpher og Kobos, 1988), til samtidig terapi med to ligeværdige terapeuter (Roller og Nelson, 1991). Der kan endvidere være tale om co-terapi i forskellige terapeutiske settings, dog oftest med flere patienter, såsom parterapi, familierapi samt forskellige typer af gruppeterapi.

Begrebet "co-terapi" vil *her i artiklen* blive brugt i den forståelse, at der er tale om *samtidig tilstedeværelse af to ligeværdige TERAPEUTER (dvs. to personer, som med sammenlignelig, egentlig terapeutisk uddannelse indgår i et arbejdsfællesskab, som begge terapeuter ønsker), i en gruppeterapeutisk setting. Terapeuterne er begge aktivt fungerende terapeuter (altså ikke observatør/terapeut)*. Det er væsentligt at gøre sig klart, at uligeværdighed, som eksempelvis uerfaren og måske uuddannet terapeut sammen med erfaren terapeut, alt andet lige vil påvirke co-terapeutparrets funktion negativt (Roller og Nelson, 1991). Tilsvarende er det af stor vigtighed, at de to co-terapeuter specifikt har *valgt* samarbejdet med netop den anden co-terapeut for at undgå eller måske snarere mest muligt formindske de problemer, der kunne ligge i forskellig teoretisk tilgang, forskelligt aktivitetsniveau, forskellig oplevelse af forpligtigelse til konkret at være til stede samt mere udefinerligt besvær i form af vanskeligheder med at synes om og respektere co-terapeuten, hvilket sidste jo må betragtes som en forudsætning for ligeværdighed. Derimod er det *ikke* en forudsætning, at de to terapeuter er "ens"; en vis – men ikke for stor – uensartethed virker formentlig frugtbar (jf. også Yalom (1985)) – og giver mulighed for komplementaritet samt mindsker co-terapeutparrets fællesmængde af "blinde pletter". Meget centralt for et vellykket terapeutisk forløb er, at co-terapeuterne er velsamarbedede, hvilket er en ganske tidskrævende proces, jf. nedenfor. For en mere detaljeret beskrivelse af disse forhold henvises til artikel af herværende forfatter (Grønvall, 1995).

Co-terapi kan billedligt forstås som en art duetspil – mellem velsamspillede musikudøvere – hvor de to terapeuter i et samspil søger at forstå, fortolke og viderehjelpe såvel den enkelte patient i gruppen som gruppen som helhed (og herunder jo også co-terapeuten). Ved at bygge på også den anden co-terapeuts kommunikationer (såvel verbale som nonverbale) – foruden på kommunikationer fra gruppens (øvrige) medlemmer – tilføjes endnu en dimension og endnu en vinkling på gruppediskursen.

Dette kan, når det fungerer optimalt, ske som en frit flydende vekselvirkning mellem de to terapeuter og dermed, i endnu højere grad end ved soloterapi, netop i sig selv medvirke til at skabe den "frit flydende diskussion", som Foulkes jo ser som så central i gruppeanalytisk behandling.

To velsamarbedede co-terapeuter kan opfange og forstå langt mere af gruppens "musik", gruppens frie diskussion – som jo ofte samtidigt foregår på flere forskellige planer – end en soloterapeut, ligesom muligheden for at kunne skifte mellem mere afdæmpede og reverie-lignende positioner og mere aktive positioner for de to terapeuter kan uddybe og understrege forståelsen af gruppens liv, give det nye belysninger.

Samtidig er de nye belysninger af og i gruppens diskussion, som jo også bliver en del af den enkelte patients oplevelse i gruppen, vel en anden måde at konceptualisere Foulkes begreb om at lære et nyt sprog, som tidligere kun har kunnet tales ubevidst (Foulkes, 1964).

Et velfungerende samspil mellem to terapeuter – eller to co-ledere i en enhedsledelse – kan uddybe og udvide det terapeutiske/ledelsesmæssige felt og muliggøre nye forståelser og nye handlemuligheder, ny kommunikation og nye relationserfaringer. Endvidere kan samspillet støtte og styrke en opbyggelse af den essentielle "culture of inquiry", som er en central parameter for gruppens optimale funktion. Som Heinskov (2004) udtrykker det, er gruppeanalysens centrale begreb om "ego-training in action" i al væsentlighed drejende sig om her og nu at skabe erfaringer om ny kommunikation og at etablere nye og anderledes erfaringer i relation til andre gennem associationen.

Fordelene ved co-terapi i analytisk gruppe opnås dog naturligvis ikke uden komplikationer, herunder bl.a. et vanskeligere overskueligt overføringsforhold i terapigruppen og risiko for endnu en variant – eller måske to – af subgruppedannelse i en gruppe (nemlig ud fra oplevelsen af særlig tilknytning til den ene af conductors, eller mellem disse). Nogle af co-terapiens risici kan også forstås i billedet af duetspil. I duetten må det fastholdes, at man spiller det samme musikstykke eller fælles improvisationer, omend med plads til variationer, og at man varierer mellem at lede og følge, uden at konkurrence mellem de to "solister" i duetten bliver det centrale, og uden at selve musikken "forsvinder" ved, at den musikalske energi (som den terapeutiske energi) "bindes" mellem musikudøverne/terapeuterne i stedet for at være bundet i musikken selv/gruppens liv. Her bevæger vi os i et felt, hvor risikoen er, at balancen mellem form (co-terapien; duet-spillet) og indhold (gruppens liv; musikken) tippes over til fordel for formen, der kan sluge al energien.

Vigtigheden af musikalsk at udtrykke det samme eller i hvert fald belyse den samme musikalske kerne, gerne på forskellig vis, og at give plads og følgeskab

Co-terapi – solo eller duet, i terapi og ledelse

til "den andens" improvisationer er også centralt både i musikkens og i co-terapiens duetspil.

Co-terapi er, efter min opfattelse, men også ifølge store dele af den tilgængelige litteratur (forudsat at der er tale om et velsamarbejdet co-terapeutpar) ofte og i mange forskellige gruppeterapeutiske settings, soloterapi overlegen. Dette er formentlig ikke mindst gældende i forbindelse med dårligt integrerede patienter, herunder eksempelvis skizofrene patienter i en tilnærmet gruppeanalytisk psykoterapi, hvor patientgruppen stiller særlige krav til terapeuternes evne til at "følge" kommunikationer på mange planer samtidig; noget der kan være yderst vanskeligt for en soloterapeut at gøre. Hertil kommer også, hvad der kan være vigtigt for terapeuternes engagement og dermed for gruppens liv, at det ofte bereder terapeuterne en særlig arbejdsglæde at arbejde som co-terapeuter. Denne særlige arbejdsglæde bliver – idet den bliver en del af matrix – en del af gruppens "musik" og dermed til gavn for gruppen som helhed. Yderligere etableres et særligt semisupervisorisk rum, nemlig gensidige supervisoriske overvejelser vedrørende "den andens" interventioner i forhold til såvel enkelt-individer som "group as a whole".

Jeg skal i det følgende søge at uddybe disse synspunkter samt prøve at nærme mig yderligere fordele og ulemper ved co-terapi. Centralt er det for mig at understrege, at co-terapi for at kunne fungere optimalt kræver, at terapeuterne er velsamarbejdede, hvilket er en tidskrævende proces, varende mindst ½-1 år, og kræver en betydelig personlig åbenhed og parathed til at nærme sig den anden terapeut. Foreligger tiden eller den personlige parathed ikke, bør co-terapi formentlig ikke vælges.

Udvikling af co-terapeutrelation

Enhver co-terapeutrelation vil – uundgåeligt og heldigvis – gennemgå en udvikling. Der synes i litteraturen (Dick et al., 1980, Roller og Nelson, 1991, Dugo og Beck, 1991) at være en vis konsensus om, at denne udvikling har visse fællestræk og kræver en ikke ubetydelig tid, af størrelsesordenen min. ½-1 år.

Udvikling kan faciliteres af, at begge terapeuter er indstillede på inden starten på selve co-terapien at bruge en vis tid og personlig anstrengelse på at nærme sig hinanden, lære hinanden at kende som professionelle og til dels som personer, og arbejde på at udvide den gensidige respekt for og fornemmelse for "den anden" (Corder et al., 1984).

Udviklingen vil gennemløbe visse stadier, hvor udviklingsfokus vil være på forskellige elementer af co-terapeutrelationen (Dick et al., 1980). Jeg har tidligere argumenteret for (Grønvall, 1995), at disse forskellige elementer gennemløbes

gentagne gange på stadig mere forfinet vis, idet de tidligere (vellykkede) gennemløb udgør en basis for videreudvikling. Udviklingen kan forstås som en dialektisk spiral og kan skildres billedligt som en spiral, der følger en kegles overflade gående mod spidsen af denne. Elementer, der kræver gennearbejdning på stadigt højere niveau, kan være såvel intrapsyriske (eksempelvis elementer omkring den enkelte terapeuts tilstrækkelighed, kompetence og præstationsangst) som interpersonelle og relationelle. Betydende faktorer kan være et aspekt som konkurrence, hvor en sund konkurrence kan føre til stadig mere inciterende udvikling, hvorimod en mere malign konkurrence imellem de to terapeuter kan føre til, at det meste af co-terapeutparrets energi opluges af gensidig konkurrencebetinget "bekæmpen" af den anden part (jf. også Bowers og Gauron (1981) og Rutan og Stone (1984)). I en sådan malign konkurrencesituation vil ønsket om at være den bedste terapeut stille sig i vejen for evnen til at lytte til den anden – og til gruppens klangbund.

Andre eksempler er erkendelse af splitting og projektiv identifikation i gruppen – hvor det drejer sig om at se, forstå og håndtere budskaberne i splitting, rumme dette i co-terapeutrelationen, og dermed hjælpe til en (delvis) integration af de fraspaltede elementer hos den enkelte patient i gruppen (bl.a. jf. Gabbard (1994)) samt måske også i gruppen som helhed. Co-terapeuter har en særlig mulighed for at erkende splitting qua det faktum, at et split vil kunne manifestere sig mellem terapeuterne og dermed give et co-terapeutpar særlige muligheder for lydhørhed for et sådant split, og gennem erkendelsen en særlig mulighed for at bearbejde det ud fra viden om parallelprocesser. Samtidig udgør et split naturligvis potentielt en særlig fare, idet det, hvis det ikke erkendes, vil kunne destruere co-terapeutrelationen.

Endvidere pointerer Gabbard (1994), som i øvrigt også Heiman (1950,1960), hvorledes forståelse og bearbejdning af modoverføring er en righoldig kilde til information og forståelse af patienten/patienterne. Med hjælp fra co-terapeuten, eksempelvis i eftergruppen, vil en erkendelse af modoverføringen kunne faciliteres, og muligheden for at anvende den som informationskilde øges dermed markant (jf. casuistiske eksempler hos Maagensen (1993) og Grønvall (1995)).

Det er formentlig netop denne oplevelse af fortsat udvikling af co-terapeutforholdet, der skaber basis for den store personlige tilfredsstillelse og oplevelse af også personlig udvikling for den enkelte terapeut, som en vellykket og vel-samarbejdet co-terapeutrelation kan give den enkelte terapeut (jf. Goulding-ægteparret i Roller og Nelsons bog (Roller og Nelson, 1991) og Roller og Nelson (1991), samt Grønvall (1995)).

Samtidig er denne positive oplevelse af udvikling jo også en del af gruppens matrix og dermed et værdifuldt element for den enkelte patient i gruppen og

for gruppen som helhed, herunder med henblik på gruppens og den enkeltes oplevelse af personlig udvikling og bedre mestring af interpersonelle vanskeligheder, som jo kan ses som gruppeterapiens essens og ofte er essensen af den enkelte patients mål med gruppeterapien.

Det er mit indtryk, at første gennemløbning af udviklingsspiralen kan paralleliseres med de fire stadier, som Dick et al. (1980) arbejder med. *Det vigtigste budskab heri er dog efter min vurdering, at etablering og udvikling af et velfungerende co-terapeutforhold tager en vis tid, minimum ca. ½ -1 år, og i den største del af denne periode vil en del af den terapeutiske energi "bindes" i selve co-terapeutrelationen, hvilket alt andet lige betyder et dårligere udbytte for patienterne.* Imidlertid forandres dette billede med tiden (og udviklingen), således at det samlede terapeutiske bidrag synes at blive betydeligt bedre, end hvad man kunne opnå ved soloterapi (1+1 > 2). De gentagne gennemløb af udviklingsspiralen bidrager yderligere til udvikling af relationen.

Co-terapi – såvel fordele som ulemper

I de foregående afsnit, herunder især afsnittet om udviklingen af co-terapeutforholdet, er beskrevet en del faktorer vedrørende såvel fordele som ulemper ved co-terapi, herunder komplementaritet, bredere opmærksomhed, erkendelse af splitting samt nyttiggørelse af modoverføring. Alligevel vil jeg i det følgende søge at stille fordele og potentielle ulemper lidt mere skematisk op. Det skal endnu en gang understreges, at fordelene ved co-terapi primært ses, når co-terapeutrelationen er så veludviklet, at man kan tale om vel samarbejdede co-terapeuter, hvilket bl.a. kræver et betydeligt tidsspan.

Jeg vil her først se på områder, hvor co-terapi overvejende tilbyder fordele, og senere på de områder, hvor co-terapi frembyder såvel fordele som ulemper, afhængig af co-terapeutrelationen og terapeutisk setting.

Overvejende fordele

De aspekter, hvor co-terapi må betragtes som havende overvejende fordele, vedrører dels mere rammepregede ting, som eksempelvis kontinuitetsforhold, dels bidrag til matrix. Det faktum, at *relationen* (mellem terapeuterne) vil være en del af matrix, faciliterer efter min opfattelse patienternes mulighed for at udbygge relationerne med hinanden i gruppen og efterfølgende relationer til andre i livet uden for gruppen. Jeg finder, at dette er parallelt med Behr og Hearsts synspunkt (1981), at i kraft af matrix er det mindre afgørende, om en overføringstolkning rettes mod gruppen eller individet, idet disse netop er forenede i matrix. Jeg

betrakter således selve matrix (med denne næsten sammensmeltning i matrix af gruppe og individ) som centralt for, at co-terapeutparrets gensidige relation bliver af stor betydning for gruppens liv og såvel patienternes individuelle som gruppens (group as a whole's) relationsevne.

Af vigtige fordele kan nævnes:

- kontinuitet
- "intern supervision"
- gensidig støtte/hjælp
- færre "totalt blinde pletter" (fællesmængden er oftest mindre end den enkelte terapeuts)
- bredere opmærksomhed
- komplementaritet
- fastholdelse og overblik
- relation som en del af matrix (jf. ovenfor)
- incitament for udvikling (der ligeledes bliver en del af matrix) (jf. ovenfor)
- mulighed for "at se forskelligt på verden"

Nogle af punkterne er som anført nærmere beskrevet i det foregående, mens endnu et par punkter efter min opfattelse fortjener en nærmere uddybning.

Kontinuitet

Kontinuiteten er et vigtigt emne, som man måske omvendt kan være tilbøjelig til at overse. Betydningen af en høj grad af tidsmæssig kontinuitet forstået som manglende aflysninger af gruppesessioner og dermed gruppemedlemmernes opfattelse af gruppen som noget kontinuerligt eksisterende – også selv om de ikke altid selv deltager – kan variere med særlige terapeutiske settings. Ikke mindst i grupper bestående af dårligt integrerede patienter – herunder naturligvis i egentlige skizofrenigrupper – er det af stor betydning, at aflysninger i meget høj grad kan undgås, ligesom egentlige ferieperioder også kan formindskes eller helt bortfalde. Jeg arbejdede således i 3 år som soloterapeut i en tilnærmet gruppeanalytisk gruppe med skizofrene patienter og fik herefter mulighed for at få en co-terapeut i yderligere 2½ år, indtil gruppen afsluttedes. I løbet af de 2½ år var der kun ganske enkeltstående situationer (under 10 gange på i alt 2½ år), hvor gruppen måtte aflyses pga. sammenfaldende ferie eller andet forfald for de to terapeuter, i modsætning til en noget større aflysningsfrekvens inklusiv ferie de foregående år. Dette var muligt, idet terapeuternes ferie ikke var sammenfal-

Co-terapi – solo eller duet, i terapi og ledelse

dende. Denne særdeles høje grad af kontinuitet var af meget stor betydning for de deltagende patienters terapeutiske udbytte.

“Intern supervision”

Såfremt man etablerer en co-terapisetting, er det naturligvis væsentligt at give tilstrækkelig tid til, at man før eller efter den enkelte gruppesession har mulighed for at se på det passerede og dermed udvide sin egen forståelse af gruppens funktion og gennem den anden terapeuts oplevelser at få øje på ting, som man måske ikke selv var i stand til at se. På denne måde kan co-terapeuterne gensidigt yde hinanden – og som resultat af vekselvirkningen mellem co-terapeuterne faktisk selve co-terapeutparret – en vis supervision. Dette kan især være af stor vigtighed i forbindelse med gruppeterapi af skizofrene patienter, idet der da ofte vil foregå kommunikation på mange niveauer samtidigt, hvilket kan være næsten umuligt for en enkelt terapeut at opfange. Denne ”direkte supervision” og gensidige refleksion er af stor betydning for i størst muligt omfang og hurtigst muligt at opnå en detaljeret og bred forståelse af og fornemmelse for gruppen – hvad mange terapeuter, der har prøvet såvel at arbejde med soloterapi som med veletableret co-terapi, giver udtryk for at kunne nikke genkendende til. Endvidere kan den interne supervision som tidligere omtalt facilitere erkendelse af modoverføring og dermed muliggøre anvendelsen af modoverføring som informationskilde.

“At se forskelligt på verden”

Netop gennem co-terapeutrelationen bliver selve det faktum, at man kan se forskelligt på visse begivenheder/oplevelser (uden at nogle af disse synsvinkler nødvendigvis er forkerte), meget centralt. Lykkes det på denne måde at integrere forskellighed (også i syn på konkrete ting i gruppen) som en del af matrix og således at integrere selve det, at to personer kan forstå en situation forskelligt, uden at nogen af dem er ”forkerte”, i matrix, vil dette være af stor betydning i de fleste grupper. Dette aspekt synes at have betydning for såvel de to co-terapeuters integration som co-terapeutpar som for patientgruppen, idet det at have et afvigende syn på noget, men alligevel at blive accepteret og respekteret, på den måde bliver en del af matrix og gruppens kultur. Lykkes det at gennemføre en sådan ligeværdig seen forskelligt på noget mellem co-terapeuterne i gruppen (ved enkeltstående diskussioner og naturligvis ikke sådan, at det er det, der præger gruppen), og lykkes det samtidig at fastholde, at begge synsvinkler bliver respekteret, også selv om kun det ene synspunkt sluttelig bliver betragtet som

det rigtige, kan dette blive af særdeles stor betydning i særlige gruppesettings. Jeg finder det især som værende af afgørende betydning i grupper af skizofrene patienter, der jo netop må kæmpe for at beholde blot lidt selvrespekt i en tilværelse, hvor egne psykotiske oplevelser i perioder netop udgør "det forkerte synspunkt" set fra andres side – men så sandelig også fra patienternes side, når den psykotiske episode er klinget af – og hvor selvfordømmelsen af at have set forkert på noget i psykosens ofte er påtrængende og ret rigid. Hvis det i gruppen lykkes at få integreret muligheden for at se forskelligt på noget, måske endda at nå frem til en enighed, hvor den ene må give sig, uden at denne mister den andens respekt, og uden at denne mister selvrespekt, kan dette således blive en værdifuld model for den enkelte patient, både i dennes intra- og interpersonelle relation.

Det er yderligere mit indtryk, at netop det at to terapeuter oftest vil udtrykke tingene på lidt forskellig måde og nuancere hinandens synsvinkler – også i situationer, hvor der sådan set er en vidtgående enighed – kan være et element i at hjælpe skizofrene patienter til at udvikle eller videreudvikle en refleksiv evne.

"At se forskelligt på verden" – Casuistik 1

I vores skizofrenigruppe havde terapeuterne på et tidspunkt, i hvad der umiddelbart kunne forstås som blot en simpel rådgivningssituation, lidt divergerende synspunkter vedrørende medicinskift for en af patienterne.

Patienten bragte spørgsmålet om skift af medicinen op på baggrund af bivirkninger, men var selv meget i tvivl om det hensigtsmæssige heri. Den ene terapeut, der havde oplevet, hvor meget patientens tilstand var bedret, efter at hun havde fået den aktuelle medicin, var noget nølende, mens den anden terapeut, der havde mere erfaring med alternative præparater, men ikke den ovenfor nævnte erfaring med patienten, så anderledes på situationen. Gennem en udveksling af disse synspunkter i gruppen nåede terapeuterne frem til enighed om at anbefale skift, hvilket patienten efter nogle uger besluttede sig til at udføre. Hun gav i den forbindelse udtryk for, at det havde været en stor hjælp for hende at høre terapeuternes forskellige overvejelser. Hun understregede samtidig, at hun mere generelt oplevede, at netop det, at terapeuterne kunne se forskelligt på noget, havde hjulpet hende til at kunne reflektere langt bedre end tidligere. Formentlig var dette også en kommentar til, hvorledes den mindste uenighed mellem to personer, som hun havde en relation til, tidligere kunne skræmme hende, idet hun da genoplevede sin angst, når forældrene havde været uenige, men at dette havde forandret sig i løbet af hendes (flerårige) tilknytning til gruppen.

Co-terapi – solo eller duet, i terapi og ledelse

I anden sammenhæng nævnte hun nogle måneder senere, at netop det, at gruppen fik tilført en co-terapeut – hvilket var sket over et år tidligere – for hende havde været et skridt på vejen til at udvikle sin evne til at kunne reflektere.

Nogen tid senere tog patienten et emne op i gruppen, som hun tidligere havde haft oppe, nemlig hvor traumatisk og skamfuldt det havde været for hende, at hun år tidligere i en svært psykotisk periode havde tænkt, gjort og sagt ting, som hun på daværende tidspunkt mente var rigtige, men som hun senere beskæmmet betragtede som forkerte og som udslag af den sygelige tilstand. Hun arbejdede, støttet af medpatient, atter med denne voldsomme skamfølelse og nåede frem til, at hendes egen "tagen fejl" måske alligevel ikke var helt så katastrofal, som hun tidligere havde opfattet det. Efter min opfattelse hang dette arbejde, der mundede ud i, at hun i højere grad kunne "tilgive" sig selv at have været psykotisk, intetst sammen med oplevelsen af at høre terapeuterne have forskellige synspunkter og respektere denne forskellighed, evt. endog at nå frem til – som i ovennævnte eksempel – at den ene havde taget fejl, uden at dette blev ubærligt for den "fejlende".

Nogle måneder senere, i forbindelse med afslutning af gruppeforløbet, vendte patienten tilbage til, hvorledes hun i løbet af gruppeforløbet var blevet bedre til at tilgive sig selv fejl, som hun havde gjort, og forsonede sig med valg, hun havde gjort. Hun arbejdede sammen med en medpatient med at forsonede sig med de tab, sygdommen havde medført, og med at en forsoningsproces er en del af at kunne sige farvel og komme videre, også som en del af afskeden, og formulerede dette.

Ved gruppens afslutning var patienterne atter inde på, at det havde været væsentligt for det terapeutiske udbytte, at terapeuterne havde kunnet diskutere og undersøge ting i gruppen og dermed bidraget til, at ting kunne ses fra flere sider, hvad patienterne også selv oplevede og glædede sig over at være blevet bedre til. Der var således etableret en betydningsfuld "culture of enquiry". Den bastante oplevelse af "rigtigt eller forkert" syntes noget løsnet, med tilførsel af "både-og-nuancer", og dermed en vis integration af ellers sort/hvide opfattelser. Væsentligt herfor var formentlig, at forskellighed var blevet rummet af terapeuterne og efterhånden – faciliteret af terapeuterne – af gruppen som sådan.

"At se forskelligt på verden" – Casuistik 2

En patient havde i gruppeforløbet ofte en lidt drillende, næsten gadedrengeagtig kontakt til den "nye" terapeut, der i en vis udstrækning tidvist befordrede kontakten på dette plan, samtidig med at kontakten til den anden terapeut prægedes af alvor, men også nærhed. Mod afslutningen kunne patienten beskrive,

hvorledes netop det, at de to forskellige kontaktformer havde kunnet rummes og udspilles i relation til to forskellige personer, havde betydet, at han var blevet langt bedre til at kunne anvende begge kontaktformer nuanceret, i stedet for enten/eller, til stor gavn for hans evne til social kontakt i hverdagslivet.

Fordele eller ulemper afhængig af setting

I visse situationer kan samme faktorer både udgøre positive og mere negative elementer. Blandt disse kan nævnes:

- konkurrenceaspekt
- overførings/modoverføringsforhold
- splitting (omtalt nærmere ovenfor)
- pairing
- tidsforbrug

Konkurrenceaspektet

Vedrørende konkurrenceaspektet synes dette at kunne være destruktivt for gruppen, såfremt konkurrenceaspektet bliver centralt og på denne måde kommer til at opsluge terapeuternes energi. En mere moden "legende konkurrence" om at være mest "vågen" i gruppen kan imidlertid også være inciterende og faktisk medvirke til at bedre begge terapeuters opmærksomhed på gruppeprocesserne og måske især bedre opmærksomheden på, at der foregår gruppeprocesser på flere forskellige planer i de fleste grupper. Efterhånden som co-terapeutrelationen modnes og gennemløber flere "omløb" i udviklingsspiralen, ændres betydningen af konkurrenceaspektet, således at de positive elementer, hvis udviklingen forløber tilstrækkeligt godt, dominerer. Ligeledes kan det være af betydning, at selve gruppen har nået en vis modenhed og dermed bedre kan rumme konkurrenceaspektet, uafhængigt af om terapeuterne, eksempelvis gennem samarbejde i tidligere grupper, har kunnet videreudvikle konkurrenceaspektet til noget potentielt mere konstruktivt. Betydningen af konkurrence mellem co-terapeuterne afhænger således både af gruppens udviklingstrin og af co-terapeutforholdets udvikling.

Overføring/modoverføring

Vedrørende overføring/modoverføring gør flere forfattere opmærksom på, at patienter gennem et stabilt og ikke forvredet overføringsforhold til den ene af terapeuterne kan gennemarbejde irrationelle og ofte stærkt fordrejede overfø-

Co-terapi – solo eller duet, i terapi og ledelse

ringsrelationer til den anden terapeut (eksempelvis i forbindelse med incest-problematikker). Mintz (1963) mener således, at den stabile relation til den ene terapeut skaber den nødvendige ramme og forankring for, at patienten kan tillade sig at arbejde med voldsomme reaktioner, der under andre omstændigheder ville blive begrænsede og kontrollerede af frygt for realitetsbrud.

Nogle forfattere (Rutan og Stone, 1984) er af den opfattelse, at co-terapisetting kan medføre en u hensigtsmæssig fortynding af overføringen samt en betydelig komplicering af denne, mens andre gør sig til talsmænd for (Demarest og Teicher, 1954), at overføringen kan intensiveres yderligere.

Begrebet korrektiv emotionel erfaring synes ligeledes bl.a. at have sin plads i forhold til oplevelse af relationen mellem co-terapeuterne, som på denne måde kan muliggøre et mere nuanceret syn på de oplevelser, patienten kan have haft i relation til det oprindelige forældrepar. Mulighederne for at korrigere (tidligere) emotionel erfaring har formentlig især betydning i grupper af jeg-svage patienter, eksempelvis skizofrenigrupper.

Pairing

Et co-terapeutpar udgør en naturlig pardannelse i en gruppe, idet terapeutparret jo netop som conductors bevæger sig "på kanten af gruppen". Binds megen energi imellem de to co-terapeuter, vil denne oplevelse af pairing i gruppen naturligvis forstærkes med risiko for, at dette kan føre til "malign" pairing med splitting af gruppens univers. Imidlertid er der samtidig en betydelig mulighed for "benign pairing", en oplevelse af, at terapeuterne sammen kan skabe noget positivt i gruppen (og ikke kun *for* gruppen, (frelseren)). Kan pairing-fænomenet "tøjles", således at der ikke bliver tale om en egentlig pardannelsesgrundantagelsesgruppe (Bion, 1993), og det undgås, at man i pardannelsesgruppen passivt venter på undfangelsen af frelseren, der kan klare alt – og i mellemtiden ikke behøver at arbejde (i arbejdsgruppen), vil gruppen kunne tilføres håb og udvikling. Det gode par kan således, hvis pairing kan "holdes" benign, efter min opfattelse installere håb og udvikling i gruppen, men hvis basic assumptions tager over, er det mere *fantasi* om håb og udvikling, der er til stede, og dermed en bremsning af den reelle udvikling.

Tidsforbrug

Umiddelbart forøges terapeut-tidsforbruget naturligvis, når der arbejdes med co-terapi, omend billedet ændres, hvis/når gruppen med to terapeuter opnår et betydeligt bedre funktionsniveau end med blot en terapeut (se også under

udvikling af co-terapeutrelationen (1+1>2)). Samtidig kan den "interne supervision" supplere og facilitere eventuel ekstern supervision.

Skift fra solo-terapi til co-terapi – problemer og gevinster

Som ovenfor nævnt har jeg i forbindelse med et 5½-årigt forløb af en tilnærmet gruppeanalytisk gruppeterapi med skizofrene patienter (slow-open gruppe) haft mulighed for at skabe mig erfaringer i tilslutning til skift fra solo-terapi til co-terapi (efter tre år som solo-terapeut i gruppen). Skiftet havde været forberedt gennem en længere periode. Initialt skete dette gennem en modning i undertegnede, inden gruppen – i hvert fald bevidst – blev underrettet. Herefter blev aspektet af at få tilført endnu en terapeut indgående diskuteret gennem en periode på flere måneder. På trods heraf var der – ikke uventet – vanskeligheder for gruppen med at acceptere og udnytte, at gruppens terapeut blev til to terapeuter. Initialt kunne der være vanskeligheder for den gamle terapeut med at "give plads" til den nye terapeut, ligesom den "gamle" terapeut skulle være meget opmærksom på, at vedkommende ikke længere var *terapeuten*. Ligeledes var det for patienterne initialt vanskeligt helt at "bruge" den nye terapeut som terapeut, at give "terapeutisk followership". De situationer, hvor kontinuiteten (fravær af aflysning) netop muliggjordes af, at der nu var to terapeuter i gruppen og betød, at den nye terapeut fungerede alene i gruppen i den gamle terapeuts ferie, var af stor betydning for gruppens integration af den nye terapeut som en ligeværdig del af terapeutparret. Da dette blev tydeligt for terapeuterne, muliggjorde det også en vis åben bearbejdning af at være alene med den ene terapeut i gruppen, hvilket syntes at være yderligere faciliterende. Det er min opfattelse, at den basale opfattelse af ligeværdighed mellem de to terapeuter her er et "sine qua non". Det faktum, at gruppen, efter at co-terapeuten var startet, i modsætning til tidligere stort set ikke oplevede kontinuitetsbrud i forbindelse med terapeutferie, var af stor betydning for patienterne, der, som det ofte gør sig gældende i grupper med skizofrene patienter, netop kunne have særligt stort behov for fortløbende terapi i ferieperioder.

Co-ledelse, delt enhedsledelse

Undertegnede har haft den oplevelse primært at fungere som "eneste" leder (mellemlider) i en personalegruppe, men efter en periode på godt et år at få mulighed for at få en medleder (i grundlæggende den samme personalegruppe). Denne oplevelse var på mange måder parallel til oplevelsen af at få en co-terapeut i en on-going-gruppe. Den overordnede holdning i organisationen – og

Co-terapi – solo eller duet, i terapi og ledelse

amtspolitisk bestemt – er, at de to lederpersoner fungerer som en "delt enhedsledelse" i forhold til eksempelvis en sengeafdeling eller et ambulant center, dvs. de har et *fælles* ledelsesansvar og en *fælles* ledelsesopgave. Dette aspekt understøttes organisatorisk (i hvert fald principielt) igennem hele organisationen. På det mere praktiske plan synes der dog at være en vis uklarhed, idet det bl.a. er uklart, om der på forhånd er givet de 2 to co-ledere nogenlunde lige megen tid til at kunne varetage lederfunktionen.

I forbindelse med denne co-lederrelation har vi i vores enhedsledelse på tilsvarende vis, som da skizofrenigruppen fik co-terapeut, oplevet medarbejdergruppens besvær med at give "followership" til den nye medleder og dennes besvær med at påtage sig "leadership". Samtidig har vi oplevet, hvorledes det var essentielt, men også vanskeligt, for "den gamle leder" at give plads til og ligeværdighed til den nye leder. Faktuelt kompliceredes dette af, at "den gamle leder" jo netop var gammel og dermed havde en erfaring som leder i den pågældende personalegruppe, som den nye leder, der kom udefra, ikke havde. Parallelt hermed tilførtes lederparret netop ny viden i og med, at den nye leder ikke var fanget ind i gamle opfattelser af, hvorledes ledelsesfunktionen bedst muligt kunne varetages, således at de forskellige gruppeprocesser i medarbejdergruppen blev tydeligere for co-lederparret, end de havde været for "solo-lederen". Vanskelighederne med at fastholde ligeværdighed i det nydannede enhedsledelsespar og påtage sig en fælles autoritet har været påvirket noget af, at der i medarbejdergruppen har været en vis tendens til at danne "professions-subgrupper", idet en del af medarbejderne tilhører hhv. den ene og den anden af ledernes professioner. En opmærksomhed på disse subgruppeprocesser har givet positiv reaktion i medarbejdergruppen.

Det er således efter min opfattelse særdeles frugtbart og nødvendigt, at gruppeanalytiske teorier inddrages i det ledelsesmæssige arbejde, dels med henblik på at bevidstgøre de i en vis grad uundgåelige vanskeligheder i dannelsen af et sådant lederpar, dels med henblik på at kunne håndtere disse og i videst mulig udstrækning undgå tab af funktion i arbejdsgruppen, og sidst, men ikke mindst med henblik på at kunne udnytte nogle af de dynamiske fordele, som netop opstår i forbindelse med, at ledelsen udgøres af to individer, der indgår i et co-lederpar. Det er vores opfattelse, at hvis "parret" kan samarbejde godt og ligeværdigt med blik for gruppeprocesserne, kan organisationen – i lighed med terapigruppen – primært profitere af enhedsledelse, så snart denne er ude over en dannelsesfase, som måske har et tilsvarende tidsmæssigt forløb (½-1 år), som i forbindelse med co-terapi.

Vi betragter det som uomgængeligt, at lederparret netop accepterer sig selv som (ligeværdigt) par, og har nok fornøjelse i parsituationen til at fastholde

opmærksomheden på gruppeprocesserne, herunder nogle af de ting, vi har set på i det ovennævnte.

Det er samtidig nødvendigt, at organisationen i alle lag er opmærksom på de positive og negative ting, der kan indeholdes i en sådan enhedsledelsesfunktion, og herunder også, at organisationen er opmærksom på, hvilke organisatoriske hovedtiltag, der kan facilitere eller kompromittere denne proces. Et væsentligt aspekt heri er netop vanskeligheden med dannelse af "professionssubgrupper", der kan forstærkes af organisatoriske tiltag, som gennemføres uden opmærksomhed på risikoen herfor. Det er således klart, at hvis et i hierarkiet højereliggende ledelseslag "glemmer" at være opmærksom på den nødvendige ligeværdighed og derved forstærker professionssubgruppedannelser, kan dette – i hvert fald hvis det ikke opfanges og forstås af det enkelte lederpar – blive destruktivt for co-lederfunktionen.

Efter min opfattelse er det centralt for en god lederfunktion, at co-lederne er opmærksomme på relationers betydning såvel mellem de to internt som mellem dem og medarbejderne, og at der arbejdes med relationer på måder, der meget kan minde om det arbejde, der kan gøres i en terapigruppe. Aspektet af at arbejde med nødvendigheden af, at personalet giver autoritet til lederen (jf. også Ulla Beck (2004)), bliver ligeledes centralt og har mange forbindelsespunkter til terapeuternes arbejde med at etablere sig som autoritet i en gruppe og samtidig som del af den – som conductors. Også ledernes "grænsevogterfunktion" i forhold til personalegruppen har mange lighedspunkter med gruppeterapeuternes conductorfunktion. Dette arbejde kompliceres af – men faciliteres også samtidig af – co-lederfunktion.

Solo eller duet – diskussion af gevinster og tab ved co-terapi

Som det fremgår af ovenstående, ligger co-terapi (duetspillet) mit hjerte nærmest og er det, der i min erfaring har givet de bedste resultater (for mig og "mine" grupper) såvel i forhold til terapigrupper som i forhold til ledelsesarbejde. Dette forudsætter dog, at der findes såvel en passende co-terapeut som tilstrækkelig tid (½-1 år) til, at co-terapeutforholdet har mulighed for at nå så langt i sin udvikling, at det samlede terapeutiske udbytte kan blive større end ved soloterapi (jf. bl.a. Dick et al. (1980)). Co-terapi er således mindre egnet i korttidsforløb, og da kun, hvis samarbejdet sker med en co-terapeut, med hvem der i en anden terapeutisk setting allerede er etableret en moden co-terapeutrelation.

Det er yderligere af stor betydning, at co-terapeuterne som også tidligere nævnt begge betragter co-terapi som et positivt tilvalg, og at det også gælder co-terapi med netop denne co-terapeut, samt at de to kan betragtes som li-

Co-terapi – solo eller duet, i terapi og ledelse

geværdige terapeuter, bl.a. i relation til uddannelsesmæssige forhold. En stor grad af åbenhed mellem co-terapeuterne indbyrdes (i eftergruppen) faciliterer udviklingen (Corder et al., 1984) og muliggør, at terapeuterne i fællesskab kan analysere selve relationen – herunder også overførings- og modoverføringsforhold mellem terapeuterne indbyrdes, samt mellem terapeuterne og gruppen. Herudover kræver co-terapi – som jo også soloterapi – for at opnå bedst mulig funktion en høj grad af stabilitet i forhold til fremmøde og psykologisk nærvær af begge terapeuter samt villighed til at bruge den nødvendige tid i eftergruppen. Terapi med co-terapeut er således ikke en undskyldning for øget fravær af den enkelte terapeut, om end formatet som anført sikrer en kontinuitet også ved den ene terapeuts uundgåelige forfald.

Det har – trods systematisk litteratursøgning og efterfølgende manuel søgning – kun været muligt at identificere relativt få relevante artikler om co-terapi, især om co-terapi i forbindelse med gruppeterapi, og specielt meget få nyere artikler herom. Som anført tidligere i herværende artikel er holdningen til co-terapi i den fundne litteratur flertydig, om end overvejende positiv, forudsat at der tages højde for elementer som ligeværdighed, gensidig åbenhed mellem co-terapeuterne, samt ikke mindst tilstrækkelig tid til og opmærksomhed på at udvikle co-terapeutrelationen. Dette svarer meget vel til de erfaringer, jeg selv personligt har kunnet skabe mig, men også til de erfaringer, jeg har kunnet opsamle fra andre uddannede gruppeterapeuter, der lige som undertegnede har gennemført længerevarende (flere års) co-terapiforløb – herunder som co-terapeuter for grupper med patienter med skizofreni i tilnærmet analytisk gruppeterapi, men også i grupper med mere velintegreerede patienter – og som samtidig har erfaringer som soloterapeut i gruppeanalytisk psykoterapi. Således har flere lagt vægt på, at der i co-terapeutrelationen over tid skabes en særlig relation, der faciliterer det terapeutiske forløb i gruppen, men også i høj grad øger arbejdsglæden og muligheden for i eftergruppen at forstå langt mere, end hvad man umiddelbart kunne fange i selve gruppesituationen, faciliteret af co-terapeuten og relationen til denne, herunder muligheden for analyse af parallelprocesser. Oplevelsen af at kunne "spille duet" med co-terapeuten – og gruppen – som klangbund, at blive "samspillende dirigenter" (conductors) i gruppens musikalske univers er inciterende og givende for både gruppen og terapeuterne – men også slidsomt og på en anden måde krævende end soloterapi. Imidlertid træder – efter min opfattelse – det slidsomme i baggrunden, når man sammen med co-terapeuten oplever "stjernestunder", hvor gruppens funktion er optimal, til dels på baggrund af, at co-terapeutrelationen fungerer optimalt.

Hvis samspillet mellem duetten og resten af orkestret fungerer godt, spilles, i hvert fald det meste af tiden, det samme musikstykke eller måske fælles

improvisationer. Improvisationer fra "kun" det ene eller det andet instrument kan også være det, der skaber kreativt spænd i gruppens liv – og eksistens. Dette gælder naturligvis også improvisationer fra gruppedeltagernes instrumenter. Denne vekselvirkning, med vekslende instrumenter førende og følgende, udgør et fascinerende univers, især naturligvis når duetten spiller på orkestrets klangbund – som "oversætter" af – eller i resonans med – gruppens musikstykke. Den enkeltes improvisation (være det terapeuternes eller gruppe-medlemmernes) på den fælles grund kan blive gruppens highlights. Musikken i gruppen vil ofte være en serie af varierende improvisationer, og på denne baggrund/klangbund udspiller sig terapeuternes duet (eller skiftende, samspillet, solo) med inspiration fra gruppens musikgrund – og fra den anden i "duetparret". Først og fremmest er terapeuterne "spillende dirigenter". Nogle gange dirigerende gruppens musik – ledende den ad visse veje – men ofte blot ved at forstærke et tema, der opstår i gruppen/orkestret, et tema, der ellers kunne overses eller overhøres, måske netop fordi det var centralt (og dermed angstvoldende). I duetten kan denne forstærkelse moduleres og varieres mere, end den enkelte conductor formår – til gavn for hele orkestrets musik.

Skift mellem ledende og mere afdæmpede positioner i tid og rum kan – f.eks. når instrumenterne er forskellige, men klæ'r hinanden – uddybe og understrege forståelsen og oplevelsen af musikken. Det vil ofte være vanskeligt at afgøre, om det er den udøver, der i tid og tonestyrke "fylder" mest, der er den afgørende for musikoplevelsen – eller det måske snarere er den, der med få, men overraskende og befriende eller insisterende toner giver en helt ny belysning af musikværket. Netop denne nye belysning af musikværket er jo det centrale i gruppeterapi, centralt for at kunne "tale det førhen ubevidste sprog".

Lykkes det at få gruppen og co-terapeuterne til at samfundere optimalt, giver sådanne "stjernestunder" motivation og kraft til fortsat arbejde i gruppen, for både patienter og terapeuter.

Som det fremgår af denne artikel, er co-terapi i analytisk gruppeterapi den terapiform, der som også tidligere anført ligger mit hjerte nærmest og – efter min opfattelse – i mine "hænder" har givet de bedste resultater for mig og "mine" grupper. Samtidig finder jeg det dog væsentligt over tid i arbejdslivet at fastholde en balance mellem at arbejde som co-terapeut og som soloterapeut, for qua netop forskellighederne bedst muligt at kunne videreudvikle sig som terapeut – og/eller som leder.

Referencer

- Alpher, V.S. & Kobos, J.C. (1988). Cotherapy in psychodynamic group psychotherapy: An approach to training. *Group* 12:135-44.
- Beck, U.E. (2004). Organisationspsykologiske kommentarer til tidens sygehusvæsen. In T. Heinskou & S. Visholm, *Psykodynamisk organisationspsykologi* 265-86. København: Hans Reitzels Forlag.
- Behr, H.L. & Hearst, L.E. (1981). En gruppepsykoterapeutisk model udviklet af S.H. Foulkes. *Agrippa – psykiatriske tekster* 3(4).6-24.
- Bion, W.R. (1993). *Erfaringer i grupper og andre artikler*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bowers, W.A. & Gauron, E.F. (1981). Potential hazards of the co-therapy relationship. *Psychotherapy: Theory, Research and Practice* 18:225-8.
- Corder, B.F., Cornwall, T. & Whiteside, R. (1984). Techniques for increasing effectiveness of cotherapy functioning in adolescent psychotherapy groups. *International Journal of Group Psychotherapy* 34:643-54.
- Demarest, E.W. & Teicher, A. (1985). Transference in group therapy. Its use by co-therapists of opposite sexes. *Psychiatry* 17:187-202.
- Dick, B., Lessler, K. & Whiteside, J.A. (1980). A developmental framework for cotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy* 30:273-85.
- Dugo, J.M. & Beck, A.P. (1991). Phases of co-therapy team development. Transkriberet interview i: Roller B. & Nelson V. *The art of co-therapy. How therapists work together*. London: Guilford.
- Foulkes, S.H. (1964). *Therapeutic Group Analysis*, London: Allen & Unwin.
- Gabbard, G.O. (1994). Treatment of borderline patients in a multiple-treater setting. *Psychiatric Clinics of North America* 17:4 839-50.
- Grønvald, B. (1995). Co-terapiforholdet – dets etablering og udvikling. *Agrippa – psykiatriske tekster* 16:3-4, 185-206.
- Heimann, P. (1950). On counter-transference. *The International Journal of Psycho-analysis* 31:81-4.
- Heimann, P. (1960). Counter-transference. *The British Journal of Medical Psychology* 33:9-15.
- Heinskov, T. (2004). Her-og-nu som psykoanalytisk metode og indlæringskoncept i gruppe og organisation. In T. Heinskou & S. Visholm, *Psykodynamisk organisationspsykologi* 202-11. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kastner, M. & Neumann M.A. (1986). A model combining two psychotherapeutic approaches in group psychotherapy. *Psychotherapy* 23:593-7.
- Maagensen, M. (1993). Det dynamiske indhold i forholdet mellem co-terapeuter. *Matrix* 3:35-53.
- Mintz, E.E. (1963). Special values of co-therapists in group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy* 13:127-32.
- Roller, B. & Nelson, V. (1991). *The art of co-therapy. How therapists work together*. London: Guilford.
- Roller, B. & Nelson, V. (1999). Group psychotherapy treatment of borderline personalities. *International Journal of Group Psychotherapy* 49:369-85.

Rutan, J.S & Stone, W.N. (1984). *Psychodynamic group psychotherapy*. New York Macmillan.

Yalom, I.D. (1985). *The theory and practice of group psychotherapy*. New York: Basic Books.

Abstract

Birgitte Grønvall: Co-therapy – solo or duet, in therapy and leadership. *Matrix* 24, 149-167.

The aim of this article – partly based on literature and partly based on the authors' own experience – is to describe co-therapy versus solo-therapy in conducting analytic groups in different therapeutic settings, including analytic oriented group psychotherapy of schizophrenic patients. This is linked to aspects of playing music as solo or duet.

It is attempted to illuminate advantages and disadvantages of co-therapy and how these vary according to the developmental stage of the co-therapist relationship. The necessity of a considerable time period to evolve a sufficiently good co-therapist relationship is underlined. The development of the co-therapist relationship is viewed as a continuous function moving repeatedly through various developmental aspects, each time on a more advanced level.

Parallels are drawn to the establishment of co-leadership in an organisation and various group processes in the group of employees.

KEYWORDS: co-therapist, relationship, co-therapy, co-leadership.

Feedback i gestaltterapi og i gestaltterapeutisk træning

Matrix 2007; 24, 168-181

Hanne Hostrup

Feedbackbegrebet spiller en central rolle i gestaltterapien i kraft af dets teoretiske og metodiske forankring i den eksistentiale fenomenologi og den gestaltpsykologiske selvreguleringsforståelse. Der skelnes mellem den feedback, der foregår løbende i en dagligdags kontakt, og den professionelle feedback, ligesom de myter og misforståelser, der eksisterer omkring feedbackgivning, ridses op. Der gøres rede for, hvordan og hvorfor den professionelle feedback trænes i alle faser af den gestaltterapeutiske videreuddannelse.

Feedback er et begreb, der rummer essensen af det, gestaltterapeuter gør i den terapeutiske kontakt. Det lyder meget simpelt, og det er det selvfølgelig ikke, men tværtimod en svær kunst, der skal trænes og trænes og trænes for at blive til gavn for vores klienter.

Feedback betyder tilbagemelding og er en reaktion på en påvirkning. Den er en meddelelse fra et menneske til et andet, der fortæller om den virkning, dette andet menneskes adfærd har haft. Den, der modtager feedback, får derfor vigtige informationer fra den verden, man befinder sig i. Den fortæller, hvordan man (på)virker, og hvordan man opfattes i en bestemt situation i en bestemt kontakt. Den er en meddelelse, der kan fortælle, om en bestemt adfærd skal korrigeres, forstærkes eller helt lægges på hylden, hvis man vil overleve bedst muligt i et bestemt miljø. Feedback er således helt nødvendig for at opretholde den psykiske og fysiske *selvregulering*¹.

Hanne Hostrup, cand.psych.

Adresse: Østerhegn 45, DK-2880 Bagsværd, Danmark. E-mail: haho@get2net.dk

Hvorfor er feedback et centralt begreb i gestaltterapi?

Når feedback er så vigtig i gestaltterapi, har det at gøre med gestaltterapiens fundament i den *fænomenologiske eksistentialisme, gestaltpsykologien og den fænomenologiske metode*.

Med dette metateoretiske fundament bindes gestaltterapien i et menneskesyn, hvor mennesket ikke ses som selvtilstrækkeligt. Ja, der eksisterer for så vidt ikke et JEG uden i et felt (Lewin 1951, Yontef 1993). Derfor findes der heller ikke subjektive oplevelser, der ikke på en eller anden måde er forbundet med et objekt. En egentlig autonom indre-psykisk funktion (som beskrevet i klassisk psykoanalyse, og som udmøntes i fokus på frie associationer) findes ikke i gestaltterapi, og udvikling/vækst kan kun ske som funktion af en interaktion mellem individet og verden. Mennesket opfattes heller ikke som i behaviorismen, som en stimulus-respons-maskine, der via indlæring afspejler den ydre verden som en objektiv verden (og som udmøntes i terapeutens forslag til tanke- og adfærsændringer). Mennesket ses i gestaltterapi som et dialogisk/reasonsbundet væsen, der har en indbygget/medfødt evne til at føje mening til stimuli og til at "svare" med egne unikke "fortolkninger" på stimuli. Den meningsdannende proces sker ifølge *gestaltpsykologien*, der leverer den grundlæggende forståelse af perceptionsfænomenerne, som automatisk organiserer af input i et mønster med det vigtige – i forhold til behov og erfaring – som forgrund og det mindre vigtige som baggrund. Med denne grundopfattelse af mennesket som et relationsafhængigt, fremadrettet, aktivt meningsføgende væsen, bliver den gensidige udveksling af informationer med verden af central betydning og en forudsætning for at kunne opretholde den psykiske og fysiske selvregulering.

Awareness (ufokuseret vågenhed) og (fænomenologisk baseret) dialog er derfor den centrale gestaltterapeutiske metode, hvilket kræver, at terapeuten deltager vågen og med erkendelse i den gensidige udveksling af informationer, der foregår i den terapeutiske kontakt. (Yontef, 1993, s.144)). For at dialogen kan blive en ægte udveksling af informationer, kræves, at terapeuten i så høj grad, som det er muligt, sørger for en horisontal relation. Kontakt/dialog ses som den vigtigste realitet, og opgaven for terapeuten er at påpege/gøre opmærksom på, hvad der sker *imellem* terapeut og klient (beskrivelse af umiddelbart erkendbare fakta) fremfor at opmuntre klienten til at se "indad".

Gestaltterapiens mål for terapien er nemlig ikke forandring som sådan, men *klarhed*. Et mål, der indebærer, at den terapeutiske kontakt skal hjælpe klienten til at identificere sig med sig selv, som hun/han er/påvirker på godt og ondt.

Gestaltterapien afviser således dualismen, dvs. ideen om, at individet kan opfattes og forstås som en adskilt enhed fra verden. Den afviser ligeledes social-konstruktivismen, der udelukkende ser individet som et produkt af det sociale system, det befinder sig i. I gestaltterapien ses individet både som adskilt og forbundet og som selvstændigt og afhængigt, dvs. både som et socialt væsen og samtidig som værende udstyret med egen vilje og evnen til at vælge. Denne dobbeltposition rummer et eksistentielt dilemma, der kræver en stadig aktiv medleven og forholden sig.

JEG ses altså hverken som adskilt fra eller som del af et felt, men altid påvirkende og reagerende i et FELT² – i en kontekst. Denne måde at forstå mennesker og verden på gennemsyrrer gestaltterapiens teori og praksis, og gør det kun muligt at forstå andres (klienters) virkelighed i overensstemmelse med deres egen definition (oplevelse) af den.

På denne baggrund har kontaktbegrebet en helt central og nuanceret placering i gestaltterapeutisk teori og metode.

Feedback som terapeutisk redskab

Vores klienter kommer som regel til os, fordi de gerne vil ændres – eller fordi de gerne vil have, at noget eller nogen i deres verden ændres. Da vi/terapeuterne ikke er i det felt (i det feedbacksystem), som har skabt klientens ændringsønsker, kan vi ikke imødekomme deres ønsker direkte. Vi kan "kun" interessere os for deres oplevelse af virkeligheden og reagere på det, vi hører og ser i det terapeutiske møde. Og her kommer den professionelle feedback ind som vores vigtigste terapeutiske metode.

I det terapeutiske møde oplever klienten nemlig sig selv i en anden relation end den, der har skabt ønsket om ændring. *Klienten befinder sig simpelthen i et andet fænomenfelt/ feedbacksystem.* Hun har bragt sig fysisk ud af sit sædvanlige felt og ind i et andet, men opfører sig højst sandsynlig som om, hun stadig befinder sig i den relation/det miljø, som har skabt problemet. Når terapeuten på en enkelt og tydelig måde er i stand til at fortælle klienten, hvordan hun har hørt, set, oplevet klientens ord og adfærd, får klienten nye informationer om sig selv. Hun oplever simpelthen, hvordan hun *også* virker, dvs. hvem hun *også* er.

Det er derfor, det er så vigtigt, at terapeuten ikke hjælper klienten med at ændre sig i overensstemmelse med det ønske, hun kom med. Hvis det var tilfældet, ville terapeuten nemlig gøre sig til del af et projekt, der hører til i et andet feedbacksystem, hvilket før eller senere ville afsløre terapeuten som falsk.

I gestaltterapi er det "kun" terapeutens opgave at *opleve og reagere på klienten, sådan som hun er/virker HER OG NU.*

For at kunne løse denne opgave kræves det af terapeuten, at han/hun har sin opmærksomhed vendt både mod sin egen fænomenologi (figur/grundgestaltning), der optræder som oplevelse/reaktion, og mod klientens fænomenologi, der viser sig i nonverbal adfærd og fortælling om oplevelse. Dette kræver respekt for og opmærksomhed rettet mod adskilthed og forskellighed. Det kræver også evnen til "bracketing", dvs. evnen til at lægge sine egne fordomme, hypoteser, vurderinger, analyser etc. til side, for at kunne svare fænomenologisk på det, der sker i kontakten. Det kræver også evnen til at udvælge den relevante respons mellem de mange muligheder for "svar", der opstår i terapeuten.

Da en horisontal relation er forudsætningen for ægte gensidighed, nægter gestaltterapeuten at indtage en "topdog"³-position, dvs. nægter at fortælle klienten, hvordan hun skal være, eller hvordan menneskene i hendes verden bør være. Terapeuten "nøjes" med at fortælle klienten om den virkning (både med hensyn til følelser og tanker og kropsfølelser), hendes adfærd har på hende, og dette er netop det terapeutisk aktive, fordi terapeutens reaktioner bliver en ny "brik" i det selvbillede, som klienten kom med. Når der indføres nye "brikker" i en gestalt, vil det automatisk medføre reorganisering af hele gestalten. Klientens selvbillede rystes ud af sit sædvanlige mønster og nygestaltes⁴. Man kan sige, at gestaltterapeuten gør det modsatte af det, klienten forventer, idet terapeuten ikke vil ændre, men "kun" registrere, acceptere og reagere på klienten, sådan som hun påvirker i det terapeutiske møde. Derved opmuntres klienten til at redigere eller udvide sit billede af sig selv – til *at være mere af sig selv (autentisk)*, hvilket kan opleves som en overraskende og væsentlig ændring.

Forudsætningen for, at denne proces kan være virksom, er imidlertid, at terapeuten evner at give og modtage en feedback, der *respekterer grænsen mellem jeg-du uden at forurene relationen med kontaktforstyrrelser.*

Den professionelle feedback

Alle levende væsner giver og modtager automatisk feedback hele tiden. Den *professionelle feedback må imidlertid ikke være automatisk.* Fortællingen fra terapeuten til klienten og måden, den afleveres på er det, der udgør feedback. Den er *dialogisk i sit væsen*, idet den giver ligeså mange informationer om den, der giver feedback, som om den, der modtager den. Mødet mellem terapeut og klient indeholder derfor muligheden for det, som Daniel Stern kalder "A process of mutual regulation".

Feedback i terapi bevidner klientens arbejde og forstærker dermed indtrykket af det, der sker, og understreger relationens betydning. ("Når jeg oplever det, du gør og er, påvirkes/forandres jeg".)

Der er en meddelelse både i indholdet og i måden feedback afleveres på. Derfor er det centralt, at der er sammenhæng mellem terapeutens personlige autencitet og terapeutens faglige viden og disciplinering. Dette kan i korthed formuleres som et krav om, at tilbagemeldingen foregår på en *personlig, klar, fænomenologisk og klinisk brugbar måde*.

Med *personlig* menes, at terapeuten magter at være tro mod sin egen dagligdags måde at opføre sig på (sin stil). Dette indbærer, at hun ikke påtager sig en eller anden terapeutfacade, som skjuler hendes egenart.

Med *klar* menes, at terapeuten meddeler klienten det, der opstod i hende her og nu – uden at forurene sine meddelelser med en eller anden form for *grænsefusion*.

I enhver normal kontakt sker der naturligvis *overføring* af erfaringer fra en tidligere situation til en nutidig. Men hvis terapeuten overfører erfaringer fra en tidligere relation, ukorrigeret i forhold til tid og sted, og fra en kontakt, som var præget af *kontaktforstyrrelser*, (f.eks. projektion, deflektion, konfluens, retroflektion, introjektion) bliver kontakten *uklar*.

Med *fænomenologisk* menes, at terapeuten begrænser sine meddelelser til at være beskrivende. De er udelukkende beskrivelser af terapeutens reaktioner i sammenhæng med de sanseoplevelser, terapeuten registrerede, som frembragte reaktionerne. Hvis feedbacken forurenes af forklaringer, hypoteser, trøst, gode råd, nye spørgsmål, årsagsanalyser, vurderinger eller selvcentreret føleri, *flyttes opmærksomheden* fra klientens arbejde til terapeutens eget indre arbejde, hvilket ikke er meningen med feedback. Terapeuten er ikke neutral, idet hun ærligt deler sine iagttagelser og reaktioner med klienten. Hun gør sig imidlertid heller ikke klog på klienten. Dette sætter fokus både på grænsen mellem jeg-du og på samhørigheden – dermed på ansvaret for det, man som menneske gør og er.

Med *klinisk brugbar* menes, at feedbacken gives med en forståelse og fornemmelse for, hvordan klientens *selvstøttesystem* fungerer, dvs. på en måde, så det terapeuten vælger at dele med netop *denne* klient, kan modtages og udvirke en klarhed, der hjælper klienten til at kunne identificere sig selv. Dette kræver en fænomenologisk diagnostisk professionalisme, som gør feedback til en udviklingsfremmende aktivitet, der hverken krænker klientens selv(følelse) eller undervurderer klientens kapacitet til at lære, men som netop er *koordineret i forhold til klientens psykiske potentiale*.

En professionel feedback virker understøttende og udviklende på klientens *selv* (og på terapeutens), idet den er en understregning og accept af DET, DER

ER, sådan som det er. Den professionelle feedback er en støtte til klienten (og terapeuten), så hun kan /vil /tør være den, hun er. Denne indsigt anses i gestaltterapi for forudsætningen for udvikling, hvilket er formuleret af *Arnold Beisser* som "den paradoksale teori om ændring"⁵.

Modstand

Hvis dette mislykkes for terapeuten, vil klienten reagere med *modstand*. Dette forstås i gestaltterapi som den måde, klienten beskytter sig selv imod overgreb. Modstand er derfor ikke et udtryk for klientens uvilje mod at udvikle sig, men er en *feedback til terapeuten*. En meddelelse om, at terapeuten begik en fejl, idet hun gjorde og sagde noget, der ikke tog hensyn til klientens *selvstøtte*.

Modstand er opfordring til at undersøge, hvad terapeuten gjorde, som klienten ikke kan holde ud. Når modstand viser sig, er det derfor en kærkommen lejlighed for både klient og terapeut til at udvikle større "awareness".

Denne del af terapien kræver stor terapeutisk kompetence og finfølelse, og især må terapeuten være opmærksom på sine egne narcissistiske tilbøjeligheder, således at arbejdet ikke bliver en devaluering af klienten (du duer ikke) eller en devaluering af terapeuten selv (jeg duer ikke). I visse tilfælde må det dog konstateres, at modstand er en *skjult meddelelse* om, at klienten nok gerne vil i terapi, men ikke har tænkt sig at opdage noget som helst. Hun vil høres, have medfølelse og have ret. Kort sagt: Klienten forlanger en feedback, der er synkron med hendes eget selvbillede, hvilket selvfølgelig er nødvendigt i terapiens begyndelse (især relation til en klient med personlighedsforstyrrelser) for at skabe et tillidsfuldt forhold mellem klient og terapeut. Men hvis processen standser der, må terapeuten undersøge og vurdere, om klienten har kapacitet til eller er villig til at opdage og lære. Hvis dette ikke er tilfældet, er terapi spild af tid (og penge), og det er terapeutens ansvar at foreslå klienten anden behandling og under alle omstændigheder at slutte terapien her.

II

Feedback i træning

Jeg er ofte stødt på færdiguddannede gestaltterapeuter, der føler sig usikre på, hvad feedback egentlig går ud på.

Denne forvirring kan jeg kun tilskrive det faktum, at feedbackgivning ikke indtager den hovedrolle i træningen, som den efter min mening bør spille.

I det følgende vil jeg derfor kort skitsere, hvordan en træning i feedbackgivning foregår. Det siger sig selv, at gestaltterapi kun kan læres og trænes i en oplevelsesorienteret undervisning.

De fleste gestalttræningsprogrammer varer fra tre-fire år og kan deles ind i tre trin, som overlapper og griber ind i hinanden. *Første del* består af EGEN TERAPEUT I TRÆNINGSGRUPPEN, hvor den studerende er i individuel terapi i gruppe med træneren som terapeut. I denne del af træningen stilles der ikke særlige krav til den studerende om teoretisk eller terapeutisk kunnen. Her fokuseres på at give den studerende indsigt i sin egen kontaktkompetence og kontaktforstyrrelser etc. *I anden del af træningen* får den studerende mulighed for at *arbejde i triader*, dvs. at den studerende sammen med tre medstuderende på skift "spiller" terapeut, supervisor og klient og deler og diskuterer de vanskeligheder og opdagelser, der gøres i den forbindelse. Træneren følger dette nøje, idet der efter arbejdet "aflægges rapport". *Tredje del af træningen* består i, at den studerende arbejder SOM TERAPEUT FOR EN MODELKLIENT, dvs. en person (udefra) der stiller sig til rådighed som klient, og som ikke er del af træningsprogrammet. Dette foregår *under direkte supervision* af træneren.

Under alle tre dele indgår feedback som en grundlæggende kompetence, der skal trænes. Dette inddrager og tydeliggør både den enkeltes proces og gruppeprocesserne og gør det umuligt for den studerende at skjule sig under en passiv kloge-maske. Under hele træningsforløbet foregår der teoretiske diskussioner i gruppen og miniforedrag både af træneren og af de studerende. Under hele træningsforløbet kan de studerende bede om *individuel terapi i træningsgruppen* med træneren som terapeut – men i sidste del af træningen vil dette overvejende handle om de problemer, der viser sig for den studerende i gruppen i rollen som gruppemedlem, som terapeut og som supervisor. I nogle programmer stilles endvidere krav om et vist antal timer i EGENERAPI HOS EN GESTALTTERAPEUT, der er uafhængig af træningsprogrammet.

Træningsterapi må ikke forveksles med "rigtig" individuel terapi, fordi formålet er forskelligt. I begge slags terapier er *fokus udvikling af awareness*⁶, men i træningsterapier er det også udvikling af den studerendes faglige/terapeutiske kunnen, idet den studerendes kendskab til sig selv, til sine ressourcer og begrænsninger, blinde pletter osv. sættes i forbindelse med klient-terapeutrelationen. Træningsterapiernes formål er endvidere at give den studerende mulighed for at *lære klientens rolle at kende på egen krop* og betoner således både ligeværdigheden mellem terapeut og klient og samtidig forskellen både med hensyn til opgave og med hensyn til forskellen *mellem eget stof og klientens*.

Det terapeutiske "håndværk" kan imidlertid ikke læres fra klientstolen alene. Derfor er man ikke bare "klient", men også iagttager og aktivt medlem af grup-

pen. Fra disse to positioner er der mulighed for at forholde sig til terapien på forskellige niveauer. Senere i træningen får man, som nævnt, også mulighed for at være "studententerapeut" under direkte supervision (øvelsesmateriale).

Træning i at give professionel feedback

Når et gruppe-medlem har arbejdet med egenterapi i gruppen, er der plads til at give "klienten" feedback. De studerende, der føler sig stimuleret af arbejdet, har nu mulighed for at fortælle "klienten", hvilket indtryk arbejdet gjorde på dem.

Det, de studerende skal lære, er at udtrykke sig på en sådan måde, at de støtter klientens opdagelse af sig selv (eller påpeger manglen på samme). Dette kræver, at tilbagemeldingen foregår på *en personlig, klar, fænomenologisk og klinisk brugbar måde* (se beskrivelsen på s. 172).

Når dette mislykkes for den studerende, og det gør det tit i begyndelsen, er det trænerens arbejde at hjælpe den studerende til at forstå hvorfor og hvordan. Dette gøres ved, at træneren på forskellig måde griber ind under processen eller bagefter. Formålet er dels at *beskytte* "klienten" mod overgreb og dels at give den studerende mulighed for at *arbejde* med eventuelle kontaktforstyrrelser eller manglende teoretisk indsigt.

Nogle studerende er dybt interesserede i at lære og opfatter trænerens indgriben som en kærkommen lejlighed til at udvikle deres terapeutiske kompetence. Andre tåler dårligt korrektion og opfatter den automatisk som en (narcissistisk) krænkelse.

Denne del af træningen kræver meget af *træneren*. Han har brug for al sin terapeutiske og pædagogiske kompetence for at hjælpe den studerende til at blive opmærksom på sin kontaktforstyrrelse eller sin manglende diagnostiske forståelse. Desuden kræver det, at træneren er i stand til at styre sine egne narcissistiske tilbøjeligheder, således at korrektionen ikke bliver en devaluering af den studerende. I visse tilfælde må træneren dog konstatere, at en meget nærtagende studerende er fejlplaceret i træningsgruppen. En ansvarlig træner tager konsekvensen af sin fejlbedømmelse og må enten bede den studerende om at gå året om, skaffe sig noget mere egenterapi eller forlade træningen.

Feedbackgivning i en træningsgruppe er træning i den allervigtigste terapeutiske færdighed: *at give en klient tilbage til sig selv i en form, der hjælper hende til at opdage, hvordan hun opleves, "fordøjet" gennem et du.*

Det er meget svært at blive dygtig til denne disciplin, fordi vi i vores kultur er vant til, at problemer skal løses. Mangler og usikkerhed skal ændres til kompetence og sikkerhed. Lidelse skal tages væk eller mødes med trøst og medliden-

hed. I gestaltterapi er målet imidlertid hverken problemløsning eller trøst eller ændring. Det er *klarhed*. Og processen, der leder frem til klarhed, er opdagelse på forskellige oplevelsesniveauer. Den professionelle feedback er terapeutens måde at fortælle klienten, at hun er blevet set og hørt, som hun er. Mange klienter aner jo ikke, at ethvert menneske er nødt til at være, hvad man er – ja, at man faktisk ikke kan være andet. De har ofte lært det modsatte, nemlig at man skal være den, andre ønsker sig.

Den studerende skal lære at give en professionel feedback, der tydeliggør kontaktforstyrrelsernes fænomenologi og måden, det sker på og dermed tydeliggøre det vigtige *eksistentialistiske budskab*: at man ikke kan være uden skyld og ansvar, idet man altid påvirker⁷.

Myter og misforståelser

Der har desværre udviklet sig mange mærkelige forestillinger om feedbackgivning. Dette skyldes givetvis gestaltterapiens fortid, som var en blanding af et kulturelt oprør mod alle former for struktur og autoritet og den ateoretiske amerikanske "terapi-import" i 70erne.

I nogle gestalkredse mener man vist, at feedback handler om være "sød" ved klienten. I andre kredse sættes en ære i at aflevere "den grusomme sandhed" i rå og usødet udgave. Der findes også dem, der mener, at feedback skal indeholde en belæring, vurdering af klienten eller er et oplæg til diskussion med klienten. Alt sammen misforståelser.

Det svære er, at der ikke findes en simpel opskrift på, hvordan man gør, fordi *feedback er funktion af en oplevelse i nuet* og derfor hver gang noget helt unikt. Formidlingen af oplevelsen skal imidlertid altid være *fænomenologisk og holde sig inden for de gestaltterapeutiske rammer* – både i teori og praksis.

Eksempel på en professionel feedback:

"Jeg var ved at gå ud af mit gode skind ved at se, hvordan du stædigt kæmpede for at løse det problem, som du igen og igen fortalte, at du *ikke* kan løse. Det var et utroligt øjeblik, da du opdagede, hvordan det var – og tog det til dig. Det var, som om du smeltede. Dit ansigt og din krop blev pludselig helt afslappet, og jeg blev så glad på dine vegne og selv helt rolig. Dit arbejde minder mig om, hvordan jeg selv af og til kæmper forgæves for at bevare kontrollen over noget, jeg ingen kontrol har over."

Eksempel på en uprofessionel feedback:

"Jeg blev meget påvirket af dit arbejde, fordi jeg har oplevet det samme problem i forhold til min far og mor. De er fuldstændigt respektløse og retter mig og herser med mig, som om jeg stadig er en lille pige. De... (Her følger en lang fortælling om, hvad de gør.) Og jeg har i alt for lang tid prøvet at finde mig i det ligesom dig for at bevare en god kontakt med dem, men heldigvis indså jeg til sidst, at jeg ikke kunne holde dem ud. Det har været så pinefuldt for mig (græder), men jeg har løst problemet ved at afskære kontakten. Jeg vil virkelig ønske for dig, at du også kan frigøre dig."

I træningsgruppens første år fungerer den dårlige feedback alt for ofte som adgangsbillet til at fortælle om egne følelser og problemer. Det kan ganske vist ligne et forsøg på at fortælle klienten, at hun påvirker andre, men det mislykkes, fordi det i den selvcentrerede form mister sin selvstøttefunktion for klienten. Den slags feedback bliver, når den er værst, til selv fremføring og manipulation med budskabet: "Du bliver først glad og rigtig, når du gør ligesom mig".

Dette er en fejl, som skal påpeges, fordi den forhindrer den studerende i at blive en dygtig gestaltterapeut.

Feedback til terapeuten

I træningsgrupper giver de studerende også træneren feedback på arbejdet som terapeut. Det indeholder en indlæring, som er mindst lige så vigtig som at lære at give "klienten" feedback, fordi dette konfronterer den studerendes evne (eller manglende evne) til at forholde sig fænomenologisk til det, terapeuten gjorde uden at miste en faglig synsvinkel og uden at sælge ud af sin autensitet, sit mod og sin ubestikkelige ærlighed. Det er en krævende proces, fordi der jo er tale om at give *feedback til en autoritet*, og den studerende kan med rette være bange for, at træneren bliver sur, såret, glad, smigret, kritisk over det, den studerende siger. Træneren er jo ikke hvem som helst, men er den person, der i sidste ende er med til at vurdere den studerendes kompetence.

Det er også krævende for træneren at modtage feedback fra sine studerende. For når de kigger ham i kortene, skal han være parat til at høre deres reaktion, både den positive og den negative, og han må tænke seriøst over det, han hører. Han skal også tåle at "sluge" en kritisk og måske uretfærdig feedback "råt" uden at "spytte det ufordøjelige ud" i hovedet på den studerende. Denne del af

træningen er en konfrontation med narcissistiske tendenser både hos de studerende og træneren og derfor måske den mest krævende del af træningen.

Det terapeutiske sprog

Det er imidlertid ikke nok at kunne give fænomenologisk og klinisk præcis feedback. Det er mindst lige så vigtigt at give feedback i et ligefremt og ukruket hverdagsdansk. *Klichépræget fagsprog, eller bare fagsprog, hører ikke hjemme i feedback.*

I teoridiskussioner mellem fagfæller kan fagsprog selvfølgelig være på sin plads. Men i terapi modarbejder enhver form for fagsprog eller anden sproglig indforståethed det gestaltterapeutiske projekt, fordi det indfører *fremmedgørende elementer*⁸ i det terapeutiske møde. Mange terapeuter har tillagt sig et "psykoterapeutsprog", der virker overhøjtideligt og selvsmagende. De tager tilsyneladende ikke hensyn til, om de taler til en fagfælle eller til en klient. Og værre er det, når fagsproget forvrænges til et pseudosprog. Eksempler på denne praksis er udtryk som: "Du kan ikke rumme mig", "Man må tage ansvar for", "Jeg er kommet i kontakt med", "Jeg oplever, at du...", "at være autentisk til stede", "Prøv at føle efter" osv. osv. Der findes efterhånden mange af den slags mærkelige vendinger, som står i stedet for helt almindelige måder at tale til hinanden på. Desværre har også gestaltterapeuter lært dette mærkelige sprog og bruger det som adgangsbillet til en terapeutisk subkultur, hvor den slags sproglige mærkværdigheder er in.

I træningen skal enhver form for pseudo-psyko-sprog afskaffes, fordi det frastøder mange mennesker eller får dem til at føle sig underlegne. En god gestaltterapeut skal naturligvis tale *dansk som et medmenneske og ikke som en terapifreak.*

Kreativitet og feedback

Der var engang, hvor man forsøgte at lære læger at tale bedre med deres patienter ved hjælp af noget, man sarkastisk kaldte "papegøjemetoden". Det var et hjælpeløst forsøg på at lære den praktiserende læge at give fænomenologisk feedback. Han skulle sådan set bare gentage det, patienten havde fortalt ham. "Jeg har hørt dig sige, at du er ked af, at din kone har forladt dig" osv. Meningen var, at patienten skulle føle sig hørt og samtidig høre sig selv. Hensigten var god, men virkningen dårlig. Patienten blev noget desorienteret over blot at blive citeret. Metoden har ikke ret meget til fælles med fænomenologisk feedback, fordi den andens helt personlige "fordøjelse" af det, der er hørt og set, udebliver. Det kreative aspekt af feedbacken bliver simpelthen dræbt af papegøjemetoden.

Den fænomenologiske feedback er resultat af en proces, hvor ét menneske lader sig påvirke af et andet, og hvor denne påvirkning starter en gestaltningsproces, hvor det uvæsentlige (for feedbackgiveren) er baggrund, og det væsentlige er forgrund. Her kommer trænerens kreativitet på prøve, idet han må være i stand til at demonstrere "live", hvor effektivt det er, når terapeuten tillader denne gestaltningsproces at føre til kreative indfald, som kan kaldes *fortætninger* (eller metaforer). Det særligt virkningsfulde ved fortætninger er, at de på en *kortfattet og klar måde sammenfatter en kompliceret fortælling i ét betydningsmættet billede*. Det er en kreativ proces, der foregår i terapeuten og gives videre til klienten.

Eksempel:

"Du siger igen og igen, at du ikke kan løse problemet, og samtidig, at du skal løse problemet. *Du kan ikke – og du skal!* Det lyder for mig, som om du er din egen tyran. Jeg begynder at forstå, hvorfor du er forvirret – og hvorfor du lider.."

Formuleringen "din egen tyran" skaber et betydningsmættet billede af det dilemma, hvor to modsatrettede kræfter: kontrol/magt og afmagt/undertrykkelse bekriger hinanden i en og samme person og gør handling umulig (en proces, der oftest viser sig som ambivalens).

De kreative fortætninger udgør "guldkornene" i den professionelle feedback, fordi de gør det uklare krystalklart uden at ændre det.

Konklusion

Der er rigtig meget at være opmærksom på, når man skal lære at give feedback. Mange studerende klager selvfølgelig også over, at det er så svært ("...og nu ved jeg slet ikke, hvad jeg tør sige").

Naturligvis er det svært at lære en ny disciplin, og det tager tid at gøre den til sin egen naturlige proces. Derfor er det også en illusion at tro, at den studerende kommer ud af videreuddannelsen med denne kunnen. Men det må være et mindste krav til træneren og træningsinstitutionen, at *de studerende har fået at vide og har oplevet, hvad en god professionel feedback drejer sig om og hvorfor, og at de har fået mulighed for at træne den under supervision*.

Noter

- 1 Selvregulering: er en proces, der sørger for overlevelsen, idet behov og skiftende situationer automatisk tilpasses hinanden, således at der opretholdes en form for fysisk og psykisk ligevægtstilstand.
Gestaltpsykologer påviste, hvordan denne proces foregår i kraft af en medfødt, automatisk gestaltungsproces i figur/grund.
- 2 Felt: forstås her sådan, som psykologen Kurt Lewin (1890-1947) beskrev det i sin felt-teori, dvs. som den fysiske/psykiske gensidige sammenhæng, mennesker indgår i.
- 3 Topdog: er et udtryk, der er brugt af Fritz Perls (1893-1970) om en person, der opfører sig dominerende/undertrykkende i en relation, hvor den anden indtager rollen som "underdog".
- 4 Nygestaltning: betegner den proces, der sker, når en person tilføres ny betydningsfuld erfaring, hvilket fører til, at gamle erfaringer, vaner, fikse ideer, der indtil da har været organiseret i et bestemt mønster/gestalt, og som hidtil har styret de automatiske reaktionsmønstre, brydes op og reorganiseres i et nyt mønster. Dette udløser nye reaktionsmønstre.
- 5 Den paradoksale teori om ændring: blev formuleret af Arnold Beisser i 1970 og indeholdes i sætningen: "Når du bliver den, du er, forandres du" (se litteraturlisten).
- 6 Awareness: forstås i gestaltterapi som en tilstand af vågenhed, en form for ufokuseret opmærksomhed, der gør det muligt når som helst at opfange og fokusere på indre/ydre fænomener, der har betydning for selvreguleringen.
- 7 Den eksistentiale forståelse af skyld og ansvar: adskiller sig fra det, man kan kalde den *reelle skyld* og den *neurotiske skyld*. Den eksistentielle forståelse af skyld er givet i og med eksistensen, fordi vi som levende mennesker ikke kan undgå at påvirke andre. Det betyder, at vi må påtage os ansvaret for vores væren/handlinger. Den eksistentielle skyld kan forårsage eksistensangst, fordi den minder os om vores forbundethed og ansvar for os selv og andre, som er et livsvilkår.
- 8 Fremmedgørende: betyder, at visse påvirkninger får mennesket til at føle sig anonym – ude af kontakt med sin sociale virkelighed. Det fremprovokerer en oplevelse af at være et ikke-jeg. Et fænomen, som især Jean-Paul Sartre og Albert Camus har beskrevet.

Litteratur

- Beisser, A.: "The Paradoxical Theory of Change" (p.87), *The Gestalt Journal*, Number 2, Fall 2001.
- Buber, M.: *Jeg og Du*. København: Hans Reitzels Forlag, 1997.
- Hostrup, H.: *Gestalt Terapi*. København: Hans Reitzels Forlag, 2003.
- Husserl, E.: *Fænomenologiens idé*. Hans Reitzels Forlag, 1997.
- Sartre, J.-P.: *Eksistentialisme er humanisme*. København: Hans Reitzels Forlag, 1997.
- Stern, D.: "Non-Interpretive Mechanisms in Psychoanalytic Therapy" (p.37), *International Gestalt Journal*, Volume 25, Number 1 – 2002.
- Wertheimer, M.: "Laws of organisation in perceptual form". In: Ellis, W. (ed). *A Source Book of Gestalt Psychology*. New York: The Gestalt Journal Press, 1997.

Yontef, G.: "The Relational Attitude in Gestalt Therapy" (p.15), *International Gestalt Journal*, Volume 25, Number 1 – 2002.

Yontef, G.: *Awareness, Dialog & Process*. New York: The Gestalt Journal Press, 1993.

Abstract

Hanne Hostrup: Feedback in gestalttherapy. *Matrix* 2007, 168-181.

The concept of feedback plays a central role in gestalttherapy because of its foundation in the fenomenological existentialism and the gestaltpsychological understanding of selfregulation. A discrimination is made between the kind of feedback, which happens in an everyday contact and in a professional feedback, as the outline of myths and misunderstanding is made. It is explained how and why the professional feedback is trained in all phases of the gestalttherapeutic training.

Boganmeldelser

Alain Topor: **Fra patient til person. Hvad hjælper mennesker med alvorlige psykiske problemer?**

Akademisk Forlag, København 2005.

245 sider. Pris kr. 269.

ISBN: 978-87-500-3864-1.

Matrix 2007; 2, 182-184

Anmeldt af Ulrik Haahr

Denne bog er en bog om det vigtige begreb at komme sig, som i de senere år er kommet tiltagende i fokus i den såkaldte "recovery"-bevægelse. Udgangspunktet er her, at man erkender personens aktive, afgørende medvirken i sit eget liv, hvor fokus tidligere har været på behandlingsindsatsen fra andres side. Endvidere at se hele personen i sin sammenhæng, herunder at finde sig selv, i stedet for at man traditionelt mere har koncentreret sig om, hvorvidt symptomer er til stede eller ej, eller at patientens funktionsniveau bedres. Endelig at personen oplever at skaffe sig magt over sit eget liv. Bogens for-

fatter, Alain Topor, er en af hovedfigurene i denne bevægelse, psykolog og chef for forsknings- og udviklingsenheden ved SPO Psykiatrin Södra i Stockholm og øverste chef ved Institut for Socialt Arbejde på Stockholms Universitet. Han er meget brugt, også som underviser her i Danmark. Hele bogen tager sit udgangspunkt i et forskningsprojekt, som forfatteren har været involveret i, kaldet Återhämtningsprojektet. Ud over at redegøre for den vigtigste teori bagved hele recovery-begrebet beskriver bogen således også resultaterne af dette forskningsprojekt.

*Ulrik Haahr, speciallæge i psykiatri, psykoterapeut MPF. Puggårdsgade 17, 2.tv., DK-1573
København V, Danmark. E-mail: ulrikhaahr@mail.dk*

Forskningsprojektet rettede sig primært imod en bestemt patientgruppe, nemlig alvorligt psykisk syge, og hvordan de selv oplever det at komme sig, og hvilke faktorer der har gjort, at de er nået dertil, hvor de er. Det er således en bog med et positivt syn, helt i tråd med opfølgningsundersøgelser af patienter, der tidligere er blevet diagnosticeret som skizofrene, hvor antallet af patienter, der helt er kommet sig, typisk ligger mellem 20-30 procent. En kendsgerning, som ofte glemmes i behandlingssystemet, til dels fordi behandlerne jo typisk ser de patienter, som vender tilbage, og mister kontakten til de andre, hvilket gør, at synet på alvorlig psykisk lidelse bliver mere pessimistisk end nødvendigt. Endvidere er det en væsentlig konklusion i bogen, at det at komme sig ikke nødvendigvis er ensbetydende med fravær af symptomer, eller at man ikke er i behandling. Endvidere peger bogen på, at det aldrig er for sent at komme sig, bogen beskriver tankevækkende langvarige processer, som alligevel ender med et positivt resultat.

Udgangspunktet er som beskrevet et forskningsprojekt. Det består af interviews med forskellige personer tidligere behandlet på psykiatriske afdelinger samt samtaler i to forskellige fokusgrupper med nogle af de interviewede om de to temaer "Mestringsmåder" og "Professionelle, der har været til

hjælp". Interviewene blev optaget på bånd og skrevet ud og analyseret ifølge en kvalitativ forskningsmetode. Spørgsmålet rejser sig, om de 30 er repræsentative for personer med psykiske problemer. Dette besvarer forfatteren ved, at de er repræsentative, fordi at hver enkelt menneske har noget at lære os andre om os selv, og endvidere at interviewene i bogen er kompletteret med materiale fra andre undersøgelser, som peger i samme retning.

Som anført tager bogen udgangspunkt i personernes egne oplevelser omkring, hvad det vil sige at have kommet sig, og specielt hvad det var for nogle faktorer, der gjorde, at de er kommet sig. Behandlere har nok en tendens til for meget at fokusere på deres indsats i denne proces, mens personerne selv i meget høj grad også fokuserer på de nærmestes støtte og kærlighed til dem. Behandlere har ligeledes nok en tendens til at fokusere på de specifikke interventioner, man gør, eksempelvis en bestemt type medicin eller en specifik interventionsmåde i psykoterapi. Det er her tankevækkende, at brugerne selv ofte oplever, at noget af det allervæsentligste er det at blive set, hørt og accepteret af behandlere, og specielt at behandlerne tør være til stede som en person på godt og ondt. Ofte eksemplificeret ved, når behandleren træder ud af de formelle professionelle rammer og gør noget andet. Vigtigheden af en gen-

sidig relation mellem brugere og professionelle fremhæves. I slutkapitlet er der forslag til en anden form for professionalisme, som kunne være mere hensigtsmæssig i behandlingen af alvorligt sindslidende. Det fremhæves, at der ikke kun eksisterer én måde at være professionel på. Man skal ikke sætte spørgsmålstegn ved en traditionel abstrakt professionalisme, men snarere ved det at forskellige mennesker har behov for forskellige typer relationer og støtte, og at den type professionalisme, der er bedst egnet for den enkelte, ikke er afhængig af, hvilken problematik personen har. Han skelner mellem en abstrakt professionalisme kendetegnet ved distance, fastlagt tid, bestemt rum, neutralitet og ensidighed i relationen og en mere konkret professionalisme præget af nærhed, forhandlingsvilje, engagement og gensidighed i relationen. Dette udmøntes i ledetråde i det praktiske arbejde. Her gives gode konkrete forslag til, hvordan psykiatriens og socialforvaltningens behandlingsformer og foranstaltninger kan bedres.

Bogen er således ikke en bog, der handler om psykoterapi. Alligevel kan den være tankevækkende for en psykoterapeut at læse, selvom man ikke befinder sig i den del af behandlingssystemet, der har med alvorligt psykisk syge at gøre. Som psykoterapeuter kan vi risikere at blive for optaget af at tro, at det er vores mere eller mindre præcise og raffinerede behandlingsformer, som er afgørende for, at vores klienter kommer sig. Vi undervurderer for det første betydningen af de nære relationer, som klienten i øvrigt har, eksempelvis det at indgå i en kærlighedsrelation. For det andet betydningen af, hvad man har kaldt de non-specifikke faktorer i psykoterapi. Måske er det, når klienten oplever det at være i en gensidig relation, noget af det vigtigste i processen.

Bogen kan anbefales varmt til alle, der arbejder i det psykiatriske behandlingssystem og i socialpsykiatrien. Selvom den ikke specifikt handler om psykoterapi, vil den også kunne vække til eftertanke hos terapeuter, som ikke umiddelbart arbejder med de mere alvorligt psykisk lidende.

Jean-Christian Delay og Elisabet Holst (red.):
En Fandens bestilling.
Kan vi slippe for det ubevidste.
Bogforlaget Frydenlund. København, 2006.
222 sider. Pris kr. 269.
ISBN: 978-87-7887-282-1.

Matrix 2007; 2, 185-189

Anmeldt af Francisco Alberdi

Det er velkendt, at et af psykoanaly-
sens kendetegn i de første 50 år var
dens inspirationskraft til datidens
kunst og dens åbenhed imod andre
humanistiske videnskaber. Det er
også velkendt, at denne åbenhed og
gensidige inspiration nærmest døde
ud i de efterfølgende 50 år, i hvert
fald i den angloamerikanske version
af psykoanalysen. Man har fortsat
kunnet læse analyser af litterære
værker, film eller mytologiske for-
tællinger under rubrikken "Applied
psychoanalysis" i de internationale
psykoanalytiske tidsskrifter, men
dialogen med beslægtede fagperso-
ner har været nærmest forstummet.
Alle disse artikler har været skrevet
af psykoanalytikere, mens litterater,
lingvister, filosoffer osv. ikke længe-
re syntes at finde det umagen værd

at beskæftige sig med psykoanaly-
sens dominerende temaer i denne
periode, nemlig udviklings- og in-
terpersonel psykologi.

Den franske psykoanalyse har
været – også her – en undtagelse
fra denne isolationistiske tendens.
Under indflydelse af Lacans læsning
af Freuds tekster i lyset af filosofien,
antropologien og lingvistikken har
der i Frankrig hele tiden været holdt
en gensidig befrugtning mellem
psykoanalysen og humanvidenska-
berne i live. Dette forhold har ofte
været (bort)forklaret med henvis-
ning til den franske hang til det lit-
terære og filosofiske flux. En mere
realitetsnær forklaring er dog den la-
canianske grundlæggende fordring
om altid at tænke spørgsmål om den
Anden i de tre sammenvævede regi-

*Francisco Alberdi, overlæge, leder af Psykoterapeutisk klinik, Bispebjerg Hospital, DK-2400
København, Danmark. E-mail: Alberdi_olano@dadlnet.dk*

stre: det symbolske, det imaginære og det reelle.

Man har ofte anklaget den lacanianske psykoanalyse for at være uudgrundelig og for en grænseløs beskæftigelse med alting. Men spørgsmålet er, om problemet – set ud fra en psykoanalytisk synsvinkel – ikke kunne tænkes at være det modsatte. Hvad nu hvis problemet ikke er den grænseløse tænkning, men omvendt det golde tankeforbud om den realitet, vi står midt i? Hvad nu hvis kravet om empirisk validering af det terapeutiske virke udelukkende bevæger sig på den imaginære del af virkeligheden og udtørrer kilden til forståelse af individets symbolske dimension, subjektets konstituering, og måden hvorpå subjektet er i verden?

Den foreliggende bog er et godt eksempel på dette psykoanalytiske blik igennem Lacans tre registre på aktuelle problemer i den terapeutiske virkelighed. Bogens fokus og metode er kort og præcis beskrevet i dens introduktion: "*En Fandens bestilling* viser, hvordan det ubevidste spiller med, hver gang vi tager hånd om emner, som er centrale i den offentlige debat: former for misbrug, de fremmede, kærlighed, eros, masochisme og kunst. Emner, som alle er påvirkede af den moderne videnskab."

Hvert kapitel fokuserer således på et særligt emne og undersøger, hvordan det subjektive ubevidste

spiller ind og spiller med i kærlighedens, kunstens og videnskabens moderne udtryk. Bogen åbner op for nye fortolkninger og nye perspektiver af disse traditionelle og i egentlige forstand klassiske temaer. Når man som læser og kliniker stiller sig til tåls i det daglige arbejde med "virkeligheden", åbner den foreliggende bog op for det fascinerende og skræmmende spørgsmål "hvad nu hvis...?"

Bogen er skrevet af 12 forskellige forfattere, de fleste af dem organiseret i den danske Lacan-inspirerede *Psykoanalytisk kreds*, med internationale bidrag fra Frank Grohmann (Tyskland) og Jaques Nassif (Frankrig). To af bogens centrale kapitler består af Freuds artikel om masochisme fra 1924, for første gang oversat til dansk, og A.E. Cohen og F.J. Varelas artikel om subjektiviteten i neurovidenskabelig og psykoanalytisk erfaring. De øvrige kapitler omhandler følgende emner i denne rækkefølge: stofmisbrug og narkomanens plads i samfundets forestillingsunivers; mødet med "det fremmede" og integrationens konstitutionelle tab og mangler; den sociale integration af "de ud-satte borgere" og symboliseringens snørklede veje i processen; de unges møde med psykoanalytikeren, fra henvisende myndighed til subjektiv henvendelse; forholdet mellem Eros og ikke-viden i bioteknologiens tid, fra Platons Symposium til

Freuds ubevidste; autisme og subjektets vanskelige tilblivelse; om kærlighed, kærlighed i overføring, og hvad vil det sige for et menneske at elske?; kunsten som vejen til at lade de destruktive kræfter tjene livet, om digteren Larkins forvaltning af depression til kunst; og endelig omhandler de sidste tre kapitler forholdet mellem psykoanalyse, videnskab og psykoanalytisk uddannelse, dannelse og social regulering.

Alle kapitler er tankevækkende og læseværdige, men af pladshensyn skal her kun omtales to af dem, Frank Grohmanns kapitel om autisme og J.-C. Delays kapitel om mødet mellem psykoanalyse og videnskab. I kapitlet "At falde i tiden – om subjektets vanskelige tilblivelse" følger Grohmann livet og terapien af en ung autistisk pige, Mikala, fra hun som 12-årig bringes ind i et behandlingshjem, til hun flytter ud og tager vare på sit eget liv otte år senere. I kapitlet bruges det klassiske billede af vandringen – konkretiseret ved Niels Bohr og Werner Heisenbergs fælles vandring langs Øresundskysten – som grundmetafor for bevægelsen igennem livets grundpositioner. Disse positioner og deres bevægelser i forhold til hinanden bliver først beskrevet i et tæt og teoretisk mættet sprog, uden at man dog som læser mister takten. Forfatteren beskriver behandlerens vanskelighed og parathed til at forlade det sikre grundlag og hans/hendes søgen ef-

ter et nyt grundlag i arbejdet med autistiske børn, angsten for, at alt går tabt, og den første tilnærmelse, som vil gøre det muligt at tage de første skridt sammen med patienten. Og videre patientens undgåelse af at træde ind i tiden, undgåelse af at komme i forhold til "den Andens gåde", det vil sige undgåelse af at forholde sig til spørgsmålene "hvad vil den Anden af mig?" og "hvad er jeg for den Anden?". Anderledes udtrykt patientens undgåelse af at konfrontere sig med det ufuldkomne i svarene på disse spørgsmål og frem for alt undgåelse af at blive et subjekt for den Anden.

Ved hjælp af en nylæsning af Freuds "Fort-Da-Spiels" undersøger forfatteren patientens tilblivelse som subjekt skridt for skridt. Patientens angst for at træde ind i tiden, angsten for, at tiden begynder at gå, for at den Andens tid begynder at gå, og hun derved mister den. Hendes angreb mod tiden, det vil sige mod den Andens kommen og gåen, som sætter tiden i gang. Mens den Anden kommer og går, og tiden sættes i bevægelse, tager patienten stilling til spørgsmålene om, hvad den Anden mon har tabt et andet sted, hvad mon den Anden søger et andet sted. Og når katastrofen i relationen indtræder, spærres tilgangen til den Anden, dens gådefuldhed åbnes ikke, der bliver ingen mulighed for binding. Patientens udveje bliver udelukkende tidslige blindgyder, en

vippen mellem en fastfrosset og en bristet tid. Den Anden findes, men uden ansigt, anonymt, udelukkende som krop.

I sidste halvdel af kapitlet bliver Mikalas tragiske historie og hendes møde med terapeuten og med sig selv udfoldet trin for trin. Fra deres første skridt sammen, hvor de går i takt, krop ved krop, og den Andens krop bliver til en skygge i tiden, til stormens tid, tiden til angreb og selvbeskadigelse. Og senere, efter mange års behandling, tiden hvor Mikala øver sig i at være subjekt, klarer ferieopholdet uden terapeuten, klarer at gå og komme igen for endelig med bævende hjerte at prøve på at finde **sit** hjem. Sagt med en på vores breddegrader mere kendt, men ikke helt kongruent terminologi, Mikalas vandring fra autisme igennem symbiose frem til den spæde individuation med selv- og objektkonstans. Kapitlet er fængslende læsning både indholdsmæssigt og formelt.

I kapitlet "Psykoanalyse og videnskab" undersøger J.-C. Delay forskelle og ligheder mellem disse to områder i den hensigt at åbne feltet på ny og søge efter nye tankekonstellationer. Med udgangspunkt i forventningerne til videnskaben før og nu ser han først på (natur)videnskabens historiske forudsætninger for senere at undersøge psykoanalysens tilblivelse og udvikling. Forbindelser og forskelle mellem disse to områder

bliver på en tankevækkende måde fremstillet ved at følge Einsteins ubehag i forbindelse med den mulige misbrug af atomenergien og videre ved at analysere Einsteins og Freuds brevveksling om faren ved 2. verdenskrig. Freuds lydhørhed over for læren af den hysteriske erfaring bliver den akse hvormkring den specifikke psykoanalytiske erkendelse udkrystalliseres.

Kapitlets egentlige ærinde – en analyse af subjektets plads i videnskab og psykoanalyse – udfoldes senere ved at sætte tankerne fra tre betydningsfulde neurologer over for hinanden: Panksepps affektiv neurovidenskab, Damasio's paradoksalt nok kartesianske kritik af Descartes og Freuds "subjekt for det ubevidste" i hans tidligste værker, afhandlingen om afasi og udstøt til en videnskabelig psykologi. Forfatteren opsummerer til sidst kapitlets hovedpunkter, og hans konklusioner kan samtidig bruges som en kortfattet opsummering af bogens tre sidste kapitler:

"Videnskab og psykoanalyse lægger vægt på to vidt forskellige dimensioner af den menneskelige virkelighed. Videnskab er fokuseret på det reelle, og psykoanalyse på det symbolske. Det af det imaginære og det symbolske, som videnskaben igennem nogle århundreder har måttet holde på afstand, har psykoanalysen reintegreret omkring et subjekt spaltet af de registre, som

konstituerer det. Og dog er psykoanalysen fra sin begyndelse bundet til at lade sig udspørge af videnskabens fremskridt... Med andre ord værner psykoanalysen om de subjektive sandheder, der opstår af, at vores viden er hullet. Til gengæld forhindrer videnskabens autoritet psykoanalysen i at degenerere til lutter sandheder.”

Bogen er ikke let læsning, men den er meget læseværdig. Den åbner op for mange nye tanker ved at pege på ikke oplagte perspektiver og ved sit krav om at læse langsomt og læse igen for at sikre sig, at man ikke har tabt noget væsentligt undervejs. Det eneste afsnit i hele bogen, som an-

meldereren måske ville have bortredigeret, er de tre sider fra Appendiks A. Bare titlens fasthed ”Kognitiv terapi er hverken psykoterapi eller kognitiv videnskab” lader ane, at forfatterens subjektivitet måske har haft for stort spillerum. For hvad nu hvis kognitivistene er lige så forskellige indbyrdes som psykoanalytikerne, og at der ikke findes sådan noget som kognitivistene andre steder end i vores imaginære typologisering af den Anden? Hvad nu hvis faren ikke ligger blandt kognitivistene, men i den omsiggribende skabelse af et fladt og bidimensionalt neurokemisk selv?

● BASIS: 1-årigt basiskursus i gruppeanalytisk psykoterapi

Gruppenanalyse er en bredt anvendt gruppeterapeutisk metode, baseret på psykoanalyse, objektrelationsteori, socialpsykologi, systemteori og selvpsykologi. Metoden anvendes ved personlige og mellemmenneskelige problemer og ved psykiske lidelser. Gruppenanalysens begreber kan også bruges til at forstå processer i for eksempel organisationer og personalegrupper.

Hvad indeholder uddannelsen?

- Egenterapi i gruppe (53 timer)
- Gruppesupervision af eget gruppeterapeutisk arbejde (36 timer)
- Teoriundervisning i form af seminarer og forelæsninger (32 timer)
- Storgruppe (8 timer)
- Åbne refleksionsmøder og plenum (3 timer)
- Evt. udarbejdelse af skriftlig opgave (10 sider)

BASIS udgør første år på den 3-årige GAPU uddannelse.

Godkendelse

Kurset er godkendt af Dansk Psykologforening som led i den psykoterapeutiske videreuddannelse og af Dansk Psykiatrisk Selskab som bifag på vejlederuddannelsen, hvis kurset afsluttes med en skriftlig opgave.

Ansøgningsfrist 15. september 2007

Pris: 32.500 kr.

Se mere på www.gapu.dk

INSTITUT FOR
GRUPPEANALYSE
KØBENHAVN

● GAPU: 3-årig terapeutuddannelse i gruppeanalytisk psykoterapi

Gruppenanalyse er en bredt anvendt gruppeterapeutisk metode, baseret på psykoanalyse, objektrelationsteori, socialpsykologi, systemteori og selvpsykologi. Metoden anvendes ved personlige og mellemmenneskelige problemer og ved psykiske lidelser. Gruppenanalysens begreber kan også bruges til at forstå processer i for eksempel organisationer og personalegrupper

Hvad lærer man?

Uddannelsens deltagere får en bred indføring i gruppeanalyse, som kan anvendes i forskellige typer grupper og kliniske sammenhænge. Den enkeltes evne til at forstå gruppeprocesser, deltage og handle i grupper skærpes både gennem uddannelsens teoretiske del og gennem supervision og egenerapi.

Hvem kan optages?

Uddannelsen henvender sig til psykologer, psykiatere og andre akademikere med klinisk erfaring. Undtagelsesvis optages ikke-akademikere med særlige kvalifikationer. Optagelse kræver kendskab til grundlæggende psykoanalytisk teori.

Hvad indeholder uddannelsen?

- Egenerapi i gruppe (158 timer)
- Grupp supervision af eget gruppeterapeutisk arbejde (108 timer)
- Teoriundervisning i form af seminarer og forelæsninger (95 timer)
- Udarbejdelse af skriftlig opgave (10-15 sider)
- Storgruppe (24 timer)
- Åbne refleksionsmøder og plenum (10 timer)

Godkendelse

Uddannelsen er godkendt af Dansk Psykologforening som led i den psykoterapeutiske videreuddannelse og af Dansk Psykiatrisk Selskab som hovedfag i vejlederuddannelsen.

Ansøgningsfrist 15. september 2007

Pris for 1. år 32.500 kr.

Se mere på www.gapu.dk

INSTITUT FOR
GRUPPEANALYSE
KØBENHAVN